

T.C.
SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

ÂYET VE HADİSLER IŞIĞINDA ŞİRK VE MÜŞRİKİN PSİKOLOJİSİ

Feride GÜRKAN
1130206009

YÜKSEK LİSANS TEZİ

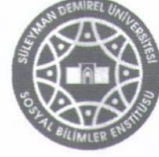
DANIŞMAN
Prof. Dr. Hüseyin CERTEL

ISPARTA – 2017

SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS TEZ SAVUNMA SINAV TUTANAĞI

Öğrencinin Adı Soyadı	Feride Gürkan	
Anabilim Dalı	Felsefe ve Din Bilimleri	
Tez Başlığı	Ayet ve Hadisler Işığında Şirk ve Müşrikin Psikolojik	
Yeni Tez Başlığı ¹ (Eğer değişmesi önerildi ise)	Ayet ve Hadisler Işığında Şirk ve Müşrikin Psikolojisi	
Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliği hükümleri uyarınca yapılan Yüksek Lisans Tez Savunma Sınavında Jürimiz 07/08/2017 tarihinde toplanmış ve yukarıda adı geçen öğrencinin Yüksek Lisans tezi için; ☒ OY BİRLİĞİ ☐ OY ÇOKLUĞU² ile aşağıdaki kararı almıştır. ☒ Yapılan savunma sınavı sonucunda aday başarılı bulunmuş ve tez KABUL edilmiştir. ☐ Yapılan savunma sınavı sonucunda tezin DÜZELTİLMESİ³ kararlaştırılmıştır. ☐ Yapılan savunma sınavı sonucunda aday başarısız bulunmuş ve tezinin REDDEDİLMESİ⁴ kararlaştırılmıştır.		
TEZ SINAV JÜRİSİ	Adı Soyadı/Üniversitesi	İmza
Danışman	Prof. Dr. Hüseyin CERTEL	
Jüri Üyesi	Prof. Dr. Habil ŞENTÜRK	
Jüri Üyesi	Prof. Dr. Nasuh GÜNAY	
Jüri Üyesi		
Jüri Üyesi		

¹ Tez başlığının DEĞİŞTİRİLMESİ ÖNERİLDİ ise yeni tez başlığı ilgili alana yazılacaktır. Değişme yoksa çizgi (-) konacaktır.

² OY ÇOKLUĞU ile alınan karar için muhalefet gerekçesi raporu eklenmelidir.

³ DÜZELTME kararı için gerekçeli jüri raporu eklenmeli ve raporu tüm üyeler imzalamalıdır.

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM-ÖĞRETİM VE SINAV YÖNETMELİĞİ Madde 28-(4) Tezi hakkında DÜZELTME kararı verilen öğrenci sınav tarihinden itibaren en geç üç ay içinde gereğini yaparak tezini aynı jüri önünde yeniden savunur.

⁴ Tezi REDDEDİLEN öğrenciler için gerekçeli jüri raporu eklenmeli ve raporu tüm üyeler imzalamalıdır. Tezi reddedilen öğrencinin enstitü ile ilişkisi kesilir.

SÜLEYMAN DEMİRELÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum “Âyet ve Hadisler Işığında Şirk ve Müşrikin Psikolojisi” adlı çalışmanın, tezin proje safhasından sonuçlanmasına kadarki bütün süreçlerde bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurulmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin Bibliyografya’da gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve onurumla beyan ederim.

Feride Gürkan

07.08.2017

ÖZET

GÜRKAN, Feride, Âyet ve Hadisler Işığında Şirk ve Müşrik Psikolojisi, Yüksek Lisans Tezi, Isparta, 2017

İnsan; her çağda, her durum ve koşulda “üstün bir varlığa” inanma ihtiyacı duyar. İnsanoğlunun bu ihtiyacı yaratıcı tarafından gönderilen peygamberler ve dinler tarafından karşılanmıştır. “Tevhîd” inancından sapmış olan insanlar, çağlar boyunca tabiatlarına uygun çok farklı inanç ve ibadet yolları denediler. Şirk ise bu inançların en eskisiydi. Bu araştırmada insanların “şirk” inancına ihtiyaç duymalarının nedenleri, şirkin psikolojisi ve temelleri; Kur’an, Hadisler ışığında, din psikolojisi çerçevesinde ele alınmıştır. Müşriklerin esasen tanrı tasavvurundan kaynaklı bu inanç sapması araştırmanın kilit noktası hükmündedir.

Araştırmada; Allah’ın ulaşılamaz, üstün, güçlü ama uzak olduğu algısı insanların zihinlerinde oluşturdukları, temelleri çocukluğa dayanan Tanrı tasavvuruyla ilgili olduğu ve bu henoteist algının şirkin temel belirleyici unsuru olduğu sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler

Şirk, Müşrik, Tevhîd, İman, Küfür, Tanrı Tasavvuru, Monoteizm, Politeizm, Henoteizm.

ABSTRACT

GÜRKAN, Feride, Polytheism and Polytheist Psychology in the light of the verses and hadiths, Master Thesis, Isparta, 2017

Human; In every age, in every circumstance and condition, it needs to believe in a "supreme being". This need of mankind has been met by prophets and religions sent by the creator. People who have deviated from the belief of "Tawheed" have tried many different ways of faith and worship for their nature throughout the ages. The monk was the oldest of these beliefs. In this research, the reasons why people need the belief in "shirk", the unattractive psychology and foundations; The Qur'an is handled in the light of Hadiths, within the framework of religious psychology. This deviation of beliefs originating from polytheism of polytheists is essentially the key point of the study.

In the study; The result is that God has achieved, is superior, is strong, is created in the minds of mankind, is based on the childhood based on the childhood, and is the element of decisive basic determinant of this henoteist.

Key words

Shirk, Polytheistic, Tawheed, Faith, Kufr, God Sufism, Monotheism, Politeism, Henoteism.

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
TEZ SAVUNMA SINAV TUTANAĞI.....	ii
YEMİN METNİ SAYFASI.....	iii
ÖZET.....	iv
ABSTRACT	v
İÇİNDEKİLER.....	vi
KISALTMALAR.....	viii
ÖNSÖZ	ix
GİRİŞ.....	1
1. Araştırmanın Konusu.....	1
2. Araştırmanın Amacı.....	1
3. Araştırmanın Önemi.....	1
4. Araştırmanın Problemi.....	2
5. Konu İle İlgili Araştırmalar.....	2
6. Araştırmanın Yöntemi.....	4

BİRİNCİ BÖLÜM KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1. TEMEL KAVRAMLAR.....	5
1.1. İmân.....	5
1.2. Küfür.....	8
1.3. Tevhîd.....	11
1.4. Şirk ve Çeşitleri.....	14
1.5. Müşrik.....	26

İKİNCİ BÖLÜM PSİKOLOJİ AÇISINDAN DİNÎ YAŞANTININ İNANÇ (İMÂN) BOYUTU VE İNANCIN ÖNEMİ

1. TANRI İNANÇ VE TASAVVURLARI.....	37
1.1. Tanrı İnançları.....	37
1.1.1. Monoteizm.....	38
1.1.2. Politeizm.....	39
1.1.3. Henoteizm.....	40
2.2. Tanrı Tasavvurları.....	41
2.2.1. Bilişsel Tez.....	43
2.2.2. İlişkisel Tezi.....	45
2. DİNÎ YAŞANTIDA TANRI İNANCININ YERİ VE ÖNEMİ	46
3. ŞİRKİN PSİKOSOSYAL TEMELLERİ.....	49

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
ÂYET VE HADİSLER IŞIĞINDA ŞİRK VE MÜŞRİKİN PSİKOLOJİSİ

1. ŞİRKİN PSİKOLOJİK TEMELLERİ	59
1.1 Farkındalık Eksikliği.....	61
1.2 Uzak ve Ulaşılamaz Allah Tasavvuru.....	64
1.3 Antropomorfik (İnsan Biçimli) Tanrı Tasavvuru.....	70
1.4 Yüceltme Olgusu.....	72
1.5 Allah'ın Fiillerini Yaratılmışlara Atfetmeleri.....	75
1.6 Kolaycılık.....	77
1.7 Kendilerini Üstün Görmeleri.....	80
2. ŞİRKİN SOSYO-KÜLTÜREL TEMELLERİ.....	84
2.1 Atalar Kültürü ve Geleneğe Uyuma Davranışı.....	84
SONUÇ.....	90
KAYNAKÇA.....	92
ÖZGEÇMİŞ	95

KISALTMALAR

a.s.: aleyhi's selâm
a.e.: aynı eser
a.g.e.: adı geçen eser
a.g.m.: adı geçen makale
AÖF: Açık Öğretim Fakültesi
ATAUNİİLAH: Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
AÜİFD: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
b.: bin (ibn)
bkz.: bakınız
c: cilt
CÜİFD: Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
çev: çeviren
ÇÜİFD: Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
DEÜİFD: Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
DÜİFD: Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
GİFAD: Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Hk: hakkında
Hz : Hazret-i ...
KADEM: Kelam Araştırmaları Dergisi
KİİFAD: Kırıkkale İslami İlimler Fakültesi Dergisi
md.: ... maddesi
r.a.: radiyallâhu anhu (anhâ)
S: sayı
s.: sayfa
ss.: sayfalar arası
sav: sallallâhu aleyhi ve sellem
SBE: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
sy: sayı
OMUİFD: Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
v.d.: ve diğerleri
vb.: ve benzeri
t.y.: yayın tarihi yok
y.y.: yayın yeri yok
YYÜİFD: Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi

ÖNSÖZ

İslam inancını ayakta tutan temel değerler, kırmızı çizgiler, belirlenmiş meseleler vardır. Bu meseleler karşısında samimi ve dik duruşumuzla kendi istikametimizi şekillendiririz, o istikamete doğru hayatımızı devam ettirmeye gayret ederiz. İnsan hayatı istikametindeki en belirleyici husus onun inancıyla alakalı kabulleridir. İnanç eğer arıza taşıyorsa amellerin çokta bir anlamı olmayabilir. Bu itibarla inancın bir defo taşınamaması lazım. İmanı zedeleyici ya da ortadan kaldırııcı defoların, hastalıkların başında ise şirk gelmektedir.

Müslüman’a ilahi harita hükmündeki âyet ve hadislerde yoğunlukla iman, tevhid, şirk konuları işlenmiştir. Bu kadar yoğunlukla ele alınan konuların kökeninde elbette ihtiyaç yatmaktadır. Tarih boyunca insanlığa gönderilen peygamberlerinde ilk mücadele ettikleri unsur Allah haricinde aracı ilahları kabul eden insanlardı yani yolundan sapmış kimseler.

Neredeyse insanlık tarihi kadar eski “şirk dini”nin psikolojik temellerini araştırmak bu çalışmanın çıkış noktasıdır. Birinci bölümde ilk olarak konumuzu açıklamada önemli olan temel kavramlar ele alınmıştır, ardından psikoloji açısından imanın boyutları, inancın önemi, tanrı inancı ve tasavvurları, tanrı inancının yeri ve önemi ile son olarak şirkin psikososyal temelleri araştırılmıştır. İkinci Bölümde ise şirkin psikolojik ve sosyo-kültürel temelleri naslar ışığında ele alınmıştır.

Din ve psikolojinin harmanı olan şirk ve müşrik üzerine yapılan bu araştırmada hocam Prof. Dr. Hüseyin Certel’e katkılarından dolayı; maddi, manevi desteklerini hiçbir zaman eksik etmeyen Hasırcı ve Gürkan aileleri ile eşim Safa’ya desteklerinden dolayı teşekkür ederim.

GİRİŞ

1. Araştırmanın Konusu

Her nerede ve ne şekilde olursa olsun bir peygamber zuhur ettiğinde (veya dini bir inkılâp gerçekleştiğinde), “yeni din” mevcut dine karşı olarak ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte “yeni din”e karşı çıkan, ona karşı mücadele veren yine mevcut din olmuştur.

Şirk ise neredeyse tevhîd kadar eski inanma biçimlerinden biridir. Hz. Nuh, İsa, Musa, İbrahim, Muhammed ve daha nice peygamberlerin karşısında tanrısızlar değil, müşrikler vardı. Birden çok tanrısı olan, ibadet eden dindar bir kesim olan mevcut din sahipleri söz konusuydu. Şirk, tevhîd karşısında büyük, güçlü ve saldırgan bir direnç halindeydi. İslâmiyet’in gelmesiyle birlikte de şirk son bulmamış, aksine yaşamaya devam etmiş ve etmektedir. Konumuz bu kadar köklü bir tarihe sahip olan şirkin ve müşrikin psikolojisini âyet ve hadislerin ışığında, onların yönlendirmesiyle araştırmaktır.

2. Araştırmanın Amacı

Araştırmanın amacı; dini bir olgu, geçmişten günümüze yaygın olarak görülen ve insanlık tarihi boyunca insanın kendini alamadığı bir eğilim olarak şirk fenomeninin bütün boyutlarıyla ortaya konulması, şirke yönelişte etkili olan psikososyal etkenlerin tespit edilmesi, âyet ve hadisler ışığında müşrikin ruh halinin ortaya konulmasıdır.

İnsanlık tarihi kadar eski ve klasik, kıyamete kadar da taze ve aktüel olacak böyle bir konuda, bilgi ve fikir birikimi olan herkesin çaba sarf etmesinin ilahi bir borç, misyon olarak algılanması gerektiği kanaatiyle araştırma nihayete ermiştir.

3. Araştırmanın Önemi

Araştırma; tarihi insanlık tarihi ile eşdeğer olan şirk ile iman ilk ve en hassas basamağı olan tevhidin mücadelesinin inceler. Şirke bulaştığını dahi fark etmeyen insan dini, dindarlığı heba etmiş olur. Bu denli önemli ve hassas bir noktada olan “tevhide şirk bulaşması” araştırmanın çıkış noktasını oluşturur. Konu; tanrı tasavvurunda

bulunan giderilmesi güç çatlakların psikososyal sebepler bazında tespiti açısından önem arz etmektedir. Şirkin özellikle psikolojik sebeplerini inceleyen çalışmaların azlığı bu çalışmanın gerekliliğini bizlere kanıtlar niteliktedir.

4. Araştırmanın Problemi

Araştırmanın problemini, Kur'ân âyetleri ve hadisler ışığında şirk olgusu ve müşrikin psikolojisinin ortaya konulması oluşturmaktadır. Bu bağlamda müşrikin dini ruh dünyasının bilişsel, duygusal boyutları ve bunun onun davranışlarına yansımalarının naslar çerçevesinde, psikolojik bakış açısıyla yorumu araştırmanın temel problemini teşkil etmektedir.

5. Konu ile İlgili Araştırmalar

Konuyla ilgili daha önce yapılmış çalışmalardan ilk ele alacağımız; Hamdi Kalyoncu'ya ait olan Yeryüzü Tanrıları. Daha çok ilahiyat zemininde işlenmeye alışılmış şirk konusunun, psikolojik bir yaklaşımla, akıl sahiplerinin ilgi alanına arz edilmesi gerektiği fikri böyle bir çalışma yapmaya yönelttiğinden bahsetmektedir. İnsan psikolojisinde tapınmanın yeri, ilah edinme ihtiyacı, yüceltme olgusu, şirkin çocuklukta atılan temelleri, hakka iletici aracı tanrılar gibi önemli başlıklarla şirkin psikolojik temellerini islami bakış açısıyla ele almaktadır.

Bir diğer çalışma ise; Abdülaziz Bayındır'ın Kur'an Işığında Aracılık ve Şirk adlı kitabıdır. Çalışmanın amacını şu sözlerle özetliyor: “Bu kitabın amacı, iyi Müslüman olmak için yola çıkanların kolayca düştüğü tuzakları, Kur'ân ışığında ortaya çıkarmak ve uyarılar yapmaktır.” Çalışma; iman, küfür, şirk, aracılık inancı, Katolik ve taoizm'de aracılık inancı ve ehli kitaba özenen Müslümanlar başlıklarıyla dikkat çekmektedir. Eserin asıl çarpıcı kısmı ise cemaatlere yapılan eleştiriler ve onlarında kişiyi şirke götürdüğü vurgusudur.

Nadim Macit, Kur'ân'a Göre Şirk adlı doktora tezi çalışmasında kelami bir bakış açısıyla ayetlerle şirki ele almaktadır. Şirkle ilgili kavramlar, Kur'an'a göre şirk, şirk çeşitleri, şirk kavramı açısından bazı dini ve felsefi düşünceler, şirk /put türleri, teslis

inancı, Hristiyanlıkta şirk unsurları, şirk toplumunun temel özellikleri, şirkin topluma etkisi, Kur'an'a göre batıl tanrıların vasıfları, Kur'an'a göre Allah'ın vasıfları, Allah'ın birliği ve delilleri, tevhidin değeri başlıklarıyla geniş bir perspektif sunmaktadır. “Şirkin ortaya çıkmasında tevhid inancının terk edilmesi, insanın müşahhas âleme daha yakın olması, insan düşüncesinin dinamizmini ve enerjisini kaybetmesi, bilgisizlik, kibir, geçmişî tebcil, geleneklere bağlılık, iktisadi ve siyasi nedenler bulunmaktadır.” tespitiinde bulunmaktadır.

İlyas Bıyık, Putperestliğin Tarihi Seyri adlı kitabında Hz. Adem a.s'dan başlayarak gelmiş geçmiş tüm peygamberlerin mücadele ettikleri şirk zihniyetini tek tek ele almaktadır. Peygamberlerin putperestlik ile mücadelesini tarihi seyirde takip etmek adına ideal bir çalışmadır.

Mehmet Mahfuz Söylemez, Cahiliye Arap İnancında Putların Yeri adlı makalesinde İslam tarihi açısından bakış açısıyla Cahiliyedeki tanrı inancını incelemektedir. “İslam öncesi Cahiliye Arap toplumunun inancı putperestlik olarak tanımlanmaktadır. Ancak bu inanç yaratıcı ve aşkın olan bir tanrının var olduğu inancını reddetmemekteydi. Din araştırmalarında deus otiosus olarak tanımlanan bu tanrı anlayışı yeryüzünden çekilmiş ve kullarının dünyevi işlerinden uzaklaşmış ilahi bir gücü ifade etmektedir. Bu inanç çerçevesinde cahiliye Arap toplumu bu aşkın tanrıyla temas kurmayı ihdas ettikleri putlar aracılığıyla gerçekleştirdiklerine inanmışlardır. Bu putlara kurban sunarak, onları tavaf ederek, hürmet ve ihtiramda bulunarak aşkın tanrıya yaklaştıklarına inanmışlardır.”

Veli Ulutürk, Kur'an-ı Kerim'e Göre İnkâr ve İnkâr Amilleri adlı çalışmasında; Öncelikle Kur'an-ı Kerimde inkar mefhumunun çeşitli tabirlerle ifade edilmesi ele alınmıştır. Sonrasında küfür-şirk, müşrik-kafir alakası üzerinde durulmuştur, inkarda müessir olan amilleri ve en son mutlak inkarın cezası ele alınarak makale nihayetlendirilmiştir.

Muhammet Yıldız'ın Âdem ile Havva'nın Yeryüzünde İşledikleri İddia Edilen İlk Günah: Şirk adlı makalesinde A'râf 189-190. Ayeti kerimeler perspektifinde çalışmadan; “söz Âdem'in cinsinden ya da insan cinsinden, evlatlarını Allah'a ortak koşan tüm müşriklere getirilmekte ve onların davranışları üzerinden tüm insanlığa bu âyetler bağlamında tevhîd dersi verilmektedir.” neticesi çıkmıştır.

Cihat Tunç'un Şirk (Ortak Edinmek) ve Günah Problemi adlı makalesinde; gerek Kur'an ayetlerini yorumlarken gerek Hz. Peygamber'in sözlerinden hüküm çıkarmaya çalışırken dikkat edilmesi gerek prensiplere değinerek Şirk ve Şirk bağlamında İslamiyet'te günah problemine değinmektedir.

Tüm bu çalışmalar konumuzla doğrudan ilgili olmasalar bile, her biri konunun değişik yönlerini ele alan akademik çalışmalar olarak kaydedilmelidir.

6. Araştırmanın Yöntemi

Bu araştırma teorik veya literatür taraması, dokümantasyon yöntemi kullanılarak Şirkin psikososyal sebepleri ile âyet ve hadisler üzerinden bulgular elde edip, bu bulgular ile din psikoloji sahasında yapılan önceki araŐtırmalara katkı amaçlanmıŐtır. Kavramsal çerçeveye ilişkin verilerin toplanmasında literatür taramasından yararlanılmıŐtır ve tezimizin asıl konusunun âyet ve hadislere dayalı olması sebebiyle Kur'an ve hadisler taranmıŐtır. Verilerin yorumlanmasında ise içerik analizi yöntemi kullanılmıştır ve bu konuda uzmanların mevcut yorum ve değerlendirmelerinden de büyük ölçüde yararlanılmıŐtır.

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1. TEMEL KAVRAMLAR

1.1 İmân

"Sözlükte "güven içinde bulunmak, korkusuz olmak" anlamındaki emn (eman) kökünden türeyen iman "güven duygusu içinde tasdik etmek, inanmak" demektir. "Sağlamlaştırmak, kesin karar vermek, tasdik etmek" manasındaki akd kökünden türeyen i'tikad da "iman" karşılığında kullanılır. Terim olarak iman genellikle "Allah'tan alıp din adına tebliğ ettiği kesinlik kazanan hususlarda peygamberleri tasdik etmek ve onlara inanmak" diye tanımlanır. Bu inanca sahip bulunan kimseye mü'min, inancının gereğini tam bir teslimiyetle yerine getiren kişiye de müslim denir. Ayrıca Türkçe'de Müslim kelimesinin Farsça kurala göre çoğulu olan müslüman da (müsliman) bu anlamda kullanılmaktadır."¹İnancın özel bir yönü olan dini inanca iman denir. İnanç dini alana ait varlık, olay, olgularla ilgili olursa buna dini inanç (iman) denilmektedir.²

"Ehli sünnet kelimcileri de imanı bu anlamda kullanmış ve şöyle tanımlamışlardır: Hz. Peygamber (SAV)'in, Yüce Allah'tan getirdiği kesin olarak bilinen hükümlerde onu tasdik etmek, onun haber verdiği şeyleri tereddütsüz kabul edip, bunların gerçek ve doğru olduğuna gönülden inanmaktır."³ İbni Teymiye, iman teriminin her bakımdan tasdik kelimesinin anlamdaşı olmadığını, tasdik kelimesinin her türlü haber hakkında kullanılması mümkünken, iman kelimesinin sadece gayb (görünmeyen, bilinmeyen) ile ilgili olması gerektiğini söyler. Buna göre imanı tanımlarken kullanılan tasdik kelimesinin, gündelik anlamından daha dar bir anlamda kullanıldığı anlaşılmaktadır.⁴

"Kur'an-ı Kerim'de iman kavramı 800'den fazla yerde geçer. İman etmeyi ve inananları nitelemek için "doğru söylemek" anlamındaki sıdk kökünün, ayrıca kalbin iman sayesinde huzura kavuşmasını ifade etmek için "şüpheden uzak olarak bilmek"

¹ Mustafa Sinanoğlu , İman Md., *İslâm Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara, 2001, c. 22, s. 212; İbn Mahzûr, *Lisânü'l-'Arab*, Dârul-Kütübi'l- İlmiyye, Ankara, 2009, s.89.

² Hüseyin Certel, *Din Psikolojisi*, Tuğra Ofset, Isparta, 2011, s. 102.

³ M. Doğan Karacoşkun, "Dini İnanç- Dini Davranış İlişkisine Sosyo-Psikolojik Yaklaşımlar", *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 2004, c.4, S.2, s.26.

⁴ Karacoşkun, *a.g.m.*, s.26.

manasında yakın (yakın) kökünün türevleri⁵ ve "huzur bulmak, güven duymak" anlamındaki itmi'nan kavramı kullanılır.⁶ İbnü'l-Cevzî "kalp ile tasdik, dil ile ikrar ve organlarla amel" şeklinde tanımladığı imanın Kur'an'da beş manada kullanıldığını kaydeder: Tasdik, sadece dilin ikrarı, tevhid, peygamberi onaylama, namaz.⁷

Kur'an'da Allah'a, peygamberlerine ve ahiret gününe inananların, salih amel işleyenlerin kurtuluşa ereceği⁸ ve insanların bu konularda irade hürriyetine sahip kılındıkları⁹ belirtilir. İman kalbe atfedilen bir eylem olmakla birlikte¹⁰ cennet ehlini iman ve salih amel sahiplerinin teşkil edeceği belirtilerek¹¹ imanla ilahi emirlere uymak arasında sıkı bir ilişki bulunduğu dikkat çekilir. Yine Kur'an'da müminlerin Allah'tan başka bir tanrıya tapmamak, cana kıymamak ve zina etmemek gibi yasaklara uydukları,¹² oruç tutmak, namaz kılmak, iyiliği emretmek ve kötülüğü engellemek gibi buyrukları yerine getirdikleri¹³ belirtilir; böylece iradeye dayalı imanın ilahi rızaya uygun amellerle tamamlanmasının gerekliliğine işaret edilir. Gerçek mü'minler Allah anıldığı zaman yürekleri titreyen, âyetleri okunduğunda imanları artan ve yalnız rablerine güvenen, namazlarını kılan ve servetlerinden Allah yolunda harcayan kimseler olarak nitelendirilir.¹⁴

Bir insanın mü'min olması kelime-i şehadetin muhtevasına inanmasıyla gerçekleşir. Kişi bununla Hz. Peygamber'in tebliğ ettiği iman esaslarını da kabul etmiş olur. Kelam literatüründe iman esasları, "Allah'a, Peygamber'e ve ahiret gününe iman" şeklinde önce üç (usul-i selase) ardından kelime-i şehadette belirtildiği gibi Allah'a ve Hz. Muhammed'in peygamberliğine iman olarak iki ve nihâyet Allah'a iman şeklinde (aslü' l-usül) tek bir esasta özetlenmiştir. Kur'an'da sabit olup sahih hadislerle de açıklanan iman esasları sadece yaygınlık kazanan altı unsurdan ibaret değildir. Dinden

⁵ Bakara 2/4; Mâide 5/50.

⁶ Bakara 2/260; Râ'd 13/28.

⁷ Sinanoğlu, 2001, s. 212.

⁸ Bakara 2/2-5.

⁹ Kehf 18/29.

¹⁰ Hucurât 49/14; Mücâdele 58/22.

¹¹ Bakara 2/82.

¹² Furkân 25/68.

¹³ Tevbe 9/112.

¹⁴ Enfâl 8/2-4.

olduğu kesin biçimde kanıtlanan itikadi, ameli ve ahlaki bütün hükümlere inanmak ve bunların farz, helal veya haram olduğunu tasdik etmek de mü'min olmanın şartıdır."¹⁵

"İman insanın duygularla algılamak suretiyle tecrübe ettiği gerçeklerin ötesinde bulunan, müşahade alanının dışında kalan ve somut olmayan şeylerle ilgili olarak beslediği inançtır."¹⁶ "Allah'ı bilmek ile Allah'a inanmak farklı şeylerdir. Tanıdığınız ve bildiğiniz biri için; "Ben ona inanmam" dersiniz. Bu, ona güvenmediğinizi gösterir. Allah'a inanmak için ona güvenmek gerekir. O'na güvenmek, bütün emir ve yasaklarına güvenmekle olur. Herhangi bir konuda gösterilen güvensizlik, imansızlık sayılır."¹⁷

İman ve inanç, İslâm dininde olduğu gibi diğer dinlerde de üzerinde önemle durulan kavramlardır. Bunlar pek çok teolog ve filozof tarafından detaylı bir şekilde tartışılmıştır. Smith'e (1979) göre iman, kişinin kendisine, diğerlerine ve evrene karşı yönelimi veya toplam cevabıdır. Fowler (1981) da Smith'in bu ayrımını aynen kabul eder. Ona göre iman, inancı ifade etme ve iletmenin önemli tarzlarından biridir. İnanç, imandan daha kapsamlıdır, bilinçdışı güdülerimizi kapsadığı gibi, bilinçli iman ve fiillerimizi de içerir. Allport (2004), güven olarak adlandırdığı iman kavramını, daha az emin olduğumuz inançları ifade etmek üzere kullandığımızı; buna karşılık inancı daha kesin konularda kullanmaya eğilimli olduğumuzu ileri sürer. Ona göre inanç, son aşamada iman haline gelir. Clark (1961), aradaki farkın büyük ölçüde psikolojik olduğunu, inancın daha durağan, imanın ise dinamik ve canlı olduğunu belirtir. Vergote (1999) ise, inanmak eyleminin karşılığının inanç değil iman olduğunu, dolayısıyla imanın inançtan ayrı tutulması gerektiğini belirtir. İmandaki "güven" üzerinde duran Vergote, inancın bir anlamda içte yaşanan iman olduğunu ifade eder.¹⁸

"İmanın tabiatında akli ve duyuları aşan, fakat benliği harekete geçiren bir taraf vardır. Kişinin, Allah'ın varlığını tahkik ve ispat edememesi, O'nun varlığını kabullenememesine bir sebep teşkil etmez. İmanla birlikte kişi, sübjektif bir kesinlik duygusuna sahip olur."¹⁹

¹⁵ Sinanoğlu, 2001, s. 214.

¹⁶ Certel, 2011, s. 103.

¹⁷ Abdülaziz Bayındır, *Kur'an Işığında Aracılık ve Şirk*, Süleymaniye Vakfı Yayınları, İstanbul, 2015, s. 39.

¹⁸ Hayati Hökelekli vd., *Din Psikolojisi*, AÖF Yayını, Eskişehir, 2010, s. 154.

¹⁹ Hayati Hökelekli, *Din Psikolojisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1993, s.157.

Ülkemizdeki din psikologları da genelde iman ve inanç kavramlarını birbirinden ayırırlar. Onların tanımlamalarında, imanın inanca nazaran daha özel bir anlam ifade ettiği hususu öne çıkmaktadır. Her ikisinin zaman zaman birbirlerinin yerine kullanılsalar da birbirleriyle ilişkili ancak ayrı kavramlar oldukları, inancın kapsam itibarıyla iman dâhil muhtemel bütün düzeyleri içerecek şekilde daha genel olduğu, imanın ise inanca göre daha özel bir anlam ifade ettiği görülmektedir. Bu özel anlama ve alana ulaşmak için öncelikle dinlere ve onların kutsal metinlerine başvurmak gerekmektedir. Bu metinlere göre bu alan, gayb alanıdır, insanın algı ve kavrayış alanının ötesinde bulunan, duyu ve akıl yoluyla hakkında bilgi edinilemeyen ve onu aşan gerçekliklerdir; görünenler âleminin dışında görünmeyen varlık âlemidir. İman, bu gerçekliklerin ve bu âlemin varlığının kabul edilmesidir. Gayba iman, imanı özel kılan ve diğer bütün beşerî inanç çeşitlerinden ayıran temel özelliktir. Gaybı oluşturan iman objeleri, çeşitlilik göstermekle birlikte, bütün dinlerde bulunabilmektedir. Mesela İslâm Dininde gayba imanı oluşturan konular Amentü'de özetlenmiştir. Böylece dindeki anlamıyla iman, aslında gabya iman olduğu anlaşılmaktadır. Bu durumda, İslâm Dinine göre, gaybın kabulü veya reddi, inancı ve inançsızlığı belirleyen ölçüt olmaktadır. Ayrıca inancın daha çok bilişsel veya zihinsel, iman ise duygusal ve iradi bir eylem olduğu, ama genel anlamda inanma olgusunun bunlardan herhangi birine indirgenemeyeceği ve bütününe etki ve katkıda bulunduğu psikolojik bir süreç olduğu ortaya çıkmaktadır."²⁰

1.2. Küfür

Sözlükte "örtmek, gizlemek; nankörlük etmek" gibi manalara gelen küfr (kefr, küfür, küfrân), terim olarak genellikle "Allah'tan alıp din adına tebliğ ettiği hususlarda peygamberi tasdik etmemek, ona inanmamak" diye tanımlanır. Küfrü benimseyene "fitri yeteneğini köreltip örten" anlamında kâfir denilir. "Bilmemek, yadırgamak" manasındaki nükr kökünden türetilen ve "kabul etmemek, reddetmek, hoş görmemek" anlamına gelen inkâr da küfür karşılığında kullanılmakta olup bu tavrı sergileyene münkir adı verilir. Arapça kâfir veya Farsça gebrden (ateşe tapan) alınıp Türkçe'de

²⁰ Hökelekli vd., 2010, s.154.

kullanılan gavur kelimesi de inanmayı ifade etmektedir."²¹ Ehli küfrün içinde ateizm felsefesi olduğu gibi agnostisizm, irtidat, şirk, nifak gibi unsurlar da bulunmaktadır. Fakat Kur'an-ı Kerim'in en çok üstünde durduğu müşrik ve münafık kişiliğidir.

Ali Şeriatî küfr kelimesinin örtmek manasında olduğunu söyleyerek şöyle ifade ediyor "Araplarda çiftçinin, ektiği tohumun üstünü toprakla örtmesi işlemine küfr denir. Aynı şekilde insan kalbinde var olan bir dini hakikatin üstünü çeşitli sebeplerle, cehalet, garaz ve çıkarılıktan bir örtü kaplar ki, bu hale küfr denir. Buna göre küfr, dinin yok edilmesi ve dinsizlik demek değil, o dini hakikatin yerine başka bir dinin ikame edilmesi demektir."²²

Kur'an-ı Kerim'de küfür kavramı kök halinde kırk bir yerde geçmekte, bunun yanında çok sayıda âyette aynı kökten türemiş fiil ve isimler bulunmaktadır. Kur'an'da cahd (bilerek inkâr etmek), işrâk (ortak koşmak) ve tekzîb (yalancı kabul etmek), kavramları da küfür manasında kullanılmış, ayrıca tuğyân (haddi aşmak, azmak), zulm (haksızlık etmek, yersiz hareket etmek), ism (günah işlemek) ve fîsk (belli bir sınırı aşmak, hak yoldan ayrılmak) kavramlarına küfrü ve inanmayanları nitelemek için yer verilmiştir.²³

Kur'an-ı Kerim'de doğrudan küfür ifadeleri olarak, "Meryem oğlu Mesih Allah'tır"²⁴; "Allah için üçüncüsüdür"²⁵; "Bu peygamber yalancı bir sihirbazdır"²⁶; "Bu çürümüş kemikleri kim diriltebilir?"²⁷; "Hayat ancak bu dünya hayatıdır, ölürüz ve yaşarız, bizi ancak zaman yok eder"²⁸; "Kıyametin kapacağını sanmıyorum"²⁹ gibi örneklere yer verilmiştir.

"Bir insanın mümin olması kelime-i şهادetin muhtevasına inanmasıyla gerçekleşirken bu ilkeyi tamamen veya kısmen inkâr etmesi de onu küfre götürür. Ancak Kur'an'da yer alıp sahih hadislerde açıklanan iman esasları sadece altı esastan ibaret değildir. Dinden olduğu kesin biçimde kanıtlanan itikadi, ameli ve ahlaki

²¹ Mustafa Sinanoğlu , Küfür Md., *İslâm Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara, 2002 c. 26, s. 533

²² Ali Şeriatî, *Dine Karşı Din*, Bilge Adam Yayınları, Van, 2006, s.5.

²³ Sinanoğlu , 2002, s. 534.

²⁴ Mâide 5/17

²⁵ Mâide 5/ 73

²⁶ Sâd 38/4

²⁷ Câsiye 45/24

²⁸ Yâsin 36/78

²⁹ Kehf 18/36.

hükümlerin dinî oluşunu reddetmek, bunların farz, helal veya haram statüsünde bulunduğunu inkâr etmek de kişiyi küfre sevk eder. Mümin olduğunu ikrar eden veya fiilleriyle bunu gösteren kişilere dünya hükümleri açısından mümin statüsü uygulanır. Söz ve fiilleriyle küfür alametleri olabilecek tavırlar içine giren insanlar hakkında araştırma yapmadan onların küfürlerine hükmetmenin (tekfir), gerek kul hakkı gerekse toplum huzuru ve düzeni açısından sakıncalı sonuçlara yol açabilecek bir tutum olduğuna dikkat edilmelidir."³⁰

Din psikolojisi açısından küfür kavramına bakıldığında; "Kur'an'da, bütün olumlu tutum ve davranışların merkezi olan iman kavramının karşısında, bütün olumsuz tutum ve davranışların merkezi olarak küfür kavramı bulunmaktadır. Gerçeği gizlemeyi, Allah'a karşı yapılan nankörlüğü ve inkârı ifade eden bu kavramın, Kur'an'ın anlam örgüsü içerisinde bir bütün olarak ele alındığında, Allah'a ve dine yönelik tepkisel tutumların bütünü tasvir etmek üzere kullanıldığı görülmektedir."³¹ Kur'an'a göre inançsızlık, bütün hastalıklı davranışların kaynağıdır. Çünkü insan inanmayarak en başta varlıklar düzenindeki yerini kaybetmekte ve kendine zulmetmenin başlangıcını oluşturmaktadır. Adeta kendini unutmaktadır."³²

"İnançsızlığın ilk şekli inkâr ve şirk kavramları ile ifade edilirken; ikinci şekli tanırtanımazlık (küfür; ateizm) olarak adlandırılmıştır. Bu olumsuz tutumlar dolayısıyla birey, dinî öğreti ve esasları da dikkate almamakta, onları da kabul etmemektedir. Bu yüzden inançsızlık, dinin insana sunduklarına bir tepki olarak anlaşılabılır. Bu tepki, tıpkı imanda olduğu gibi, çeşitli etkenlerin beraberce oluşturduğu bir sonuçtur. Bu etkenler çok çeşitli olabilir. Dini inkâr, küçük yaştan itibaren yakın çevrenin inançsız olmasından kaynaklanabileceği gibi, yaşanan hayal kırıklıkları, dünyada mevcut kötülükler, kendinin yeterli ve güçlü olduğunu düşünme, bağımsızlık arzusu, inancın ve dinin bir yararının olmadığını düşünme ve inanmak için yeterli delil bulamama gibi sebeplerden de kaynaklanabilmektedir"³³

³⁰ Sinanoğlu, 2002, s. 536.

³¹ Bakara, 2/28; İbrahim, 14/28; Kehf, 18/37; Zührûf, 43/ 15; İnsan, 76/3.

³² Hökelekli vd., 2010, s. 161.

³³ Hökelekli vd., 2010., s.160.

1.3. Tevhîd

Sözlükte “tek ve bir olmak” anlamındaki vahd (vahdet, vühûd) kökünden türeyen tevhîd “bir şeyin bir ve tek olduğunu kabul etmek” demektir. Dini ıstılahta ise Allâh’ı zatında, sıfatlarında, isimlerinde ve fiillerinde tek kabul etmek, eşi ve benzeri olmadığına iman edip ibadet ile de O’nu birlemektir. Allâh’ın birliğinde, ulûhiyyet ve uluhiyyetin hususiyetlerinde ortağı ve benzeri olmadığına itikat edip şirk ihtimali bulunan bütün düşüncelerden ve eylemlerden kaçınmaktır. Allâh insanları tevhid fitratı üzerinde yaratmıştır. Tevhidin karşılığı şirktir. Bu sebeple Kur’an’da Allah’ın birliğini konu edinen kavram ve ifadelerin yanında O’nun şerikinin bulunmadığını belirten beyanlar da vardır, bunların sayısı diğerlerinden çok fazladır. Kur’ân-ı Kerîm’de tevhid kelimesi geçmez, ancak “vahd” kökünden gelen vâhid, ahad, vahde(hû) yer alır.³⁴

Bezm-i eleste Allah ile insanlar arasında yapılan sözleşmede âdemoğullarının şirke düşmemeleri de şart koşulmuştur.³⁵ Kur’an’da putların onlara tapanlar tarafından “Allah katında şefaatçiler” diye nitelendirildiği³⁶ ve putların kendilerini Allah’a yaklaştıracığı³⁷ vehmini taşıdıkları ifade edilmiştir. İslâmiyet’in ve diğer ilâhî dinlerin inanç esaslarına göre Allah’tan başka bir varlığa yaratılmışlık üstü bir konum verilmesi, ona hayatında veya ölümünden sonra yaratılmışlık üstü saygı gösterilmesi tevhid ilkesini bozan davranışlardır.³⁸

Dihlevî’ye göre tevhidin dört mertebesi vardır;

- Vacibü’l-Vücûd vasfını sadece Allah’a hasretmek ve O’ndan başkasının varlığını vacip görmemek.
- Arşın, göklerin, yeryüzünün ve diğer varlıkların yaratılışını sadece Allah’a hasretmek.
- Göklerin, yeryüzünün ve bu ikisi arasında bulunan her şeyin idaresini sadece O’na tahsis etmek.

³⁴ Mevlüt Özler , Tevhid Md., *İslâm Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 2012, c.41, s.18.

³⁵ A’râf 7/172- 173

³⁶ Yûnus 10/18.

³⁷ Zümer 39/3.

³⁸ Şûrâ 42/13.

- O'ndan başkasını ibadete layık görmemek.³⁹

Kur'ân'ın indiği dönemde, müşrikler, Yahudiler ve Hristiyanlar arasında yukarıda zikrettiğimiz ilk iki maddeye inanç noktasında ihtilaf mevcut değildi. Bu husus Kur'ân'la da sabittir. İhtilaf ve farklılık son iki maddeye inanç noktasındaydı.

"Şirkin Kur'an'da tevhide zıt bir inanç ve hareket ifade ettiği görülmektedir. Kur'an sisteminde iman, tevhid ile doğru orantılıdır. Yani tevhid orijinine dayanan iman ile bunun zıddını yansıtan şirk bir arada bulunamayacak vasıflardır." ⁴⁰ Bütün dinlerin, bir tevhid inancı ile başlayıp zamanla bâtıl ve hurafelerin karıştığı ve böylece çok tanrıcılığın, putperestliğin meydana geldiği hususu dikkat çekmektedir.

"Tevhid inanca ve inancın sistematik yapısına rengini veren en temel dini ilkedir. Allah kavramı etrafında örülen bir hayat görüşü ve yaşam tarzına dayanan sistem fikrinin çekirdeğinde tevhid kavramı yatmaktadır. Dinin içindeki bütün diğer unsurlar, tevhidin bozulması veya yok olmasıyla bozulmakta ve yok olmakta; tevhidin varlığıyla da varlık bulmakta ve canlılıklarını devam ettirebilmektedir. Çekirdek kavram olarak Tevhid, dini unsurların birbiriyle olan ilişkisini sağlamakta ve anlamlı bir bütün oluşturarak dinin sistemli bir yapı arz etmesine imkân vermektedir. Bu yönüyle tevhid, başta Allah'ın birliği olmak üzere, dinlerin köken olarak birliği, insanların ve insanlığın birliği, üzerinde uzlaşılacak kök kavramların birliği insanlığın aşması gereken ortak problemlerin birliği, gibi geniş bir yelpazede kendini göstermektedir.

Dini ve etnik aidiyetleri dikkate almadan ve hatta bu aidiyetleri ortadan kaldıracak şekilde Allah'ı bütün insanların Tanrısı olarak sunma, hayatı Allah'ın bütün insanlara ortak bahşedişi olarak görme gibi noktalarda son din olma formuyla İslâm, bütün diğer dinlerden farklı bir yerde durmaktadır. Bu anlamda İslâm dininin ve onun temel kaynağı durumundaki Kur'an'ın ruhu, tartışmasız, tevhiddir.

Yeni bir peygamberin gelişine zemin hazırlayan gelişmeler de, tevhidin yerine ikame edilen şirkten ve bu şirkin köken sağladığı her türlü insani davranış biçiminden kaynaklanmaktadır. Bu durumda Allah'ın tarihin bir kesitine müdahalesi olarak görebileceğimiz peygamber göndermenin arkasındaki temel sebep de, tevhidi yeniden

³⁹ Şah Veliyyullah Dihlevî, *Huccetullahi'l-Bâliğa*, trc. Mehmet Erdoğan, İz Yayıncılık, İstanbul, 2012, c.I, s.218.

⁴⁰ Sevgi Tütün, "Kur'an'da Bazı İman Konularının Ele Alınışı", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* (CÜİFD), Sivas, 2015 c. XIX, S.2, s.18.

asli formuna kavuşturma ve bu asli formun tahrif edilmesiyle varlık tasavvurunda ortaya çıkan her türlü tahribi de yeniden düzeltmedir. Bu yönüyle İslâm dininde mutlak formuna kavuşan tevhid, o ana kadar yapılan hem semavi dinlerdeki hem de diğerlerindeki her türlü hatalı vurguyu yeniden düzeltme iddiası sebebiyle en kapsamlı onarım ve dini halis/katıksız formuna kavuşturma hareketi olarak görülebilir. İslâm Dini'nin temeli durumundaki tevhid akidesini en özlü biçimde ifadelendiren Kur'an suresi, bu özelliğinden dolayı, 'İhlâs' olarak adlandırılmıştır.

Tevhid, her şeyden önce, mutlak kudret sahibi bir varlığa teslimiyette kendini gösteren zihinsel bir olgunluk demektir. Bu da, Allah'a verdiğimiz her türlü üstün niteliği ve O'na gösterdiğimiz bağlılığı, O'nun dışındakilere de yönlendirme durumunun adı olan şirkin zihinlerden temizlenmesi demektir."⁴¹

Ali Şeriatî tevhid'e dair: Varlığın tümü, bir tek gücün elindeki bir imparatorluk gibidir. Bütün insanların türedikleri kaynak birdir, insanlar aynı irade ile hidâyete erer, aynı hedefe yönelir ve aynı tanrıya sahiptirler. Bütün güçler, işaretler ve değerler, Onun karşısında yok olur. Tevhide inanan biri olarak kâinata baktığımda O'nu bir beden gibi, canlı bir bütün olarak görüyorum. Bu beden, aynı ruh, aynı kudret ve aynı tedbir tarafından yönetildiği için bir bütündür. İnsanlığa baktığımda da, insanların, aynı türden ve aynı değerde olduklarını görüyorum; zira onlar da aynı elden ve aynı tezgâhtan çıkmışlardır. Tevhid dini, tek tanrıya ibadet etme ve bütün varlığın ve insanlığın tarih içindeki bütün yazgısının, tek kudretin eseri olduğuna inanma temeli üzerine oturmaktadır. Tanrının birliği, evrenin birliğini, evrenin birliği ise insanın birliğini gerektirmektedir.⁴²

"Kudreti sonsuz bir ilah olan Allah'tan başkasından bir şeyler ummak, tevhid inancından uzaklaşma anlamına geleceği gibi, insana yaratılıştan bahsedilen Psikolojik yapısal özelliklere de uymadığı için, ruhsal bir travma (hasar) sonucunu ortaya çıkarır. Hem sonsuz kudret sahibi bir yaratıcının var olduğuna inanmak, hem de ihtiyaçlarını O'ndan başkasından istemek, ummak, beklemek! Bu zıt yönlü ikili duygu ve davranışın aynı anda bir arada yaşanması mecburiyeti Psikiyatride 'ambivalans' diye isimlendirilen belirtilerle ruhsal hastalıklara zemin teşkil eden önemli bir faktördür. Bunun için birlik

⁴¹ Şaban Ali Düzgün, "Kur'an'ın Tevhid Felsefesi", *Kelam Araştırmaları Dergisi* (KADEM), 2005, c.3, S.1, s.3-12.

⁴² Şeriatî, *a.g.e.*, s.5.

inancından (tevhidden) ayrılmakla meydana gelen tezatlar, ruhsal bütünlüğü zedeleyen, 'akıl yarıklığı'na neden olan önemli sebeplerin başında sayılabilir."⁴³

1.4. Şirk ve Çeşitleri

Sözlükte şirk “ortak olmak” ve “ortaklık”; “ortak koşmak” anlamındaki işrâktan türemiştir, isim konumunda bulunan şirk ise küfür demektir. Şirk koşana müşrik, şirk koşulana şerik denir. Terim olarak “Allah’ın zâtında, sıfatlarında, fiillerinde veya O’na ibadet edilmesinde ortağı, dengi yahut benzerinin bulunduğu inanma” demektir.⁴⁴ Mirasta ve alışverişte ortaklık anlamına gelen şirk, riya, nifak, Allah’tan başkasına yemin, herhangi bir şeyi uğursuz saymak, hadiselerin meydana gelişlerini adi sebeplere bağlamak karşılığı olarak da kullanılmaktadır.⁴⁵

“İslâm, asli günahı (cardinal sin), insanın varlık olarak statüsünü kendisine unutturan bir kibir türü olarak anlamaktadır. Bu, gerçekten Allah’ın yetkisinden kendisine bir pay alan, böylece de rakib bir yaratıcı varlık oluşturarak Allah’ın birliğini ihlal eden ve Kur’ani terim şirk ⁴⁶ile ifade edilen bir günahdır. Kök manası itibariyle bu kelime, "ortaklık" veya "ortakların bir hareketi" manasına gelir. Teolojik anlamıyla ise o, Allah’a ortak koşma sıfatıdır ve bu varlıkların O’nunla eşit seviyeye konulmasını ve hatta ona tercih edilmesini ifade eder.”⁴⁷

Allah’ı uluhiyetiyle, rububiyetiyle ve isimleriyle birmeyen her inanç şirkdir. Şirk izzet-i nefsi yok eder. Allah’a ortak koşan insan yeryüzünün bütün tağutları karşısında boyun eğer ve zelil duruma düşer. Çünkü kendisini onların kurtaracağına inanmaktadır. Duymayan, görmeyen ve akli olmayan varlıklar önünde boyun eğer. Allah’ı bırakıp bunlara secde eder ve tapar. Bu da alçalmanın ve dalaletin son noktasıdır.⁴⁸

⁴³ Hamdi Kalyoncu, *Yeryüzü Tanrıları*, Marifet Yayınları, İstanbul, 2016, s.97.

⁴⁴ Mustafa Sinanoğlu, Şirk Md., *İslâm Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 2010, c.39, s.193

⁴⁵ M. Ali Kapar, *Hiz. Muhammed’in (sav) Müşriklerle Münasebetleri*, Esra Yayınları, İstanbul, 1993, s. 13.

⁴⁶ Lokmân, 12/13

⁴⁷ Thomas J. O’Shaughnessy, “Allah’a Yabancılaşma: Şirk”, çev. Ömer Kara, *Yüzyüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (YYÜİFD)*, 1998, S.2, s.363.

⁴⁸ Said b. Ali el-Kahtani, *Şirkten Korunmak*, çev. İshak Emin Aktepe, Polen Yayınları, 2005, s. 60.

Kur’ân-ı Kerîm’de şîrk kavramı aynı kökten türeyen isim ve fiillerle birçok âyette geçmektedir. “Cenâb-ı Hakk’ın ulûhiyyetine ortak tanıma” anlamındaki şîrkin muhtevası Kur’an’da “küf / küfûv” (denk, benzer), “misl” (eş, benzer), “velî / vâlî” (dost, efendi), “nid” (özünde benzeri), “şefî” (şefaâtçi) ve “şehîd” (yardımcı, lehte şahitlik yapan) kelimeleriyle ifade edilmiştir.⁴⁹

“Şîrk, tanrısızlık demek değildir; zira müşriklerin bizden daha çok tanrıları vardır. Müşrik, bir tanrıya inanmayan ve ona ibadet etmeyen kişi değildir. Bildiğimiz gibi İsa, Musa ve İbrahim peygamberlerin karşısında tanrısızlar değil, müşrikler vardı. Peki, müşrikler kimlerdir? Müşrikler, tanrıya inanmayanlar değil, birden çok tanrıya inanan ve tapan kimselerdir. Öyleyse onları, dinî inançları ve duyarlılıkları olmayan kimseler olarak nitelendirmek mümkün değildir. Zira onların bir değil, pek çok tanrıları vardır ve onlar, tapındıkları bu tanrılarının, kendilerinin ve evrenin yazgısı üzerinde etkili olduklarına inanırlar. Zaten biz Allah’a hangi gözle bakıyorsak onlar da tanrılarına o gözle bakarlar. Öyleyse müşrik, duygu bakımından dindar bir bireydir; fakat bağlandığı din yanlış bir dindir. Yanlış bir dine mensup olmak, dinsiz olmaktan farklı bir durumdur. Demek oluyor ki şîrk bir dindir; hatta insanlığın tanıdığı en eski din şekillerinden biridir.

Putperestlik, şîrkin anlamdaşı değil, onun çeşitlerinden biridir. Şîrk, insanın tarih boyunca gördüğü genel bir din iken putperestlik, tarihin bir döneminde ortaya çıkmış olan şîrk şekillerinden biridir. Putperestlik, bir heykele ya da eşyaya kutsallık atfedilmesi demektir. Putperestler, kutsadıkları heykel ve eşyanın, tanrının kendisi, tanrının bir benzeri veya insanla tanrı arasındaki bir aracı olduğuna inanırlar. Onlara göre bu tanrılar, yaşam ve evren üzerinde bir biçimde etki sahibidirler. Bütün türleri ile putperestlik, şîrk çeşitlerinden biridir.

Kur’an’da putperestler eleştirilirken ya da onlardan söz edilirken, daha genel bir ifade kullanılmaktadır. Neden? Tâ ki, şimdi zihinlerimizde var olan düşünce vücuda gelmesin; İslâm’ın, her tür putperestliğe bir şekilde karşı çıktığını düşünmeyelim; geçmiş bütün tevhidî hareketlerin devamı olan İslâm’ın, bütün çeşitleri ile şîrke hücum ettiğini ve ona temelden karşı olduğunu anlayalım diye. Oysa biz, şîrk dininin, “Siz

⁴⁹ Sinanoğlu, 2010, s. 195.

kendi yonttuğunuz şeylere mi tapıyorsunuz?”⁵⁰ âyetinde geçtiği gibi insanların, kendi elleri ile yonttukları heykellere tapınmak anlamına gelen putperestlikten ibaret olduğunu düşünüyoruz. Acaba biz insanlar, tarih boyunca sadece taşlardan ve ağaçlardan yaptığımız putlara mı tapındık? Hayır, şirk, görünen ve görünmeyen yüzlerce çeşidi ile insanlık tarihinde genel bir din olarak var olagelmıştır. Bu güne kadar insan toplulukları içinde görülmüş olan şirk çeşitlerinden biri de, Afrika ve Arabistan cahiliyesinde ortaya çıkan putperestliktir. “Siz kendi yonttuğunuz şeylere mi tapıyorsunuz?” âyeti ise, şirk dinindeki tapınma biçimini ifade eden genel bir ilke ve açıklamadır. Şirk dini, tarih boyunca tevhid dini ile birlikte, iki saf halinde adım adım ve omuz omuza var olagelmıştır. Şirk dini, Hz. İbrahim’in ve İslâm’ın zuhuru ile birlikte son bulmamış, bilakis yaşamaya devam etmiş ve hala da devam etmektedir.”⁵¹

Yeryüzünde şeytana ilk uyan insan Adem (a.s.)’ın oğlu Kâbil’dir. Kâbil kız kardeşiyle birlikte yemen tarafına gidince Şeytan onun peşini bırakmadı ve onu şöyle harekete geçirmeye başladı: Hâbilin kurbanının kabul sebebi onun ateşe ibadet etmesinden dolayıdır. Ruhul Beyan tefsirine göre ateşe ilk tapan insan Kâbil’dir. Böylece Kâbil hem Allah’a hem babası Adem (a.s.)’a asi oldu ve puta tapanların başı oldu.⁵²

Mevdûdî, Arabistan’da en eski dinin Haniflik olduğunu belirterek, putperestlik ve şirkin Amr b. Luhayy tarafından başlatıldığını söyler. Buna rağmen Arabistan’ın değişik bölgelerinde dinsizliği ve şirki reddeden, tek Allah’a inanan insanların olduğunu zikreder. Onların bu düşünce ve inançlarının geçmiş peygamberlerin getirdiği mesajlardan kaynaklandığı da bir gerçektir.⁵³

Mekke’de putperestliğin başlangıcı konusunda tarih kitaplarında nakledilen ortak rivâyet şu şekildedir: “Kâbe’nin Huzaa’nın eline geçmesinden sonra başkanları olan Amr b. Luhay bazı işlerini yoluna koymak için Suriye’ye gider. Şam bölgesinde bulunan Belka kasabasında insanların putlara ibadet ettiklerini görür ve bu şekildeki ibadetlerinin sebebini sorar. Onlar da, bu putlar yüce heykeller ve beşer suretinde yapılmış yüce tanrılardır. Bunlara ibadet ediyoruz. Çünkü ne zaman yağmur istesek yağdırırlar, bir konuda yardım istediğimizde bize yardım ederler cevabını verirler. Amr,

⁵⁰ Saffât, 37/ 95

⁵¹ Şeriati, a.g.e., s.39-40.

⁵² İlyas Bıyık, *Putperestliğin Tarihi Seyri*, İstanbul, 2009, s. 15.

⁵³ Osman Kaya, *Kur’an-ı Kerim’in Ehli Kitaba Bakışı*, Ankara, 2004, s. 95.

bu putları çok beğenir ve Mekke'ye götürmek üzere onlardan bir put ister. Belkalılar da ona Hübel isimli putu verirler. Amr b. Luhay, Hübel'i Mekke'ye götürür. Zemzem kuyusunun üst tarafında Kâbe'ye yakın bir yere yerleştirerek herkesi buna ibadet etmeye teşvik eder. Rivâyete göre Hübel, insan şeklinde yontulmuş kırmızı renkli akik taşından yapılmıştı. Ama sağ eli kırılmıştı. Amr ona altından bir el taktı. Halk da ona ibadet etmeye başladı ve Hacer-i Esved kadar hürmet gösterdi. Daha sonra Kusay, Hübel'i Kâbe'nin içerisine taşıdı. Arap yarımadasındaki putperestlik işte bu şekilde başlamış oluyordu. Bu rivâyette Arapların tek Tanrıçılıktan sonra çok Tanrıçılığa geçtiklerini ve şirke düştüklerini anlamaktayız. Yine Arapların İslâm'dan önce Hz. İbrahim'in dininden kalma ve Allah adıyla tanıdıkları bir Tanrıya inandıklarını bilmekteyiz.⁵⁴

Amr b. Luhayy'ın Mekke'ye Hübel'i getirip dikmesiyle ilgili Peygamber Efendimiz, “Amr b. Luhayy'ı ateşte bağırsaklarını sürür vaziyette gördüm ve kim olduğunu sorduğum zaman ‘Hz. İbrahim dinini değiştiren ve Arap putçuluğunu ihdas eden adamdır’ cevabı verildi.” buyurmuştur.⁵⁵

Câhiliye devri Arapların taptığı putlar mahiyetleri itibariyle üç grupta toplanmaktadır;

- Maden veya tahtadan insan seklinde yapılan putlar “sanem”.
- Taştan veya ağaçtan insan seklinde yapılan put olan “vesen”.
- Muayyen bir sekli olmayıp tapmak için kullanılan tas olan “nusub”dur.⁵⁶

Kur'an-ı Kerim'de put çeşitleri beş yerde Sanem, üç yerde Evsan, yine üç yerde de Nusub ve Ensab olarak zikredilmektedir.⁵⁷

“Şirk İslâm âlimlerinin üzerinde en çok durduğu konulardan biridir. İslâmiyet'te dinî hayatın bütün yönleri kişiye vicdan özgürlüğü kazandıran tevhid inancına göre anlam ve değer kazanır. Şirk bir tür küfür olması sebebiyle ferdi söz konusu anlam ve değerlerden uzaklaştıran, inananları dinî ve dünyevî bütün haklardan mahrum bırakan

⁵⁴ Ahmet Güç , Putperestlik Md., *İslâm Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 2007, c.34, s.366; Mehmet Mahfuz Söylemez, “Cahiliye Arap İnancında Putların Yeri”, *Milel ve Nihal Dergisi*, C.11, S.1, 2014, s.11;

Resul Öztürk, “İslâm Öncesi Araplarda Tanrı Tasavvuru ve Bu Tasavvurun İslâm'ın Tanrı Tasavvuruna Etkisi Sorunu”, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 2008, C.VIII, S.2, s.134.

⁵⁵ Buhari, Menakıb 9.

⁵⁶ Bıyık, *a.g.e.*, s.61;

Kapar, *a.g.e.*, s. 31.

⁵⁷ Bk. Sanem için; En'âm 6/74, Ar'âf 7/138, İbrahim 14/35, Enbiyâ 21/57, Şu'arâ 26/71; Evsan için; Hacc 22/30, Ankebût 29/ 17-25; Nusub ve Ensab için; Mâide 5/3-90, Me'âric 70/43.

belirleyici bir etkidir. Şirk ile küfür birbirine yakın kavramlardır. Ebû Hanîfe'ye göre küfrün kapsamı daha geniş olup her şirk küfürdür, fakat her küfür şirk değildir. Şirkin ulûhiyetinde ve fiillerinde Allah'ın ortağı bulunduğuna inanmak, küfrün ise Allah'ı doğrudan inkâr etmek olduğuna dikkat çeken Eş'arî de her kâfirin müşrik sayılmadığını belirtmiştir. Mâtürîdî, Allah'ın bir başka varlığın kendisine ortak koşulmasını haram kıldığını ifade eden âyeti açıklarken (En'âm 6/151) şirkin aklen de imkânsız olduğunu, akıl sahiplerinin Allah'ın birliğine ve O'nun bilgisine ulaşmaları gerektiğini belirtmiştir. Allah Teâlâ'nın varlıkların sûretlerini en güzel biçimde yarattığını ve düzenlediğini bilen akıl sahiplerinin O'ndan başka bir varlığın bunu gerçekleştiremeyeceğini, bu konuda O'na ortak olamayacağını ve O'nun diğer lutuf ve nimetlerini de düşünüp ulûhiyyet ve rubûbiyyette başka bir varlığı Allah'a ortak koşamayacağını, bu sebeple şirkin hem akıl bakımından hem nas yoluyla haram olduğunu belirtir. Şirk ve küfrün aynı mânaya geldiğini kabul edenler de vardır. Âlimler şirkin konusu, ortaya çıkışı ve şirke götüren yollar hakkında çeşitli görüşler ileri sürmüştür. Râgıb el-İsfahânî şirki Allah'a ortak koşma (büyük şirk) ve amellerde Allah'tan başka etkenleri göz önünde bulundurma (küçük şirk) diye iki kısımda ele almıştır. Fahrreddin er-Râzî, Allah'tan başka dostlar edinenlerin yerildiği âyette (Ankebût 29/41) "ilâhlar" değil "dostlar" (evliyâ) denilmesinin sadece açık şirkin değil gizli şirkin de bâtil olduğuna işaret sayıldığını belirtir. Çünkü Allah'a başkasını da gözeterek ibadet eden kimse Allah'ı değil gözettği varlığı dost edinmiştir."⁵⁸

Hamdi Kalyoncu *Yeryüzü Tanrıları* adlı çalışmasında, "şirk" olayının insan psikolojisinde kendine yakın bulduğu tarafı "nefs" olarak tanımlar. Bunu açıklarken önce ilahiyat bilgilerine ardından psikoloji ve psikiyatrinin yaklaşımlarına müracaat eder.

"İbn Sina'nın, 'yetkinlik' diye ifade ettiği 'nefs', Kur'ani anlayış içinde üç kademede ele alınmış:

1. Nefs-i emmare; kötülüğü (kendine) emreden nefis. "Ben nefsimi temize çıkarmam; çünkü nefis, Rabb'imın merhameti olmadıkça kötülüğü emreder. Doğrusu Rabb'im bağışlayandır, merhamet edendir" âyeti buna işaret eder.

⁵⁸ Sinanoğlu , 2010, s.196.

2. Nefs-i Levvame; ayıplayan, (kendini) eleştiren nefis. "Bütün genişliğine rağmen yer onlara dar gelerek, nefisleri kendilerini sıkıştırıp, Allah'dan başka sığınacak kimse olmadığını anlayan, savaştan geri kalmış üç kişinin tövbesini de kabul etmiştir.." âyeti bu eleştiren nefsi gösteriyor.
3. Nefs'i mutmeinne; sekinete, itminane ulaşan nefis. "Ey huzur içinde olan can, O senden, sen de O'ndan hoşnut olarak Rabb'ine dön!" âyetinde olgun ve üst seviyede bir nefis kademesi söz konusu.

Görüşleri çok fazla yankılar meydana getirmiş olan ünlü ruhbilimci Freud da insan benliğini açıklarken bu tasniften esinlenmişçesine tespitler ortaya koyuyor. Ona göre de insan benliği; "id", "Ego", "Süper ego" olmak üzere üç bölümden oluşmakta.

İslâm kaynaklarındaki nefs-i emmareyi andırır şekilde ve 'id' diye ifade edilen ilkel benliği ise Freud iki kısımda inceler; "Biri zevk hissini ve seksüel güdüler, öteki; yıkıcı, tahrip edici, yok edici tecavüzkar hisleri içerir. Bu hislerin, şuurlu ya da şuursuz, klinik yansıması hostile (düşmanlık) ve agresivite (saldırganlık) şeklinde olan ilkel benliği (id'i) ifade eden duygu ve davranışlar olmaktadır."

Bu haliyle "nefs-i emmare" ya da "id"; frenlenmeye, terbiye edilmeye muhtaç. Azıp sapmaya, saptırmaya götürecek özellikleriyle de id (veya nefs-i emmare), şirkin yerleşmesine müsait bir zemin ve bu zeminde gelişen, kendini yüceltme yani büyüklenme olayı karşımıza çıkar.”⁵⁹

Kalyoncu'nun, Alfred Adler'in 'Individual Psychology' teorisine dayandığı görüşüne göre; "Nefsini yada başka nesneleri yüceltme olayı, psikopatolojik bir olaydır. Kendinde gördüğü eksikliklerin verdiği huzursuzluğu ve sıkıntıyı, başkalarını aşağılama (inferiorite) ve kendi nefsini yüceltme (superiorite) ile telafiye çalışmak patolojik (hastalıklı) bir davranış biçimidir. "Bir" ilahta toplanması gereken sığınma, güvenme, teslim olma yerine, kendi nefsini yücelterek, büyüklenmeyle nefesine (heva ve hevesine) güvenme ve dayanma, kendini putlaştırmaktan başka bir şey değildir. Ve de yalnızca bir felakettir, aldanmadır, hem de kendi kendini (nefsini) aldatma.

Kendisine üstün varlık gözüyle bakan böyle insanlar, adeta kendi kendilerini esir alıyorlar. Bu üstünlük psikoza onların etrafını şişleyerek gerçekleri görmelerini

⁵⁹ Kalyoncu, *a.g.e.*, s. 30- 32.

engelliyor.(...) Başkalarına karşı bu büyüklenme sonuçta Tanrıya karşı da bir büyüklenme ve kibir haline varır ki, bu, insanın Tanrı karşısında kendi nefsi ile şirke düşenlerden olması ile sonuçlanır.”⁶⁰

Şirk çeşitleri;

“İbn Teymiyye şirki, erken dönemlerden itibaren İslâm âlimlerinin tevhid inancını ulûhiyyet ve rubûbiyyet açısından ele almalarına paralel olarak iki kısımda incelemiştir.

1. Ulûhiyyette şirk. Allah’a ilâhlığında ortak koşmak, O’ndan başka bir varlıktan gerçekleştirilmesi yaratılmışın gücünü aşan bir şey istemek demektir. Bu tür şirk, “Ancak sana ibadet eder ve ancak senden yardım dileriz”⁶¹ âyetinin yanı sıra İhlâs ve Kâfirûn sûreleriyle de menedilmiştir.

2. Rubûbiyyette şirk. Allah’a rabliğinde ortak tanımak, sıfat ve fiillerinde başka bir müdebbirin varlığını kabul etmektir. “De ki: Allah’tan başka tanrı saydığınız şeylere el açıp istekte bulunun. Onların göklerde de yerde de zerre kadar bir şeye sahip olmadıklarını göreceksiniz. Evet onların buralarda hiçbir ortaklığı olmadığı gibi Allah’ın da bunlardan oluşan herhangi bir yardımcısı yoktur”⁶² meâlindeki âyette bu şirk ifade edilmektedir.”⁶³

İsfehânî, şirki büyük ve küçük şeklinde ikiye ayırmış, büyük şirki; Allah’ın yanında ona ortak ilahlar ihdas etmek; küçük şirki ise; bazı işlerde Allah rızasını terk ederek riya niyetiyle iş yapmak şeklinde tanımlamıştır.⁶⁴

İsa Yüceer şirk çeşitlerini şu şekilde sınıflandırmıştır:

- Şahıslara tapınmak: Putperestliğin ilk şeklidir, şirkin diğer türlerinin yayılmasına geçiş önce bununla başlamıştır. Hz. Nuh kavminde birtakım salih kimselerin şekillerinin yapılması, baba ve dedelerinin vefatına müteakip o günün şartlarında yaptıkları resimlere, cesetleri üzerine bina ettikleri kabirlerine tapmaya

⁶⁰ Kalyoncu, *a.g.e.*, s. 33- 34.

⁶¹ Fâtiha 1/4.

⁶² Sebe 34/22.

⁶³ Sinanoğlu, 2010, s.196.

⁶⁴ Ragıb el-İsfehânî, *Müfredât*, çev. Abdülbaki Güneş, Mehmet Yolcu, 2010, s. 452.

başlamalarıyla olmuştur ve zaman içinde nesilden nesile değişim göstererek yerleşmiştir.

- Puta tapınmak: Şirkin en önemli görünümü bu türdür ve şahısların kutsallaştırılmasıyla sıkı ilişkisi vardır. Secde, kurban, adak ve yemin gibi Allah’a yapılan birçok ibadet türünü yapmada o putlara yönelmedir.
- Güneş, Ay, Yıldız ve gezegenlere tapmak: Sema cisimleri insanın gece gündüz devamlı gördüğü varlıklardır. Bunlar hakkında cahil insan şu mülahazalarda bulunmuştur; bu yıldızların insan hayatına faydası vardır, bunların rızasını, sevgi ve muhabbetini kazanmaya ihtiyacımız vardır. Ayrıca ay doğmadan iftar etmemek, iftardan sonra dans edip, çalgılarla oynamak adetleri var olmuştur. Gök cisimlerine özel evler yapmak, onlar için putlar inşa etmek, bu putlara hizmetçiler tutmak, adaklar adamak, kurban kesmek, yemek sunmak, secde etmek ibadetlerdendi.
- Hayvanlara tapmak: İnsan kendisinden daha aciz durumdaki varlıklara tapma sapıklığına düşmüştür. Kendisine muhtaç olduğunu zannettiği, menfaatini umduğu, zararından korktuğu şeylere tapmıştır. Genellikle insanlar hayvanlardan birçok yönde faydalanırlar. Ulaşım, taşımacılık, ziynet, gıda ve daha pek çok alanda faydaları vardır. İnsan her hayrın kaynağı, her türlü nimeti veren, her lütfun aslı olan Allah Tealadan uzak olunca, kendisine nimet verene (verdiğini sandığına) yönelir. İnsanın fitrat ve tabiatında kendisine lütuf ve ihsanda bulunana tazim etme vardır ve önünde burukluk hisseder, eğilir. Hayvanların insan hayatına lütuf ve ikram yönü hasebiyle insan tarafından büyük bir ilgi görmüştür. Bu durum Allah’ı bırakıp hayvanlara tapınmaya kadar varmıştır. O insan hayvanı membaı, sebebi ve maliki sanmıştır. O hayvanın da bir varlık olduğunu, Allah’ın onu itaatkâr kılıp insanın hizmetine verdiğini unutmuştur. İnek, buzağı, fil, yılan, deve, balık, domuz, aslan, at, akbaba, eşek ve daha birçok hayvanı kapsamıştır. Mısır, Hindistan, Beni İsrail ve Araplar arasında yaygındı.
- Ateşe tapınmak: Eski putperestlik dönemindeki mabutlardan birisi de ateştir. Ateşi kutsal kabul edip ona tapmak beşer tarihinde çok erken dönemlerde olmuştur. Ateşe ilk tapan Kâbil’dir. Kardeşi Hâbil’i öldürüp kaçtığında Şeytan ona dedi ki: Hâbil’in kurbanı kabul edildi ve onu ateş yedi. Çünkü Hâbil ateşe hizmet ve ibadet ediyordu, senin de ateşin olsun, sen ve çocukların ona

taparsınız. O da ateş evi yaptı, ateşin ilk heykelini yapıp tapanın o olduğu belirtilmiştir. Daha sonra bu düşünce Mecusilere intikal etmiştir.

- Cin, Şeytan ve Meleklerle tapınmak: Tevhid inancından uzaklaşmanın sonucu bu tür sapmalar görülmüş ve toplumda yaşanmıştır. Müşrikler meleklerle taptıklarını iddia etseler de onların taptıkları cinler ve azgın şeytanlardı. Ayrıca şeytana Melek Tavus, Emin Cebrail ve Azrail gibi isimler vererek heykelini yapmışlardır.⁶⁵

İzmirli İsmail Hakkı ise şirki beş kısma ayırmaktadır:

1. Şirk-i İstiklâl: İki müstakil ilah ispat edenlerin şirkidir. Birbirinden ayrı iki ilâhın varlığını kabul etmek; Allah ile birlikte başka bir ilâh tanımak yahut tamamen ayrı olmak üzere Allah'tan başka bir veya birden fazla mâbudun varlığına inanmaktır. Eski Türklerdeki yer ve gök tanrısı inancı veya Mecûsîlerin iyilik ve kötülük tanrısı inançları gibi.
2. Şirk-i Teb'iz: Cenâb-ı Hakkın bir olduğunu söylemekle beraber, ilahlardan mürekkep olduğuna inananların şirkidir. Allah'ın bir olduğunu kabul etmekle beraber, birden fazla tanrının toplanmasından meydana gelmiş bir Allah kabul etmektir. Hristiyanların teslis, yani Allah'ın baba-oğul-Ruhul Kudüs toplamı olarak bir olduğu inancı gibi.
3. Şirk-i Takrib: Âlemin yaratıcısının bir olduğunu söylemekle beraber, Allah'a yakınlık hâsıl etmek ve Allah katında şefaati olması için Allah'tan başkasına, heykellere ve putlara tapanların şirkidir. Allah'a yaklaştıracakları zannıyla bir takım putlara tapınmak; Kâinatın yaratıcısının ve düzenleyicisinin bir olduğuna inanmakla beraber ona yaklaştıracığı inancı ile insanların kendi yaptıkları put, heykel ve benzeri şeylere tapmasıdır. Peygamberimiz zamanında yaşayan Cahiliyye Arapları putlara, kendilerini Allah'a yaklaştıracakları iddiası ile tapıyorlardı. Kur'an-ı Kerim onların şöyle dediklerini anlatır: "Allah'ı bırakıp da

⁶⁵ İsa Yüceer, *Tevhid- Putperestlik İlişkileri Tarihinin Hz. Peygamber Dönemi Etki ve Sonuçları*, Ankara, 1996, s. 58-83.

kendilerine bir takım dostlar edinenler derler ki: Biz bunlara ancak bizi Allah’a daha fazla yaklaştırsınlar diye tapıyoruz.”⁶⁶

4. Şirk-i Taklid: Çevrenin etkisinde kalarak düşülen şirk; ataların bâtil inanışlarını aynen sürdürmek, bâtil da olsa atalar dinine inanmak. Hususi olarak beğenip seçtikleri için değil de, atalarından geldiği için bâtil olduğu halde kabul ettikleri inanç, düşünce ve yaşama biçimi, şirkdir. Genellikle insanların çoğu, dinini araştırıp delilleriyle bilerek, bâtilı haktan ayırıp seçerek değil; içinde bulunduğu toplumda o din bulunduğu için, bulduğu saflığı veya yanlışlığıyla birlikte bir dine sahip olur. Bu husus Kur’an-ı Kerim’de müşriklerin ağzından şöyle belirtilir: “Atalarımızı bir din üzerinde bulduk. Biz de onların izlerine uyarız.”⁶⁷
5. Şirk-i Esbâb: Eşyanın tabiatının, hakikî müessir olduğuna inanların şirkidir. Tabiatçılar ve onlara tâbî olanların şirkidir.⁶⁸

Abdullah b. Abdulhamid el-Eseri’nin tasnifiyle şirk çeşitleri:

1. Büyük Şirk

Bir şeyi Allah’a denk tutup ona ibadet etmek, ilahmışçasına ona itaatte bulunmak, hem onun hem de Allah’ın emirlerini denk görerek ortak koşmak veya o şeyi Allah hükmünün önüne geçirmektir. Bazı hallerde Allah’ın hükümlerinin geçerli olamayacağına inanmak da bu kabildendir. Kişi bu durumda geçerli gördüğü kanunları Allah’ın hükümlerine tercih ettiği için bilerek-bilmeyerek şirke düşmüş olur. Şüphesiz bu kelimenin tek anlamıyla, şirkin en ağırlı olup bu durumdaki kimse İslâm’dan çıkmış ve bu durum üzere ölen kimse de ebedî cehennemde kalmak üzere müşrik olarak ölmüştür.

- İtaâtta Şirk: Allah’ın hükmünden başkasını kabul etmek, meşrû görmek veya onun Allah’ın hükmünden üstün yönleri olduğuna inanmaktır. Hüküm ve hakimiyet yalnızca Allah’a has bir haktır. (Hiçbir mahlûkun hükme ehliyeti yoktur. İnsan yalnızca Allah’ın hükümlerini uygulamakla memurdur.)

⁶⁶ Zümer, 39/ 3

⁶⁷ Zührûf, 43/ 23

⁶⁸ İzmirli İsmail Hakkı, *Yeni İlmi Kelam*, Ankara, 1981, C. II, s. 266.

- Duâda Şirk: Hastalıktan şifa, musibetten afiyet, rızık genişliği vb. gibi ancak Allah'ın kâdir olduğu hususlarda ister Peygamber veya âlim olsun, ister salih bir kul olsun mahluklardan medet ummak ya da Allah'a yapılan duâda onlara seslenip araçlar kılmak bu kabildendir. Zira onlar da duâyı yapan gibi yaratan değil amellerini kesbeden kullardır.
- Niyet ve Gâyede Şirk: Genellikle amellerde ortaya çıkan ve kişinin tümünden Allah'a itaattan yüz çevirmesi, uzaklaşması şeklindeki şirktir. Amelini dünyevî çıkarlar için yapan Allah'ın rızasını gözetmeyen kişi bu şirke düşmüş olur ki bu itikadî bir şirktir.
- Sevmeye Şirk: Başkasını Allah'ı sever gibi ya da O'ndan daha fazla sevmektedir. Bu da şirktir. Sevgi ihlâsla boyun eğmenin bir göstergesidir.
- Hulûl Şirki: Birleşme anlamına gelen ittihâd sözcüğü ile de dile getirilen hulûl inancı (Allah'ın -hâşâ!- kulda çözülmesi), tasavvufa sonraları İran ve Hıristiyan kültürleri ile yeni Platoncu felsefenin de etkileriyle ve özellikle Şii tarikatlar kanalıyla girdi. Aşırı Şiiler, Allah'ın önce Ali Radıyallahu anh'a sonra da imamlara ve öteki Şia ulularına hulûl ettiğini öne sürerler.
- Tasarrufta Şirk: Allah'ın Rububiyeti gereği O'na mahsus olan kâinattaki tasarruf ve tedbiri bir takım salih kimselere nispet etmek, onların da bu hususta güç sahibi olduğuna inanmaktır. Bu salih insanların elbette diğer insanlardan faziletli yanları olabilir ancak bu Allah'a mahsus olan vasıflara nispet edilmelerine varacak şekilde değildir. Peygamber de olsa bu böyledir.
- Korkuda Şirk: Allah'a ve ahirete olan iman zayıflığının veya batıl inancın bir neticesi olarak kişinin; Allah'tan başkasının fayda ya da zarar verebileceğine inanması, korkuda başkalarını Allah'a denk tutmasıdır.
- Tevekkülde Şirk: Tevekkül, sebepleri yerine getiren insanın, Allah'ı vekil kılması, O'ndan işinde muvaffakiyet vermesini istemesi ve yalnız O'na güvenmesidir, "Sen, ölümsüz ve daima diri olan Allah'a tevekkül et..."⁶⁹. Bunun için Allah'tan başkasına veya sebeplere tevekkül etmek caiz değildir. Şirk olan tevekkül ise; Ancak Allah'ın kudreti dahilinde olan şeylerde Allah'tan

⁶⁹ Furkân 25/58.

başkasına kalben tevekkül edip bağlanmaktır veya Allah'tan başkasını rızık alıp veren olarak görmektir.

2. Küçük Şirk

Küçük şirk, İslâm dairesinden çıkarmayacağı gibi tevhidin aslına da zarar vermez. Ancak bu, tevhidin kemaline aykırıdır. Küçük şirk, büyük şirke yol açan vesiledir.

- **Kavlî Şirk:** Allah'tan başkasına yemin etmek gibi kişinin lisanıyla işleyebileceği şirk türüdür. “..senin sayende”, “-Allah'tan başkası için hâkimler hâkimi” gibi sözler...
- **Fiilî Şirk:** Bazı şeyleri uğurlu yahut uğursuz saymak gibi inanışlardır. Bazı hayvanları, kuşları veya günleri uğursuz saymak; uğursuz olduğu inancıyla bazı şeyleri terk etmek, kâhinlere gitmek onları tasdik etmek, kayıp şeyleri bulmak üzere onlardan yardım istemek, fal bakmak veya baktırmak, niyet çekmek, türbelere para atmak, ip bağlamak (itâkad edilmemesi koşuluyla!) böyledir.
- **Kalbî Şirk:** Riyâ, şöhret sevgisi, bazı amelleriyle dünya ve dünyalığı ahirete tercih edercesine arzu etmek gibi hususlar kalbî şirktir.

Bunu dört şekilde inceleyebiliriz;

A. Dünyevi bir menfaat sağlamak için amel yapmaktır. Kişi, amelinin ecrini dünyada alır ahirette ise bir nasibi yoktur.

B. İnsanların hoşnutluğu için yapılan Allah'ın azabından sakınma hedefi güdülmeyen amellerdir.

C. Mal edinebilmek, evlenebilmek için hacca gitmek, ganimet için cihada gitmek veya makam elde etme gayesiyle İslâmi ilimler okumak bu tür şirktendir.

Burada da hedef Allah'ın rızası değil, hevâ ve hevestir.

D. Başkalarının rızası gözetilmediği halde huşû ve takvâsızlıktan dolayı ifsad edilmiş amellerdir, “... “Allah ancak müttakîler (takvâ sahiplerin)’den kabul eder”.⁷⁰ Bu amel de kişiye ahirette bir yarar sağlamaz. İyi ve kötü amel birbirine karışmış, kötü olan galip gelmiştir.

- **Gizli Şirk:** İbn Abbâs (r.a.), “Allah ve sen dilerse” gibi bir sözün “Allah ve falanca dilerse” anlamında olduğunu söylemiş ve bunun gizli şirk olduğunu

⁷⁰ Mâide, 5/27.

belirtmiştir. Bu ifadenin yerine “önce Allah, sonra da falanca dilerse” kullanılması gerekir. “Önce Allah, sonra da senin sayende” demeli Allah’a hiçbir varlık denk tutulmamalıdır. Yine “Allah’a ve sana güveniyorum” değil, “önce Allah’a, sonra da sana güveniyorum” denmelidir. Zira “ve” edatı eşitliği gerektirir.⁷¹

1.5. Müşrik

Müşrik kelimesi lügatte “ortak koşmak” anlamına gelen şerike fiilinden müştak if’al babında ismi faildir. El-İşrak “Allah’a ortak koşmak”, Eşreke billah ise “Allah’a küfretti” anlamına gelmektedir. Müşrik Allah’a küfreden ona ortak koşan ve onu inkâr eden kimsedir. İstilah anlamında ise müşrik; açıktan açığa Allah’a şirk koşan sayısız ilahlara inanan, onları O’na ortak ittihaz eden Müslüman, Yahudi, Sabii, Hıristiyan ve Mecusi olmayan, şirki din olarak kabul eden, putlara tapan Arap müşrikleri (putperestler)dir.⁷² Şirk, insanın değerini düşüren, Allah’ın onun için takdir ettiği şerefli mevkiden mahrum olmasına sebep olan, ağır bir günah olması hasebiyle, Allah’ın tövbe edilmediği takdirde asla affetmeyeceği bir günahdır. Bu ağır günahı yüklenen kişiye “müşrik” denir.⁷³

Genel olarak küfür zümresi içerisinde mütalâa edilen müşriklerin vasıfları putlardan yardım beklemek,⁷⁴ Allah’ı ve âyetlerini yalanlamak,⁷⁵ peygamberlere ve meleklerle düşman olmak,⁷⁶ kıyameti inkâr etmek⁷⁷ şeklinde tarif edildiği gibi; ayrıca onların haksız yere mal gasp eden,⁷⁸ ahde vefasızlık gösteren,⁷⁹ Hakk’a kulak tıkayan,⁸⁰ zalim, yalancı⁸¹ ve hain⁸² kimseler oldukları bildirilmiştir. Bundan dolayı, asla dost edinilmemesi⁸³ ve onlardan yardım istenmemesi de⁸⁴ emredilmiştir.

⁷¹ Abdullah b. Abdulhamid el-Eseri, *Şirk ve Küfrün Tanımı ve Çeşitleri*, 2010, Guraba Yayınevi, s.4-7.

⁷² Kapar, *a.g.e.*, s. 13.

⁷³ Cumhuriyet Demirel, *Kur’ân-ı Kerimde Peygamberin Putperestlerle Mücadelesi*, Erzurum, 2015, s.10.

⁷⁴ Râ’d 13/14

⁷⁵ A’râf 7/37

⁷⁶ Bakara 2/93, Hac 22/44.

⁷⁷ İsrâ 17/98

⁷⁸ Bakara 2/160-161

⁷⁹ Tevbe 9/12

⁸⁰ Bakara 2/19

⁸¹ İnşikâk 84/22

⁸² Hac 22/38.

⁸³ Nisâ 4/84,89.

“İslâm’ın doğduğu dönemde Mekkelilerin geneli müşrikti. Çok az bir kısmı Hanifliğe bağlı kalmaya çalışmaktaydı. Halkın geneli her ne kadar müşrik olsa da Hz. İbrahim’den gelenek yoluyla kendilerine aktarılan Kâbe’yi ta’zim, onu tavaf etme, hac, umre, telbiye getirme, Arafat ve Müzdelife’de vakfe, kurban kesme gibi bazı inanç ve ibadetlere de bağlı kalmaya devam etmekteydiler. Arapların çoğunluğu yeniden dirilmeye ve ahirete inandıkları için, cenazelerini yıkıyor, kefenliyor, dua ederek defnediyorlardı. Ölen kişinin dirildiğinde binmesi için bineğini mezarı başında öldürüp bırakmakta, haram aylara dikkat etmekte ve hukuki konularda da hem yanlış hem de doğru uygulamaları bulunmaktaydı. Kendilerini Humus ehli olarak kabul eden Kureyş, Kinâne, Huzaa kabileleri diğerlerinden farklı olarak onlarla birlikte vakfeye katılmama, Hac döneminde harem dışına çıkmama ve Hill ehli çıplak tavaf ederken kendileri giyinik vaziyette tavaf etme gibi özel uygulamalara sahiptiler.”⁸⁵

“İslâm’ın doğuşuna tekaddüm eden Cahiliye dönemiyle İslâm’ın zuhuru sırasındaki müşrik Arapların dinleri hakkında ayrıntılı bilgilerin yer aldığı Kur’an-ı Kerim’de putu veya putları ifade etmek üzere esnam, ensab, evsan, cib, timsal (temasil), ünsa (inas) ve tagfit gibi kelimeler kullanılmıştır. Bunların ilk üçü çoğul olup tekileri sanem, nusb ve vesendir.

Sanem Sami dillerindeki salm kökünden türemiş olup sözlükte "Allah’ın dışında ilah edinilen şey" demektir. Sanem "suret, resim" ve özellikle "put" anlamına gelmektedir. Kur’an-ı Kerim’de daima çoğul şekli ile yer alır.⁸⁶ Eski Ahid’de genellikle "put, oyma ve dökme put" manalarında kullanılmıştır.⁸⁷ Sanem ayrıca ağaçtan yontulmuş, altın, gümüş yahut bakırdan dökülmüş olup cismi veya belli bir şekli olan putu ifade eder. "Dikmek" anlamındaki nasb kökünden "dikili taş" anlamına gelen nusb, putlar adına kesilen hayvanların kanlarının üzerlerine döküldüğü -mezar taşları gibi- taş bloku ifade eder. Esasen Kâbe’nin harem bölgesinin sınırlarını belirleyen kaba taş sütunlardan ibaret olan ensab yerleşik topluluklar arasında Kâbe’deki putların şekillerinin işlendiği taşlar yani esnam haline getirilmiş ve bazı göçebe topluluklarda nadiren ilahların sembolü olarak kullanılmıştır. Ensab adı verilen putların belirli şekil verilmiş hallerine esnam veya evsan denilmiştir. Vesen ise "sadece taştan yapılan, fakat

⁸⁴ Nisâ 4/89.

⁸⁵ Sami Kılınçlı, “Kur’an’da “Ekseru’n-nas” Lafzının Bağlamları ve Muhatapları”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (OMUİFD)*, 2014, S.37, s.169.

⁸⁶ En’âm 6/74; A’râf 7/138; İbrahim 14/35; Enbiyâ 21/57; Şuarâ 26/71.

⁸⁷ Sayılar, 33/52; II. Krallar, 6/18; Hezekiel, 7/20; Amos, 5/26.

cismi veya belli bir şekli olmayan put" demektir. Daha ziyade esim biçimindeki objeler hakkında kullanılır. Ayrıca evsan, yalnız düzmece tanrıları simgeleyen nesnel ve somut imajlara değil en geniş anlamıyla asılsız inanç ve uygulamalarla ya da sahte değerlere bağlanma eğilimiyle bir arada düşünülebilen her şeye işaret etmektedir. Bunun içindir ki ilgili âyetin hemen arkasından "...her türlü asılsız sözden kaçınma"⁸⁸ buyruğu gelmektedir."⁸⁹

Müşrik kelimesi sadece puta tapanları mı, yoksa bütün kâfirleri mi kapsar sorusu, tartışmalara sebep olmuştur. Bazıları bu kelimenin hem putlara tapanları hem de bütün kâfirleri kapsadığı görüşündedir. Bazıları ise, kitap ehli tabirinden Yahudi ve Hristiyanların, müşrik'ten ise putperest ve ateşperestlerin kastedildiğini ileri sürerler.⁹⁰

Kur'an-ı Kerim putperestliği şirk, Allah'a ortak koşanları da müşrik olarak nitelendirmiştir. Kur'an'a göre şirk Allah'ın asla bağışlamayacağı en büyük günah⁹¹ ve büyük bir haksızlıktır.⁹² Allah'a ortak koşanlar da ancak birer pislikten ibarettir.⁹³ Allah ve resulü onlardan uzaktır.⁹⁴ Müşriklerden yüz çevrilmeli.⁹⁵ Asla onlardan olunmamalıdır.⁹⁶ Onlar müminlere düşmanlık edenlerin en şiddetlileri arasında yer almaktadır.⁹⁷ Müminlere rablerinden bir iyilik gelmesini asla istemezler.⁹⁸ İman etmedikleri sürece onlarla evlilik vb. ilişkiler kurulmamalıdır.⁹⁹ Kur'an'da, müşriklerin Allah'a ortak koştukları putlar kimseye faydası veya zararı dokunmayan¹⁰⁰; hiçbir şey yaratmayan ve kendileri yaratılmış olan; kendilerine bile fayda veya zarar veremeyen; öldürmeye, yaşatmaya ve ölüleri diriltip kabirden çıkarmaya güçleri yetmeyen¹⁰¹; hepsi bir araya gelse dahi bir sinek bile yaratamayan, hatta sineğin kendilerinden kaptığı bir şeyi ondan kurtaramayacak kadar aciz varlıklar olarak nitelenir.¹⁰² Putlara tapanlar da

⁸⁸ Hac 22/30.

⁸⁹ Ahmet Güç , Put Md., *İslâm Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı, 2007, c.34, s.364.

⁹⁰ Nadim Macit, *Kur'an'a Göre Şirk*, Konya, 1991, s. 16- 17.

⁹¹ Nisâ 4/48, 116.

⁹² Lokmân 31/13.

⁹³ Tevbe 9/28.

⁹⁴ Tevbe 9/3.

⁹⁵ En 'âm 6/106; Hicr 15/94.

⁹⁶ Yûnus 10/105; Kasas 28/87.

⁹⁷ Mâide 5/82.

⁹⁸ Bakara 2/105.

⁹⁹ Bakara 2/221.

¹⁰⁰ Mâide 5/76; En'âm 6/71; Yûnus 10/18, 106; Tâhâ 20/89; Enbiyâ 21/66; Hac 22/1 2; Furkân 25/55; Şuarâ 26/73.

¹⁰¹ Furkân 25/3.

¹⁰² Hac 22/73.

aynı şekilde aciz ve zavallı olup derin bir sapıklık içindedir.¹⁰³ Müşrikler putlara kendilerini Allah'a daha fazla yaklaştırmaları Allah katında kendilerine şefaathçi olmaları¹⁰⁴ için taptıklarını, atalarının da¹⁰⁵ onlara taptıklarına şahit olduklarını söylüyor ve Allah'ın istememesi halinde atalarının da kendilerinin de onlara tapamayacaklarını¹⁰⁶ ileri sürüp kendilerini mazur göstermeye çalışıyorlardı.¹⁰⁷

“Müşrikler evreni yaratan, rızık veren, işleri idare eden bir Allah inancına sahiptiler. Ancak bu inançla birlikte putlara tapmaktan da geri durmuyorlardı. Müşriklerden bazıları putlara tapmalarını, Allah'ın çok yüce olması ve bu yücelik dolayısıyla vasıtasız olarak ona ibadet etmenin doğru olmadığı, dolayısıyla bu ibadetin ancak aracı olan putlar vesilesiyle yapılacağına inandıkları için Allah'a yaklaşmak için putlara taptıklarını ifade ediyorlardı. Diğer bir kısmı, meleklerin Allah katında makam sahibi olduğunu söyleyerek, melek şeklinde olduklarını iddia ettikleri putlara tapıyor ve bu şekilde Allah'a takarrub iddiasında bulunuyorlardı. Başka bir gurup ise, putları tıpkı Kâbe gibi kible edindiklerini ve Allah'a ibadet ederken putlara yöneldiklerini söylüyorlardı. Diğer bir gurup müşrikte, Allah'ın her put için bir vekil (cin) kıldığını ve bu vekilin putlara hakkıyla ibadet eden kimsenin dileğini Allah'ın emriyle yerine getireceğini; yine aynı vekilin Allah'ın emriyle, ibadetini hakkıyla yerine getirmeyen kimsenin başına da sıkıntı ve musibet getireceğine inanıyorlardı.

Müşrikler şirk işlerken Allah'ın varlığını ve O'nun kâinatın yaratıcısı olduğunu kabul ederler fakat sevgi, tazîm ve ibadet noktasında ona ortaklar ihdas ederler. Zümer sûresinde, müşriklerin putlara tapma sebebi olarak zikrettikleri Allah'a yaklaştırma iddiaları, aynı âyetin hemen akabinde müşriklerin bu iddialarının boş ve anlamsız bir yalan olduğu ifade edilerek, Allah tarafından yalanlanmıştır.¹⁰⁸ Müşriklerin putlara yükledikleri “şefaathçi” misyonu da yine Kur'ân tarafından tekzîb edilmiş ve şefaath yetkisinin yalnızca Allah'ın izin verdiği kullara has olduğu ifade edilmiştir.¹⁰⁹ Yine büyük şirkin muhtevası içinde; Allah'tan başkasının önünde eğilmek veya secdeye gitmek, Allah'tan başkası için adakta bulunmak, Allah'tan korkar gibi başkasından korkmak, Allah'tan başkasına tevekkül etmek, rızık sahibi olarak Allah'tan başkasını

¹⁰³ Hac 22/12.

¹⁰⁴ Yûnus 10/18.

¹⁰⁵ Zümer 39/3.

¹⁰⁶ Nahl 16/35; Zuhrûf 43/20.

¹⁰⁷ Ahmet Güç , *a.g.e* , s. 367.

¹⁰⁸ Zümer 39/3.

¹⁰⁹ Bakara 2/255.

bilmek vb. hususlar bu kapsamda değerlendirilmiştir. Kur'ân'da müşriklerin genel olarak vasıfları; putlardan yardım beklemek¹¹⁰, Allah'ı ve âyetleri yalanlamak¹¹¹, peygambere ve meleklerle düşman olmak ve ahreti inkâr etmek¹¹² şeklinde anlatılmaktadır. Ayrıca müşrikler haksız yere mal gasp eden¹¹³, ahde vefasızlık gösteren, hakka kulak tıkayan¹¹⁴, zalim, yalancı ve hain kişiler olarak nitelendirilmişlerdir. Bundan dolayı Kur'ân'da müşriklerin asla dost edinilmemesi ve onlardan yardım istenmemesi de emredilmektedir¹¹⁵.¹¹⁶

“Mekkeli müşrikler Kâbe'ye olduğu gibi putlara da saygı gösteriyorlardı. Bu sebeple Kâbe'nin dışında put evleri edinmişlerdi. Kâbe'yi tavaf ettikleri zaman put evlerini de tavaf ederlerdi. Onların da bakıcıları vardı. Çeşitli vesilelerle putlarına hediyeler gönderir, yanlarında kurban keser, ziyafet verirlerdi. Kendisine kurban sunulan putların başında Lat, Menat, Uzza, İsaf, Naile ve Hübel geliyordu. Kâbe'de Hübel'e yapılan ibadet iyi organize edilmişti. Bir hacib onunla meşgul olur, onun adına getirilen kurban ve hediyeleri kabul eder, fal oklarını çekerdi. Kaynaklarda Hübel'e bir defada 100 deve kurban edildiği belirtilir. Putlara kurban takdim etmenin gayelerinden biri de onlarla iyi ilişkiler kurmak ve kan akrabalığı oluşturmaktır. Putlara kurban olarak genellikle koyun, deve vb. hayvanlar takdim edildiği gibi içki ve buhur da sunulurdu. Çok eski zamanlarda Arapların putlar için insan kurban törenleri düzenlediklerine dair rivâyetlere rastlanmaktadır. Putlara esirler, kız ve erkek çocukları adanır, daha sonra da kurban edilirdi.”¹¹⁷

“Müşrik Arapların adetlerinden biri de bazı vesilelerle birtakım hayvanları putlara kurban etmeleri veya bazılarını putlar adına serbest bırakmaları idi. Bu uygulamaya yönelik Kur'an-ı Kerim'deki ifade şöyledir: "Allah bahire, saibe, vasile ve ham diye bir şey -meşru- kılmamıştır. Fakat kâfirler kendi uydurdıkları yalanları Allah'a yakıştırmaya çalışıyorlar. Onların çoğu akıllarını kullanmıyor”.¹¹⁸ Cahiliye Araplarının geleneğine göre bir deve beş defa doğurur ve beşinci yavrusu dişi olursa onun etini

¹¹⁰ Râ'd 13/14.

¹¹¹ A'râf 7/37.

¹¹² Bakara 2/90.

¹¹³ Bakara 2/ 160.

¹¹⁴ Tevbe 9/12.

¹¹⁵ Bakara 2/19.

¹¹⁶ Ahmet Koç, “Eleştirel Açıdan Kur'an-ı Kerim'de Müşriklerin Ahlaki Vasıfları”, *Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü*, (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2006. s.49-50.

¹¹⁷ Ahmet Güç, *a.g.e*, s.367.

¹¹⁸ Mâide 5/103.

sadece erkekler yerdı. Eğer son yavrusu dişi ise onun adak olduğunu belirtmek üzere kulağını yarıp serbest bırakırlardı, bu hayvana "bahire" denirdi. Bahireye binmez, tũyũnũ almaz, istediği yerden su içmesine ve otlamasına izin verir ve onu kesmezlerdi; ayrıca sũtũ sağılmaz, putlara bırakılırdı. Yine Cahiliye dũneminde bir kişi hasta olur veya bir yakını kaybolursa muradına ermek için bir deve adardı. Eğer hasta iyileşi ya da kaybolan kişi geri dũnerse o deveye yũk yũklemez, üzerine binmezler ve onu serbest bırakırlardı. Put adına serbest bırakılan, sũtũnden yalnızca misafirlerin faydalandığı bu deveye saibe denirdi. Ayrıca hepsi dişi on yavrusu olan deveye de saibe adı verilirdi. Vasile ise yedi defa doğurmuş koyuna denirdi. Yedincide erkek doğurmuşsa bu yavru bũyũdũkten sonra puta kurban edilir, etini de yalnız erkekler yer. Yedincide dişi doğurmuşsa yavruyu kesmezlerdi. Bu koyun sahibine ait olurdu. Eğer biri erkek, biri dişi olmak üzere ikiz doğurmuşsa dişinin hatırına erkeğe dokunmazlar, "Kız kardeşi ona yetişti, etini bize haram kıldı" derlerdi. Yedinci batında erkek ikiziyle doğmuş hayvana da vasile denirdi. Yavrulayan bu hayvanın sũtũ erkeklerle helal, kadınlara haram sayılırdı. Eğer bu koyun ølũ yavru doğurursa etini erkekler de kadınlar da yerdı. Bir erkek devenin sulbũnden on døl alınır veya yavrusunun yavrusuna binilirse buna "ham" adı verilir ve binilmekten, yũk yũklenmekten kurtulurdu. Rivâyeteye gũre bahire, saibe, vasile ve ham adaklarını ilk defa ortaya atan kimse Amr b. Luhay'dır."¹¹⁹

Abdulaziz Bayındır'a gũre; mũřrik Allah'a ve aracılara inanır, mũřrik Allah'a ibadet eder, mũřrik araçların şefaatine inanır, mũřrik şirki reddeder, Tanrı edinilen araçlar mũřrikleri kabul etmez, Akıl şirki reddeder.¹²⁰

Kur'an'a gũre gũkleri ve yeri yaratan, Gũneř'e ve Ay'a boyun eğdiren, yağmuru yağdırıp bitkiyi bitiren ve bũtũn yetkilere sahip olan Allah, gũklerin ve yerin tek hakimidir. O, yarattıklarından uzak değildir; onlara şah damarından daha yakındır.¹²¹ Ama mũřrik O'nu, yeryũzũ krallarına benzeterek kendinden uzak sayar. Çünkü krallar, halkı kendilerine yaklaştırmazlar. Krala ulaşmak isteyenler, ona yakınlığı olan birini bulmak zorunda kalırlar. Mũřrikler de Allah'a yakın olduğuna inandıkları biri ile ilişki içinde olmak isterler. Hıristiyanların Hz. İsa'yı Allah'ın øđlu, Mekkeli mũřriklerin

¹¹⁹ Gũç, *a.g.e.*, s. 367.

¹²⁰ Bayındır, *a.g.e.*, s. 51,61.

¹²¹ Kâf, 50/16.

putlarını Allah'ın kızları, büyüklerinin ruhlarından yardım umanların ise, onları Allah'ın özel dostları saymaları bundandır.¹²²

“Müşrikler, çoğunlukla bir taraftan Allah'a inandıklarını iddia ederken, diğer taraftan da çeşitli varlıkları Allah'a ortak koşan kimselerdi. Ortak koştukları şeyleri Allah ile kendileri arasında aracı kabul ediyorlardı. Böylece ortak koşmalarına da meşruiyet kazandırıyorlardı.”¹²³

Psikopatolojik olgular içinde önemli bir yer tutan sebepsiz, mantıksız korkulardan biri olan 'yenilik fobisi' (neofobi), yaşlılarda bir demans (bunama) belirtisi olarak görülürken; kendini yenilemeyi beceremeyen, çürümüş, içi geçmiş, yaşlanmış toplumlarda, eskiye taparcasına bağlanma ve yeni fikir ve inançlara karşı da aşırı bir direnişe sebep olur. Şirk sistemlerinin müşrik sahipleri ise, çıkarıcı düzenlerinin devamı için, bu psikolojiden istifade ederler.(...) Bu psikoloji sonucu, insanlar tapmakta oldukları putları terk etmekle kendilerine birçok bela ve musibetlerin isabet edeceğini sanıyor. Böyle bir inanç, putlarda ilahi (olağan üstü) bir gücün var olduğuna inanmalarından kaynaklanıyordu.¹²⁴

¹²² Berat Sarıkaya, “İnsan Allah İletişimi ve Tevessül”, *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* (GİFAD), 2014/3, c. 3, S. 5, s. 117.

¹²³ Kalyoncu, *a.g.e.*, s. 62.

¹²⁴ Kalyoncu, *a.g.e.*, s.62- 63.

İKİNCİ BÖLÜM

PSİKOLOJİ AÇISINDAN DİNİ YAŞANTININ İNANÇ (İMÂN)

BOYUTU VE İNANCIN ÖNEMİ

Dini yaşantının inanç boyutunu ele almaya başlamadan önce “dindarlık” ve “dini yaşantı”nın ne olduğu konusuna temas etmek gerekir ki asıl konumuz özü itibariyle daha net ifade edilmiş olsun.

“Hayata gözlerini açan her insan yavrusu, kendisini bir dinî geleneğin ve kültürün içerisinde bulur. Dinî sözler ve telkinlerle karşılaşır, dinî nesne ve mekânları müşahade eder, dindar kimselerle görüşür ve onlarla iletişim içerisinde hayatını sürdürür. Din hakkında ailesinden, çevresinden çeşitli bilgiler öğrenir; dinî ibadetlerini yerine getiren insanları görür ve zaman zaman bu ibadetlere kendisi de katılır. Sorular sorar, araştırmalar yapar, dinî söz ve kavramları kullanmaya yönelir. Böylece kişisel anlamda dindarlık denilen yaşantı ortaya çıkmaya ve yapılanmaya başlar. O halde dindarlık, belli bir dinin inanç ve öğretilerinin belli bir zaman ve şartlarda belli bir kişi, grup ya da toplum tarafından yaşanmasını ifade etmektedir. Dindarlık hem kişinin bağlı olduğu dine ait inançlar ve değerlerle ilgilenme ve etkinliklerle meşgul olma düzeyi ve hem de bireysel ya da grup düzeyinde bunların yapılaşmış biçimlerini ihtiva eden bir kavramdır. Dindarlık, bir kişinin ya da grubun günlük hayatında dinin önemini ifade eden, dine inanma ve bağlanma derecesini gösteren bir kavramdır. Denebilir ki dindarlık, yaşanan dindir; dinin hayata geçirilerek bilfiil yaşanan biçimidir. Allah’a inanma ve bağlanma derecesi, O’nu zihnimizde tasavvur etme tarzı, ibadet alışkanlıkları, ahlaki tercih ve kararlar, aile içi yaşam ve diğerleriyle ilişkiler, tutum ve davranışlar temelinde anlaşılıp, ele alınabilir.”¹²⁵

İnsanlar dinlerine çeşitli derecelerde bağlanırlar ya da dinin farklı unsurlarından kendilerince bir din anlayışı oluştururlar. İşte bu dinî algılamalar ve bunların etkilerinin arkasında yatan olumlu ya da olumsuz psikolojik unsurlar gözlemlendiğinde, bu gerçekler psikolojik olarak anlamlı olurlar. Psikolojik bakımdan din hem insanların duygu ve düşüncelerinde, ifade ve davranışlarında hem de kültürel dünyada bir referans

¹²⁵ Hökelekli vd., 2010, s. 31.

çerçevesi olarak vardır. Bir kimsenin dindarlığı bu karşılıklı ilişki ve etkileşim içerisinde ortaya çıkar.¹²⁶

“Bireyin dini inancı, dine olan bağlılığı, dine verdiği önem, dini ve ahlâki uygulamaları dindarlığın göstergeleridir. Yani dindarlık, dinin bireyin hayatına yansımış halidir. İnanç, düşünce, duygu ve davranışlarında, kısaca hayatında dinin aldığı şekildedir. Kuşkusuz bu şekil, her bireyde farklı derecelerde, farklı içerikte ve farklı oranlardadır. Çünkü bireylerin zihinsel, duygusal, ahlâki ve dini gelişimleri, aile, grup, kitle iletişim araçları ve diğer çevresel etkenler, aldıkları eğitim, başlarından geçen olaylar, yaşantıları ve dini algılamaları birbirinden farklıdır. Bütün bunlar bireyin dindarlığını etkileyen faktörlerdir. Bazen edinilen yeni bilgiler, şüphe ve tereddütlere, inançta zayıflamalara yol açar, bazen yaşanan travmatik olaylar bireyi ibadette bulunmaya, Allah’a daha çok yaklaşılmaya, sığınmaya götürür.”¹²⁷

“Dindarlığı, çok boyutlu bir tarzda tanımlama ve araştırma düşüncesi birçok bilim adamı tarafından az çok farklı şekillerde dile getirilmiştir. Bunlar içerisinde Glock ve Stark’ın ortaklaşa ve Stark’ın kendisinin yalnız olarak yaptığı araştırmalar sonucunda ortaya koydukları dindarlığın beş boyutlu tanımlaması yaygın bir kabul görmüştür. Araştırmalarda dindarlık daha çok şu boyutlar çerçevesinde ele alınıp tasvir edilmektedir.”¹²⁸

1. İdeolojik –inanç (iman) boyutu
2. Törenselleşmiş (ibadet ve uygulama) boyutu
3. Tecrübe (duygusal) boyutu
4. Zihinsel (bilgi) boyutu
5. Etki boyutu*

Batı düşüncesinde, imanın psikolojik kaynakları konusunda birbirinden farklı bazı görüşler yer almaktadır. Bunlardan başlıcaları:

1. Biyolojik temeli esas alan görüşte, imanın bir iç-güdü olduğu ileri sürülmektedir. Bu görüşü savunanların geldiği son nokta “inanç geni”dir.
2. İmanın, iç-güdülerin yönlendirilip olgunlaştırılması sonucu ulaşılan insani bir

¹²⁶ Hökekleli, 2010, s. 31.

¹²⁷ Hüseyin Peker, “Kur’an’a Göre Dindarlığın Boyutları”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* (ÇÜİFD), 2012, S.2, s. 42.

¹²⁸ Hökekleli, 2010., s. 33.

* Sadece konuyu içeren ilk boyut yani ideolojik (İnanç) boyutu incelendi.

gelişim olduğu yolundaki varsayımdır.

3. İmanı, insanın sonsuz olanla karşılaşmasının sonucu olarak gören ve onu sonsuzluk duygusuna dayandıran görüş.
4. Önceki görüşün tam tersi bir iddiayı savunarak, imanın aslında sonlu olanı idrak olduğu görüşü. Buna göre, insanın sonsuzu idrak etmesi için öncelikle kendi sonluluğunun farkında olması gerekir.
5. İmanın, varlığı idrak olduğu yönündeki görüştür.¹²⁹

Dinin ilk ve en önemli unsuru inanç olduğu gibi, dinin insani yönü olan dindarlığın oluşumu da, her şeyden önce kişinin, kendisini Tanrıya bağlayıp onunla irtibata geçirecek olan bir Tanrı inancına sahip olması ve bunun uzantısı olan diğer inanç esaslarına samimiyetle iman etmesiyle mümkündür. İmanın olmadığı yerde bir dini hayattan bahsedilmez. İman dindarlığın içte yaşanan sübjektif boyutudur.¹³⁰

Bütün dinlerin özünü birtakım inançlar oluşturur. İnançların içeriği ve kapsamı farklı dinlere ya da aynı dinin çeşitli mezhep ve gruplarına göre az çok farklı olsa da inançların tüm dini geleneklerde merkezi bir konumu vardır. Bir kimsenin din ile bağ kurması, öncelikle o dinin temel inanç esaslarını kabul etmesi ile başlar. Tabiatüstü, kutsal bir varlık ya da Tanrı inancı tüm ilahi dinlerde yer alır. Dindar kimseler, bağlandıkları dinin öğretileri çerçevesinde bir Tanrı inancı ve kendi eğilimleri doğrultusunda bir tanrı tasavvuru geliştirirler. İnancın anlamı veya fonksiyonunun araştırılması bu boyut içerisinde yer alır.¹³¹

Bazı dinî inançlar, bir dinin kimliğini belirleyici niteliktedir. Diğer bütün dinî öğreti ve anlayış için bir kaynak, bir temel oluşturur. Tevhid inancı İslâm'ın, teslis inanç ve öğretisi ise Hristiyanlığın ayırt edici vasfını oluşturur. Bir Müslüman, Allah'ın birliği ve hiçbir şeye benzemezliği anlayışı ile dinî dünyasını kurar. Bir Hristiyan'ın bütün inanç dünyası, Baba- Oğul-Ruhu'l Kuds üçlüsünün oluşturduğu bir ulûhiyet anlayışı ile şekillenmiştir. İnancın varlığı ve yokluğu yanında, şiddet ve kuvvet derecesine göre kişilerde bir farklılaşmaya yol açtığı da bir gerçektir. Ayrıca, dinî

¹²⁹ <http://sosyoloji.com/46-dini-inancin-psikolojik-yapisi-ve-tabiat-i-inanc-psikolojisi/1606.html>, (15.06.2017).

¹³⁰ Certel, 2011, s. 97.

¹³¹ Hökelekli, *a.g.e.*, s. 33.

inançların zihniyet oluşturunca ve bir dünya görüşüne kaynak teşkil etmedeki işlevselliği de dikkate alınması gereken bir husustur.¹³²

Dindar insan, dinin öğretilerinin doğruluğunu kabul eder. Bu bağlamda her din, mensuplarının onaylamasını beklediği bir inanç bütünü bünyesinde taşır. Fakat inançların içerik ve genişliği, dinler arasında olduğu gibi aynı dinin gelenekleri arasında da çeşitlilik gösterir.¹³³

Hökelekli dindarlıkla ilgili olarak şunları ifade ediyor: “Dinî yaşantıya dair mevcut bulgular göstermektedir ki, kutsallık atfedilen bir varlığa inanma, dua ve ibadet etme ya da herhangi bir varlığı saygıyla yüceltme gibi dinî eğilimler, insanların ortak nitelikleri arasında yer alır. Bu genellemeden hareket eden araştırmacıların büyük bir kısmı, içeriği konusunda hemfikir olmamakla beraber, insanda doğuştan yüce bir varlığa inanma ihtiyacı ve dinî bir hazırlığın mevcut olduğu hususunda birleşirler. İslâm literatüründe dinî kabiliyet ve eğilim anlamında Fıtrat kavramı, bu konuyla ilgilidir. Bu niteliğiyle insan, yaratıcısını tanımaya ve O’na bağlanmaya doğuştan eğilimli olarak kabul edilir. İnsan-din ilişkisiyle yakından ilgilenenler inanma ihtiyacının insan tabiatının temel taşlarından birisi olduğunu ısrarla vurgularlar. Gerçekten de insan, yaratıcısına yönelik bir varlıktır ve böyle bir yönelişe uygun olarak programlanmıştır.”¹³⁴

“Günümüzde her kesimden insanın tereddütsüz kabul edebileceği bir gerçekten bahsedebiliriz: İnsan, antropolojik araştırmaların da tescil ettiği üzere tarihin derinliklerden günümüze kadar hiçbir dönem kutsalla ilişkisini koparmamıştır. Dahası, bugün dinin evrenselliğinden hareketle insanı tanımlarken dindar insan ya da inanan-insan (homoreligious), kavramı yaygınlık kazanmaktadır. İnsanı din ile bağlantılı hale getiren en temel faktörlerin başında inanma ihtiyacı ve buna bağlı olarak hakikat arayışı gelir. Bunun anlamı, inanç ve insan ayrılmaz bir bütünden ibarettir.”¹³⁵

İnanç, bireysel ve toplumsal yaşamımızda oldukça etkindir ve bireylerin kendi iç dünyalarındaki ve sosyal yaşantılarındaki dengeleri kurmada oldukça önemli bir işleve sahiptir. Houxley, bütün amaçlı eylemlerin ve nezih yaşantıların ön koşulunun “inanç” olduğunu söyler. İnsan hayatında bu derece önemli olan inanç, Fromm’a göre, “kişinin düşünsel ya da duygusal açıdan içsel etkin olma durumunun bir sonucu” olma şeklinde

¹³² Hökelekli, *a.g.e.*, s. 33.

¹³³ Hasan Kayıklık, *Din Psikolojisi*, 2011, Adana, s. 196.

¹³⁴ Hökelekli, *a.g.e.*, s. 47.

¹³⁵ Hökelekli, *a.g.e.*, s. 65.

ortaya çıkarsa akılcı; ancak “kişinin doğru olup olmadığına bakmaksızın doğru kabul ettiği, kendisine verilmiş bir şeye boyun eğmesi” şeklinde ortaya çıkarsa akıldışı yahut mantıksız olur. “Bir olasılığa inanmak” yahut “kesin olmayışın kesinliği” şeklinde tanımladığı inanç olmaksızın insanın umutsuz, yalnız ve korku dolu olacağını belirten Fromm, içsel bir etkinlik sonucu ortaya çıkan inancın olumlu insan olmaya katkısının büyük olacağını ifade eder.¹³⁶

Koeing’e göre; dinî inanç ve uygulamalarla ümit ve iyimserlik arasındaki ilişkiyi konu edinen araştırmalar bu ikisi arasında genel olarak anlamlı olumlu bir ilişkinin var olduğu, diğer taraftan dindar kişilerin dindar olmayanlardan daha az ümit var ya da iyimser olduğunu ortaya koyan hiçbir çalışmanın bulunmadığını ortaya koymuştur.

İnanç, kişinin iç dünyasının kararlılığı, sükûneti ve huzuru bakımından önemli bir kavramdır. Davranışlar iç dünyamızın dışa yansıyan uzantıları olduğuna göre, genel olarak inançların ve özel olarak da dini inançların davranışlara yön vermesi, onları etkilemesi kaçınılmaz olarak kendini gösterecektir.¹³⁷

Dini yaşama hususunda inanç (iman) bir çekirdek ve ya zemin hükmündedir. Dini yaşantının tüm boyutları bu zemin üzerine kurulur ve şekillenir. İnanç şeklimiz; dine, hayata, ahirete bakan tüm yönlerimizi etkiler. Fıtratta var olan inanma duygusu içinde yaşadığımız toplumla yön alır, gelişir ve hayatı anlamlandırma serüvenimize kılavuzluk eder.

1. TANRI İNANCI VE TASAVVURLARI

1.1. Tanrı İnançları

İnsanın dini tecrübesinde, kendisiyle ilişkiye girdiği, şahsiyeti olan “tabiatüstü varlıklara” inanç, bütün dinlerin ayırt edici bir özelliğidir. Ancak dinlerde bu tabiatüstü varlıklara olan inanç, çok farklı şekillerde tezahür eder.¹³⁸ Dinler tanrı inançları

¹³⁶ M. Doğan Karacoşkun, “Dini İnanç- Dini Davranış İlişkisini Sosyo-Psikolojik Yaklaşımlar”, *Din bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, IV (2004) ,S.2, s. 25.

¹³⁷ Habil Şentürk, *Din Psikolojisine Giriş*, 2010, İstanbul, s. 124.

¹³⁸ Mariasusai Dhavamony, “Dinlerde Tanrı Anlayışı”, çev. Fuat Aydın, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2010, C.12, S.22, s. 189.

bakımından çeşitli şekillerde sınıflandırılır. Çalışmada monoteizm, politeizm ve henoteizm olmak üzere üç çeşidi ele alındı.

1.1.1.Monoteizm

Monoteizm veya tektanrıcılık, tek bir tanrının varlığına ya da Tanrı'nın birliğine duyulan inanç olarak tanımlanır. Monoteizm sözcüğü, etimolojik açıdan, Yunanca mono (tek) ve theoi (tanrı) sözcüklerinden türemiştir.¹³⁹ Tevhid kavramının Batı dillerindeki karşılığı monoteizmdir. Dünyanın çeşitli kültürlerinde tezahürlerine rastlanan monoteizm (tek tanrıcılık), Tanrı'nın birliğini / tekliğini, mükemmelliğini, evreni yoktan var eden ve onu kuşatan mutlak güç ve şahsiyet oluşunu esas alan bir inanç ve düşünce sistemidir. Bu yönüyle monoteizm, ilâhî varlıkların çokluğunu kabul eden sistemlerden (henoteizm ve politeizm) ayrılmaktadır. Tevhidin, felsefedeki karşılığı teizmdir. Tanrı-evren ilişkisi bağlamında teizm deizmden de farklıdır. Teizmde Tanrı âlemi “yoktan yaratıcı” şeklinde açıklanır. Yahudi, Hristiyan ve İslâm dinlerinde kabul edildiği şekliyle Tanrı yarattığı âleminden ayrı, zaman ve mekândan münezze, eşi ve benzeri olmayan, üstün, mutlak bir güç ve daima etkin bir varlıktır.¹⁴⁰

“Çok tanrıyı tâzim veya çok tanrının varlığı kabul edilmekle birlikte bunların arasından birinin yüceltilmesi (henoteizm) karşısında tevhid inancı (monoteizm) tek tanrının mutlak otorite ve gücünü evrenselleştirmekte, daha aşağı konumdaki ilâhların varlığına veya daha zayıf ilâhî varlıklarla güç paylaşımına izin vermemektedir. Buna göre tek tanrının otorite ve gücü bütün evrene, bütün insanlığa ve iyi kötü bütün varlıklara şâmil olmaktadır. Tevhid inancı her türlü çok tanrıcılığı dışlamakta, ibadeti tek tanrıya özgü kılmaktadır. Bu düşünceye göre tanrının değişik sıfatları olabilmekte, fakat bu sıfatlar teist düalizme veya politeizme yol açabilecek düşünce kapılarını kapatmaktadır. Tevhid inancının tanrısı daima bütün gerçeğin, hayır ve şerrin kaynağıdır. Tevhidci düşünce şerrin, cin ve şeytan gibi kötü varlıkların da tanrı tarafından yaratıldığını ve O'nun otoritesi altında olduğunu öngörür. Bu şer varlıklar veya güçler tanrının gücüne ve otoritesine karşı duran varlıklar olmayıp varlığın değişik görüntüleridir, çokluktan teke yükselen idrakin kademeleridir. Ezelî ve ebedî olan ise

¹³⁹ <https://ipfs.io/ipfs/QmT5NvUtoM5nWFfrQdVrFtvGfKFmG7AHE8P34isapyhCxX/wiki/Monoteizm.html>, (15.06.2017).

¹⁴⁰ Sarıkçıoğlu, *a.g.e*, s. 22.

sadece tek tanrıdır. O âlemi yoktan yaratmış veya âlem O'nun varlığından sudûr etmiştir. O her yerde ve her zaman mevcuttur. İyilikler O'nun planının bir parçasıdır. O'nun icraatı evrenin tarihinde kıyamet ve haşre doğru ilerlemektedir.”¹⁴¹

“Bu mânada tek tanrıcılık genellikle Yahudi, Hristiyan ve İslâm dinleri ve buna bağlı felsefelerle ilişkilendirilse de tek tanrıci anlayışa götüren eğilimlerin insanlık tarihi boyunca varlığı kabul edilmiştir.”¹⁴²

1.1.2. Politeizm

Politeizm ya da çoktanrıcılık, sözlük anlamıyla birden çok tanrıya inanmak, tapınmak manalarına gelmektedir. Sözcük, etimolojik açıdan, Yunanca poly (çok) ve theoiz (tanrı) sözcüklerinden türemiştir.¹⁴³

Bu bağlamda Sinanoğlu; “XIX. yüzyılın evrimci din anlayışına göre insanlık, politeist dinlerden önce ataların ruhlarına ve tabiatüstü varlıklarla temellendirilmiş basit inanç ve ritüellerden oluşan ilkel dinlere inanıyordu. Daha sonra toplumlar politeizm ve monoteizme ulaşmıştır, modern dönemde ise ilmî ateizm etkin hale gelmiştir. Wilhelm Schmidt'in monoteizm teorisine göre ise başlangıçta insanlığın inancı monoteizm idi. Âdem ve torunları monoteist olmakla birlikte onunla Nuh arasında ve Nuh'tan sonra geçen dönemlerde politeist inançlar monoteizmden sapma şeklinde ortaya çıkmıştır. Peygamberler insanlığa monoteizmi tebliğ etmiştir. Bazı araştırmacılar, semavî dinlerin öğretileri yanında Afrika, Avustralya ve Amerika'daki kabilelerde gökle ilgisi olan, değişmeyen, görülemeyen ve ahlâkî talepleri bulunan bir Tanrı inancının varlığından hareketle başlangıçta insanlığın dinî hayatının monoteist niteliği taşıdığı yolundaki tezi daha tutarlı bulmuşlardır.”¹⁴⁴

Bununla beraber "Politeist (çok ilahlı) dinlerin hemen hepsinde görülen ortak özellikler Allah'ın sıfatlarının herhangi bir şekilde yaratılışlara atfedilmesidir.

¹⁴¹ Sarıkçıoğlu, *a.g.e.*, s. 22.

¹⁴² Sarıkçıoğlu, *a.g.e.*, s. 23.

¹⁴³ <https://ipfs.io/ipfs/QmT5NvUtoM5nWFfrQdVrFtvGfKfMg7AHE8P34isapyhCxX/wiki/Politeizm.html>, (15.06.2017)

¹⁴⁴ Sinanoğlu, 2010, s. 193.

Bunlardan biri de Allah'ın 'şafî'(şifa veren, iyileştiren) sıfatının, hekim-tanrı olarak bazı nesnelere verilmesidir, (Yunan mitolojisindeki Asklepios'ta olduğu gibi.)”¹⁴⁵

“Tevhid inancının karşıtı durumundaki putperestliğin varlığını tespit etmek için, yüzyıllar öncesinde formunu bildiğimiz, puta tapan insanlar ararsak dünyada hiçbir putpereste rastlanmaz. Günümüzün putperesti, hiçbir ortak ve üst değer tanımadan, kendi ‘ideal’ini gerçekleştirmek için bütün değerleri ve insanları basamak olarak kullanma derecesinde insanlıktan sıyrılan tiplerdir. Bu anlamdaki politeizmin en temel karakteristiği iktidar istenci ve perspektivizmdir.”¹⁴⁶

“Kur’an’daki Allah’a ortak koşan müşriklerle yapılan tartışmalardan da anlaşılacağı üzere İslâm öncesi Arabistan’ının hemen hemen tamamında politeizm (çok tanrıcılık) üzerine temellenmiş bir din anlayışı hâkimdi. Bu tanrı, kabilenin din konusunda kendisine mensup olduğu en yakın nesnesi idi. Allah’la birlikte çok sayıda ikinci dereceden tanrıya inanıp onlara ibadet ediliyor, en azından bu tanrıların Allah’la kendileri arasında aracılık yaptıklarına inanılıyordu.”¹⁴⁷

Eski Anadolu uygarlıklarından olan Hitit ve Friglerin dinleri, Antik Yunan ve Roma dinleri, Arapların eski dini ve günümüze ulaşmış olan dinlerden Hinduizm çoktanrılı dinlere örnektir.

1.1.3. Henoteizm

Henoteizm, din ve felsefede, bir tanrıya bağlanırken diğer tanrıların varlığını da kabullenmeyi tanımlar. Max Müller tarafından çıkarılmış. Yunanca heis theos, "bir tanrı". Müller'e göre bu, "prensipde monoteizm, gerçekte (uygulamada) ise politeizm"dir. Terimdeki varyasyonlar içlemci monoteizm ve monarşil politeizm, fenomenin farklı formlarını ayırtırmak için ortaya atılmıştır. İlgili terimler ise monolatrizm ve katenoteizmdir ki bunlar genellikle henoteizmin alt tipleri olarak anlaşılmıştır.¹⁴⁸

¹⁴⁵ Kalyoncu, *a.g.e.*, s. 64.

¹⁴⁶ Düzgün, *a.g.m.*, s. 12.

¹⁴⁷ Öztürk, *a.g.m.*, s. 147.

¹⁴⁸ <https://ipfs.io/ipfs/QmQP99yW82xNKPxXLroxj1rMYMGF6Grwj2o4svsdmGh7S/out/A/Henoteizm.html>, (15.06.17)

Henoteizm, birçok tanrının varlığını kabul etmekle birlikte, bunlardan yalnızca bir tanesine yüce tanrı olarak tapınmayı ifade eden teolojik doktrine verilen isimdir. Henoteizm sahte monoteizm olarak da tanımlanmaktadır.¹⁴⁹

“Henoteizm kavramı, Yunanca "henos" (bir) ve "theos" (tanrı) kelimelerinden ortaya çıkmıştır. Friedrich Max Müller bu terimi, Vedalarda bir tanrıya bağlanırken diğer tanrıların da varlığını kabullenmeyi tanımlamak için kullanmıştır. Henoteizm, monoteizmden ve tanrıların bir yüce tanrıya tabi olduğu politeizmden farklıdır. Bu anlayışa göre tüm tanrılar, inananın gözünde yüce ve eşittir. Ancak inanan, panteondaki bir tanrıya dua ederken, gözünde biricik tanrı dua ettiğidir, başka bir zaman da bir diğeri.”¹⁵⁰ "Henoteizm" de aynı dini gelenekteki tanrılara (Vişnu, Şiva gibi) tapınma söz konusudur.¹⁵¹

“Hinduizm’de şahsiyeti olan bir Tanrı fikri, yavaşça gelişecekti. Başlangıçta, Vedalar döneminde, yaygın bir politeizm hâkimdi. Bununla birlikte, açıkça henoteistik olan bir olgu ortaya çıktı. Tek tek tanrılara en yüksek ya da yüce olarak sık sık dua edilmesi, Max Müller’in bu anlayışı, tercihen en yüce olarak kabul edilen bireysel tanrılara inancı ifade eden “henoteizm” ya da “kenoteizm” diye isimlendirmesine yol açtı.

Tanımlamalar ışığında Henoteizm’e baktığımızda şirk mantığında tam olarak da böyle bir tanrı tasavvuru mevcuttur. Allah’ın fevkinde, insanın dûnunda bulunan bu yardımcı tanrılar anlayışı tek tanrı inancına tabiri caizse hâlel gelmesidir.

1.2. Tanrı Tasavvurları

Önce tasavvuru tanımlayarak konuya girmekte yarar vardır. Düşüncenin bir türü ve düşünceye bir geçiş kabul edilen tasavvur, ruhsal güçler veya duygusal uyarılarla zihinde önceden oluşan herhangi bir nesnenin, olayın, fiilin ya da bir kavramın istekli

¹⁴⁹ Sami Kılıç, “Yezidilik ve Yezidilikte Harrani İzleri”, *International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume*, 6/3, 2011, s. 293.

¹⁵⁰ İbrahim Ethem Karataş, “Hinduizm’in Vedalar Döneminde Güneş Tanrıları”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* (DEÜİFD), 2012/2, S.36, s.252.

¹⁵¹ Bekir Zakir Çoban, “Bir Yahudi Olarak Hz. İsa”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* (DEÜİFD), 2007, S.25, s.46.

olarak yeniden özel bir şekilde şekillenmesi canlanması, anlam kazanması veya hatırlanmasıdır.¹⁵²

Dinlerin ve felsefi öğretilerin insanlara sunduğu Tanrı tasavvurlarını bireyin içselleştirmesinin yanı sıra kendi bakış açısı ile Tanrı'yı tasavvur eden her insan kendine mahsus öznel/sübjektif bir Tanrı tasavvuru geliştirebilir. (...) Tanrı doğrudan tecrübe edilmediği ve görülmediği için, inananlar kendi kültür ve dinlerinin anlayışlarına göre Tanrı kavramına veya tasavvuruna sahip olurlar.¹⁵³

“Din psikolojisinde, Tanrı kavramı (God concept) ile Tanrı tasavvuru (God image; God representation) arasında ayırım yapma yönünde güçlü bir eğilim bulunduğu görülmektedir. Tanrı kavramı, bilişsel veya teolojik Tanrı anlayışına göndermede bulunurken; Tanrı tasavvuru, bireyin Tanrı'yı duygusal olarak tecrübe etmesidir. Tanrı tasavvuru ile Tanrı kavramı birbirinden farklı kavramlar olduğu gibi Tanrı tasavvuru ile Tanrı algısı birbirinden farklıdır. Tasavvur sadece zihinsel bir içerik, bir fikir veya bir his değil, Rizzito'ya göre insanın sembolize etme kapasitesi sayesinde, Tanrı adı altında bir zat vasıtasıyla bir araya getirilmiş olan bireyin hayatından alınmış yaşantısal düzeylerin tümüne atıfta bulunmadır. Tanrı kavramı/algısı büyük oranda kişinin Tanrı hakkında ne düşündüğü ve ne öğrendiği ile alakalı olup daha çok bilişsel düzeydedir. Tanrı olduğuna inanılan varlığa ilişkin duygusal tecrübe anlamındaki Tanrı tasavvurunun içeriği ise öncelikle duygusal temellidir. Bu duygu, bilinçdışı bir süreç olarak genellikle Tanrı kavramından ayrılaşmamış bir şekilde devam eder. İnsanlara Tanrı hakkında bilgiye dayalı herhangi bir soru yöneltildiğinde, Tanrı tasavvurlarından ziyade Tanrı kavramı/algısı çerçevesinde konuşurlar. Tanrı algısının, bireyin Tanrı hakkındaki sadece bilişsel düzeyini değil aynı zamanda duygusal düzeyini de kapsadığını düşünenler vardır. Mehmedoğluna göre; Tanrı tasavvuru da, bireylerin küçük yaşlarından itibaren zekâ gelişimlerine, edinmiş oldukları bilgi ve yaşantılarına, yetiştirme ve düşünüş tarzlarına ve bağlı oldukları dinin inanç esaslarına göre Tanrı'yı zihinlerinde canlandırmaları, biçimlendirmeleri ve anlamlandırmaları olarak tanımlanır. Tanrı tasavvuru ve Tanrı algısı büyük oranda birbirlerini etkileyerek gelişirler. Çünkü

¹⁵² Kerim Yavuz, *Çocukta Dini Duygu ve Düşüncenin Gelişmesi*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1983, s. 159.

¹⁵³ Beyazıt Yaşar Seyhan, “Üniversite Öğrencilerinde Tanrı Tasavvuru ve Psikolojik İyi Olma Hali Arasındaki İlişkiler”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* (CUİFD), 2014, C.18, S.1, s. 66-67

bilişsel veya duygusal bilinçli veya bilinçdışı süreçler birbiri üzerinde doğrudan veya dolaylı olarak etkiye bulunur.¹⁵⁴ Certel'e göre; insanın bir şeyi tasavvur etmesi veya onu zihninde canlandırması için her zaman onu doğrudan algılamış olması gerekmez. Bazen herhangi bir obje ya da olayla ilgili olarak sahip olduğu bilgilerden hareketle kişi, daha önceden algıladığı benzer olay ve objelerin izlenimleri çerçevesinde zihninde bir canlandırma yapabilir yani imaj oluşturabilir. Mesela, ressamın tariflerden hareketle suçlunun robot resmini çizmesi, dindarın Kuran'daki cennet tasvirlerinden hareketle zihninde cenneti canlandırması bu türden birer tasavvurdur.¹⁵⁵

Jung'a göre "Tanrı tasavvuru keşfedilmiş bir şey değildir; O, insana var oluşunda (fitri) olarak verilen bir şeydir. Bu sayede insanın kendini keşfetme/tanıma serüveni, Tanrı'yı keşfetmedir." Rene Decartes ise "Tanrı'nın varoluşu, düşünebilme gücüne sahip akıllı olan bizlerin varoluşuyla da ispatlanır. Richard Swin Tanrı tasavvurunu; "madde olan bedenle, madde/cisim olmayan ruhların veya ruhların bedenlere bağlanması, onunla ilişkilendirilmesi, tamamen açıklama gücünün ötesinde bir şeydir ki o da ancak Allah'ın yaratması sayesinde olur." şeklinde ifade etmiştir.¹⁵⁶

"Grom, Bireyin Tanrı tasavvurunu şekillendiren beş faktör bulunduğunu öne sürmüştür. Bu faktörler şunlardır: 1) Ana-baba ile ilişkiler. 2) Diğer önemli kişi ve gruplarla ilişkiler. 3) Kendilik kavramı veya öz-saygıya ilişkin duygular. 4) Tanrı konusundaki öğrenim ve Tanrı'nın insanlıkla ilişkisi. 5) Dini uygulama, dua, ibadet, kutsal metin okuma, dini tartışmalar ve kişinin kendi düşünceleri."¹⁵⁷

Din Psikolojisi'nde, insanların gerekli ve yeterli bir derûni Tanrı tasavvuru oluşturmak için izledikleri yollar konusunda esasa ilişkin birtakım tezler ileri sürülmüştür.

1.2.1. Bilişsel Tez

"Tanrı tasavvurunun oluşumu konusundaki yaygın tezlerden biri, Piaget'nin kuramını temel alan bilişsel tezdır. Zihinsel faaliyetlerin bütünü anlatmak için

¹⁵⁴ Seyhan, *a.g.m.*, s. 68, 69.

¹⁵⁵ Certel, 2011, s. 126.

¹⁵⁶ Hasan Tahsin Feyizli, "Kur'an Perspektifinden Put Edinme ve Putlaş(tır)ma Psikolojisi", *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* (SBE), 2015/1, S.21, s. 279.

¹⁵⁷ Hökelekli vd., 2010, s. 172.

kullanılan biliş kavramı, Piaget (2005) tarafından gelişimle bağlantılandırılmış ve insanın kalıtsal olarak getirdiği ve tüm gelişimi süresince değişmeden kalan bir kısım biyolojik kökenli işlevlere dayandırılmıştır. Doğumla başlayıp ergenlik dönemine kadar devam eden dört ardışık temel dönemde, bu işlevlerin ve bunlara bağlı birtakım süreçlerin yaşanmasıyla daha üst bilişsel yapılara ulaşılmakta ve bu yapılar niteliksel özellikler göstermektedir.

Bilişsel Psikolojide Piaget tarafından tanımlanan ve Din Psikolojisinde dini düşünce ve kavram gelişimi konusunda sık sık başvurulanan dört ardışık temel dönem, duyuşal-motor dönem (0-2 yaş), işlem-öncesi dönem (2-7 yaş), somut işlemler dönemi (7-12 yaş) ve soyut işlemler dönemi (12 yaş ve üzeri) olarak adlandırılmaktadır. Dini kavramlar, çoğunlukla soyut oldukları için bunlar ancak en son dönemde tam olarak kavranabilmektedir.

Bu dönemlerin ilkinde insanbiçimci (antropomorfik) ve somut özellikler gösteren Tanrı tasavvuru, sonraki iki dönemde somut ve soyut düzey arasında geçişli bir özellik arz etmekte, son dönemde ise somut özelliklerinden sıyrılan Tanrı kavramı ile birlikte artık soyut bir karaktere bürünmektedir. Bu son dönem çocuğun, nesne ve olayı görmeden kavram geliştirebildiği, kendi düşüncelerini eleştirebildiği, somut varlık ve olaylara ilişkin kavramlarını soyut davranışlara dönüştürebildiği evredir.

Bireyin bilişsel donanım düzeyi, zihinsel tasavvurlar oluşturmada ona önemli katkılarda bulunmaktadır. Tanrı tasavvuru da bu bilişsel düzeye bağlı olarak şekillenmektedir. Din konusunda bilgi sahibi olmak, Tanrı tasavvurunun oluşup gelişmesi ve şekillenmesinde önemli bir etkidir. Çünkü dinî bilgi, Tanrı tasavvurunun bilişsel yönünü oluşturan birincil kaynaktır ve tasavvurlar bu bilişsel içeriğe ve düzeye bağlı olarak şekillenmektedir. Ayrıca dinî bilginin niteliği de, zihinsel düzeyde doğru ve sağlıklı bir Tanrı tasavvurunun oluşmasında bireylere önemli katkılardır bulunmaktadır.”¹⁵⁸

¹⁵⁸ Hökelekli vd., *a.g.e.*, s. 173- 174.

1.2.2. İlişkisel Tezi

“Tanrı tasavvurunun oluşumu konusundaki tezlerden ikincisi, insanların temelde ilişkisel varlık oldukları düşüncesinden hareketle ortaya çıkan "ilişkisel" tezidir. Vanderploeg, "insanların temelde ilişkisel varlıklar olduklarını" iddia etmektedir. Hall ve Brokaw da Tanrı tasavvurunun temel olarak "ilişkisel" olduğunu kabul ederler. Shea, yetişkin benliğinin "zorunlu olarak ilişki içinde bir benlik" olduğunu dile getirir ve bu görüşünü desteklemek adına McDargh'tan insanların "birincil ve indirgenemez bir doğrulama ve onaylama ile doğdukları" ifadesini aktararak bunun sadece ilişkilerle düzenleneceğini ön görür. Burada bahsi geçen "ilişkisel" kavramında sadece bireyler arası ilişki değil aynı zaman da bireyler üstü ilişkiyi de anlamak gerekir. Çünkü Vanderploeg'e göre "insanın Tanrı suretinde yaratılması (imago Dei)", insanların "ilişkiselliğine" işaret eder. Bu ilişkiselikte iki saha mevcuttur: insanı Tanrı'ya çağıran "dikey saha" ve ötekilere çağıran "yatay saha".¹⁵⁹

Batı'daki bu görüşlere paralel olarak İslâm düşüncesinde de Tanrı tasavvurunun oluşumunda "fitrat" kavramından bahsedilir. Buna göre İslâm'da her insanın dini kapasite ve eğilimi ile donanımlı olarak yaratıldığı¹⁶⁰ ve Hz. Peygamber tarafından "her doğan fitrat üzere doğar, sonra ebeveyni onu Yahudi, Hristiyan, Mecusi yapar..." şeklinde mealen bildirilen hadiste fitratın evrensel olduğu anlaşılmaktadır. Hökelekli, Peker ve Yavuz'a göre de bütün insanlar için evrensel bir yaratılıştan yani fitrattan bahsedilir ve söz konusu fitrat gelişip olgunlaşabildiği gibi bozulabilir. Bu yüzden insanlardaki bu doğal dini yapı Batı'da dile getirilen insanın "ilişkisel" yapısına işaret edebilir. Gerek İslâm'da gerekse Batı'da, Tanrı tasavvurundaki "ilişkisel" düşüncesi insana bahşedildiği/verildiği için başlangıçta aşkın bir ilkeye dayanmakta ve sonra ebeveyn etkisi ile sosyo-kültürel çevrenin yönelimi içinde gelişmektedir diyebiliriz.¹⁶¹

İslâm psikoloji geleneğinin, genelde dinî inanç ve tecrübenin, özelde Tanrı tasavvurunun kuruluş ve oluşumunu başlangıçta verili/aşkın bir ilkeye (fitrat) dayandırıldığını ve sonra insanın bu potansiyeli kullanarak yönelimini belirlediğini, ana

¹⁵⁹ Seyhan, *a.g.m.*, s. 180.

¹⁶⁰ Rum, 30/30.

¹⁶¹ Seyhan, *a.g.m.*, s. 181.

baba sembolizmi içerisinde temsil edilen sosyo-kültürel çevrenin de bu yönelimi büyük ölçüde etkilediğini söyleyebiliriz.¹⁶²

2. DİNİ YAŞANTIDA TANRI İNANCININ YERİ VE ÖNEMİ

Birçok din psikoloji uzmanı Tanrı tasavvurlarını olumlu (pozitif) ve olumsuz (negatif) Tanrı tasavvuru adı altında incelemişlerdir. Çünkü bir dine inanan bireyin sahip olduğu Tanrı tasavvuru, o dinin insana öğrettiği Tanrı kavramından etkilenebilir. Ayrıca inandığı dinin Tanrı kavramını öğrenen birey, kendi yaşadığı duygular, düşünceler, sosyo-kültürel ortam veya bazı hayati yaşamsal olaylar ile kendine has Tanrı tasavvurunu oluşturabilir. Bu açıdan bakıldığında Tanrı kavramı bilişsel veya teolojik boyutlu iken Tanrı tasavvuru ise bireyin duygusal olarak tecrübe edilmesidir. Bu yüzden Tanrı tasavvuru bireyin Tanrı'ya yönelik tüm atıflarını, duygu ve düşüncelerini oluşturduğu için inanan inanmayan tüm insanların zihninde Tanrı ile ilgili bir şema vardır.¹⁶³

Tanrı tasavvurları, öncelikle iç ve dış gerçeklikler arasında köprü görevi yapar. Olumlu veya yardımsever bir Tanrı tasavvuru, derûni gerçekliği desteklemek suretiyle dış gerçeklikle daha fazla ilişki kurabilmeyi sağlayan benlik duygusunu güçlendirir. Yardımsever Tanrı tasavvuru, endişeyi dindirerek, yalnız başına var olmaya katlanma yeteneğini geliştirip, daha büyük ve daha güçlü bir varlığa bağlanma duygusu temin eder ve temel güveni destekler. Olumsuz bir Tanrı tasavvuru ise endişeyi tahrik edip, temel güvensizliği besleyebilir. Mesela, eleştirel veya talep edici bir Tanrı, yetersizlik hissi uyandırabilir. Olumsuz Tanrı tasavvurları, olumsuz yansıtmada bulunmaya neden olur ve genellikle olumsuz sonuçlara yol açar.¹⁶⁴

Ülkemizde, üniversite öğrencileri üzerinde gerçekleştirilen bir araştırmaya göre*, Allah ile içsel temas kuran, O'na sığınan, O'na güvenen ve O'nu sık sık hatırlayan gençlerin ruh sağlıklarının diğerlerine göre daha iyi düzeyde olduğu bulunmuştur. Diğer taraftan, kendi acizyetlerinin, çaresizliklerinin, güçsüzlüklerinin

¹⁶² Hökelekli vd., *a.g.e.*, s. 176.

¹⁶³ Seyhan, *a.g.m.*, s. 181

¹⁶⁴ Hökelekli vd., *a.g.e.*, s.182.

*Yapıcı, 2007.

şuuruna vararak Allah'ın yardım ve desteğini isteyen gençlerin, günlük hayatın akışı içerisinde maruz kaldıkları yoğun stres, depresyon ve umutsuzlukla daha rahat başa çıkabildikleri, dolayısıyla intihar olasılıklarının daha düşük olduğu tespit edilmiştir.¹⁶⁵

Bizi yarattığına inandığımız Tanrı'nın, aynı zamanda bizi karmaşık bir evrende yapayalnız bırakmadığına, bizi gördüğüne de inanırız. Yalnızlık duygusunu ve ayrılık acısını bu şekilde hafifletir, Tanrı'yı her an yanı başımızda olan ve bizi seven güçlü bir dost olarak tasavvur ederiz. Ya da bu süreci, tersine çevirebiliriz. Olumsuz bir Tanrı tasavvur ederek huzursuz ve mutsuz olabilir veya anlamsızlık duygusu yaşayabiliriz. İlişkilerimizde güvensiz ve kavgacı, içsel hayatımızda kaygılı olabiliriz.¹⁶⁶

Bu dünyanın geçici olduğuna ve bir öte dünya hayatı bulunduğuna inanan ve Allah'ın her şeyin evveli ve ahiri olduğunu tasavvur eden insan, yaptığı işlerin hesabını vermek ve layık olduğu karşılığı görmek için,¹⁶⁷ Allah'ın huzuruna mutlaka çıkacağına¹⁶⁸ ilişkin bir farkındalık geliştirir. Yaptığı her şeyi bu bilinçle yapar. Aynı şekilde, kendisine yapılan haksızlık veya adaletsizliklere de bu bilinçle yaklaşır. Bu olumlu tasavvur,

sonsuz bir üzüntü ve keder duygusunun oluşmasına engel olur.¹⁶⁹

Hristiyan kültüründe yetişmiş gençler arasında yapılan araştırmaların birçoğunda, yüksek öz-saygı ile olumlu (koruyan, kollayan) Tanrı tasavvuru arasında; düşük öz-saygı ile de olumsuz (cezalandıran, öç alan) Tanrı tasavvuru arasında doğru orantılı bir ilişki olduğu belirtilmektedir. Ülkemizde gerçekleştirilen araştırmalarda da aynı sonuçlar elde edilmiştir. Mesela, bir araştırmada, düşük öz-saygı ile olumsuz (cezalandıran, gazap eden, öç alan) Allah tasavvurları arasında; buna karşılık yüksek öz saygı ile olumlu (kontrol eden, her şeyden sorumlu olan, yaratan, diriltten) Allah tasavvurları arasında olumlu bir ilişki bulunmuştur.¹⁷⁰

Schaefer ve Gorsuch'ın araştırmasına göre; Tanrı tasavvuru, işbirliği ve uyum ile de irtibatlıdır. Gençler üzerinde yapılan bir araştırmanın sonuçlarına göre, “yardımsever, güçlü, koruyan, sağlam, kararlı, ölümsüz” gibi niteliklerden oluşan olumlu bir Tanrı tasavvuruna sahip bireylerin, problemlerini çözme konusunda Tanrıyla işbirliği

¹⁶⁵ Hökelekli vd., *a.g.e.*, s.183.

¹⁶⁶ Hökelekli vd., *a.g.e.*, s.183.

¹⁶⁷ Bakara 2/281.

¹⁶⁸ Bakara 2/28.

¹⁶⁹ Hökelekli vd., *a.g.e.*, s. 183.

¹⁷⁰ Hökelekli vd., *a.g.e.*, s. 183.

içerisinde ve psikolojik olarak daha uyumlu oldukları bulunmuştur. Buna karşılık, olumsuz bir Tanrı tasavvuruna sahip olan ve problemlerini çözme konusunda başına buyruk davranan bireylerin katı, asabi, endişeli oldukları ve psikolojik olarak uyum bozuklukları sergiledikleri tespit edilmiştir.¹⁷¹

“Tanrı tasavvurları, zaman zaman olumlu veya olumsuz birtakım atıfların veya yüklemelerin kaynağı da olabilmekte; mesela, savaş, deprem, yangın, sel, kaza gibi olaylar veya hastalık, ölüm, başarısızlık gibi durumlar karşısındaki atıf ve yüklemeler, Tanrı tasavvurlarının niteliğine bağlı olarak şekillenmektedir.

Tanrı tasavvuru birden fazla ise, ya herhangi biri hayatın farklı bir noktasında, tutarlı bir dünya görüşüne katkıda bulunarak ağır basabilir ya da başka bir zamanda çatışan tasavvurlar kendiliğinden harekete geçip karmaşaya yol açabilir. Tanrı tasavvuru da dâhil derûnî tasarımlar, ilişkisel bakış açısının ana temellerinden biçimlenir. Tanrı tasavvuru, Tanrı ve dünya ile bir barış ve uyum halinden; öfke, yalnızlık ve âleme karşı olunan bir hale yayılan temel yönelimleri hem etkiler hem de bunlardan etkilenebilir.

Yetkin veya Kadir-i Mutlak bir Tanrı tasavvuru, her şeyin nedenini açıklamak için güçlü bir referans kaynağı sağlar. Sebeplilik zinciri, O’nun sonsuz kudretinin tasarrufunda bir anlam ifade eder.¹⁷² Her şey onunla izah edilir.¹⁷³ Tanrı’yı her şeyi yaratan, her şeye gücü yeten, her şeyi bilen, her şeyi gören gibi yetkin vasıflarla tasavvur eden insan, böylece varlığın bütününe açıklayıp anlamlandırabilir.

Varoluşunu Tanrı’ya teslim etmeyi, O’na kesin olarak bağlanmayı içeren ve normal çerçevede seyreden bir teslimiyet anlayışı olumlu bir Tanrı tasavvuruna, buna karşılık aşırı teslimiyetçi bir Tanrı tasavvuru, kaderciliğe veya olumsuz anlamda bir tevekkül anlayışına yol açabilmektedir. Bu durum insanı pasifleştirip; onu, iradesi ve benliği bulunmayan bir varlık haline getirebilir.”¹⁷⁴

İslâm kültüründe, insanın tasavvurlarına belirli bir çerçeve sağlayan Allah’ın isimleri (el-esmâü’l-hüsna) ve vasıfları, insanın Allah’ı tanınması ve onunla bağlantı kurması bakımından önemli işlevler üstlenir. İnsanın ulûhiyet anlayışını aydınlatma amacını taşıması açısından bütün bu isim ve sıfatların insanla münasebet halinde olduğu söylenir. Bu sebeple, ilâhi isim ve sıfatların insana yönelik anlam ve özelliklerinin güçlü yönlendiriciliği vurgulanır. Bu isimler, Allah’ın yücelik ve aşkınlığını ifade edip

¹⁷¹ Hökelekli vd., *a.g.e.*, s. 183.

¹⁷² Zümer 39/62–63.

¹⁷³ Necm 53/42.

¹⁷⁴ Hökelekli vd., *a.g.e.*, s. 184- 185.

insanlarda saygı hissi uyandırmanın yanı sıra, kalplere huzur ve sükûn verir. Bu yüzden bir Müslüman'ın hem dinî hayatı hem de Allah tasavvuru, aşkınlık ile içkinlik, korku ile merhamet, adalet ile affedicilik, cezalandırılma korkusu ile Allah'ın bize sevgisine dayalı merhamet ümidi kutupları arasındaki ritmik bir harekete dayanır. İslâm toplumlarındaki Allah tasavvurlarını yüzyıllardır besleyen ve özetleyen “korku ile umut arasında” olmak tabiri, gerçekte psikolojik bir dengeye işaret etmektedir. Korku ile umut arasındaki gerilim, insanı uyanık tutar, bütün düşünce ve eylemlerinde ona bir ölçü ve denge sağlar.

Esmâü'l-hüsnâ, Allah'ın güzel isimleri demektir. Müslüman birey için bunlar, sevgi, güven, emniyet, merhamet, şefkat, adalet gibi birtakım psikolojik ihtiyaçların giderilmesine imkân sağlayan bağlantı noktalarıdır. Allah tasavvuru genelde bu isimlerle şekillenen Müslüman bir bireyin, başta kendisiyle olmak üzere bütün ilişkileri bu farkındalık doğrultusunda gerçekleşir.¹⁷⁵

3. ŞİRKİN PSİKOSOSYAL TEMELLERİ

Hangi psikolojik mekanizmalar sonucu insan, 'bir' olan Allah'ı bırakır da, birden çok ilah edinme ihtiyacı duyar ve Allah'a has olan ilahlık kudretini başka şeylere yakıştırırlar? Bu soruya sağlıklı bir cevap bulabilmek için şirkin psikolojik mahiyetini iyi irdelemek gerekir.

Batılı düşünür Voltaire'in “Eğer Tanrı yoksa onu biz yaratmalıyız” sözü, Tanrı ya da tanrılara ihtiyaç duyulduğunu göstermektedir. İnsanoğlu için Tanrıya inanmak ve bağlanmak psikolojik bir ihtiyaçtır hatta hayatın gayesidir demek hiçte yadırganacak bir hüküm olmaz. İslâm dini esasen bunu açık ve kesin bir biçimde ortaya koymuştur. Âyette; ‘Ben cinleri de, insanı da ancak bana kulluk etsinler diye yarattım’¹⁷⁶ buyruluyor.

“İnsanın zihninde, onu ilah edinmeye iten etkenin asıl kaynağı muhtaç ve varlıksız oluşudur. İnsanın, kendisinin ihtiyaçlarını gidermeye gücü yeten, sıkıntılara karşı yardım eden, gerektiği her an onu koruyan, ıstırap ve korku halinde korkusundan onu emniyete çıkaran bir varlığa ihtiyacı vardır. Yine kişinin ihtiyaçlarını gideren,

¹⁷⁵ Hökelekli vd., *a.g.e.*, s. 185

¹⁷⁶ Zâriyât, 51/56.

dualarına icabet eden, isteklerine cevap veren bir varlığın, mevki bakımından da şüphesiz kendinden daha yüce ve derece bakımından da daha üstün olması gerekir.”¹⁷⁷

“Allah Resulü’nün; "Sizin için endişem, tekrar küfre döneceğiniz ihtimalinden değil, size karanlıkta karıncanın ayak sesleri gibi gizli ve sinsi gelecek olan şirktendir" anlamındaki sözleri, şirki, mahiyeti ile tanımanın ne denli önemli olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. İşte ancak o zaman, karıncanın ayak sesleri kadar sinsi gelen düşmana karşı korunmak mümkün olabilir. Şirk olayını hayatın her alanında görmek mümkün: Günlük işleri düzgün gitsin diye yanında taşıdığı uğur simgesi (soteria) bir boncuk, bir tutam saç, içinde ne yazdığı pek de önemli olmayan ve merak da edilmeyen bir muskadan uğurlu kelime ve sayılara; hayatı üzerlerinde yetki sahibi olarak kabul ettiği dini ve idari otoriteleri olağan üstü görerek putlaştırmaya kadar her alanda!

İnsanlar kendilerine egemenlik eden, onları büyüleyen liderleri veya şefleri ölür ölmez kısa bir süre içinde yenilerine dönerler. Bu süreli olarak iktidarı doldurmak ve boş bırakmamak, esasen daima ona bağlı olduğumuz ve kendisini saydığımız kutsal bir varlığı tutmanın ihtiyacıdır. Kişiler gider; lakin insan gönüllerinde kutsal olan ve putlaştıran güçler ve değerler kalır.”¹⁷⁸

Buna en güzel örnek Nuh as’ın kavmidir. Allah’tan başkasından istemenin insanları şirke götürmesinin hikâyesi oldukça masumanedir; "Ademoğullarının dini olan tevhid dini, Nuh'un kavmine kadar aynı hal üzere devam etti. Fakat bu ümmet tevhitte yüz çevirerek putlara tapmaya başladı. Nuh'un kavminin putperestliğe geçişi ağır ağır olmuştur. Başlangıçta Allah'a inanan dürüst insanlar vardı. Onlar ölünce kabirlerine saygı göstermeye başladılar. Şeytan, daha iyi hatırlanır ve daha iyi uyulur diye, bu, atalarının resimlerini yapmalarını onlara fısıldadı. Aradan uzun zaman geçtikten sonra şeytan, kendi dedelerinin de bu kabirlere ibadet ettiklerini onlara telkin etti. Onlar da bu kabirlere secde ettiler, ağladılar, sızladılar. Kabirdekilere boyun eğerek, dualarının kabulünü istediler. Hâlbuki bu tür dilekler ancak Allah'tan istenebilirdi. Gizlilikten korkarcasına bu kabirlerden korkmağa başladılar. Bu kabirleri Allah'ı severcesine, hatta

¹⁷⁷ Kalyoncu, *a.g.e.*, s. 14.

¹⁷⁸ Kalyoncu, *a.g.e.*, s. 17.

ondan daha çok sevmeye başladılar. Bu ölümlerle Allah'a ortak koşmağa başladılar. İşte tevhitte putperestliğe dönen ilk kavim bu idi."¹⁷⁹

İnsanlar çoğunlukla kendi durumlarının farkında değildirler. Kendilerini şirk içine sokan sebepleri ve hatta şirk içinde olduklarını bile bilmekte ve anlamakta zorluk çekerler. Bunun için İslâm alimlerinin insanları sürekli olarak uyardıklarını görürüz.

"Ebu Leheb, Resulüllah'a soruyor; "Ben iman edersem, bana ne var?" diye. Cevap; "Herkes ne varsa, sana da o var!" Bu cevap karşısında Ebu Leheb, nefsinin başkalarından üstün tutmanın mahvedici ve kahrolası kısılacında kendini ebedi azaba mahkûm edecek sözü söylüyor; "Beni herkesle bir tutan din olmaz olsun!"

Şirk, insanın istekleri, arzuları, umutları, korkuları, endişeleri, sevgi, zevk ve heyecanı, alışkanlıkları gibi bütün kişilik özellikleri ile sıkı bir bağlantı içinde. Kişilik ise özet olarak, zaman içinde kazanılmış ve kalıplaşmış davranışların tümü diye ifade edilebilir. Kişiliğin oluşması ve davranışlarda nefsin önemi büyüktür; ama nefis tek etkili unsur değildir.

İnsan davranışları 'ruh'un, kalb'in, 'akl'ın ve 'nefs'in birlikte etkileri altında oluşur. (...) İnsanın 'behavior'u (davranışı); yani, yaptığı, yapmadığı, söylediği, söyleyemediği, duruşu, düşüncüsü, bakışı, konuşması, tüm duygularını, içe ve dışa yönelik bütün bir psikolojik aktivitesi bu dört kuvvetin (ruh, kalp, akıl ve nefsin) o anki bileşkesidir.

Bu, iç güçlerin şekillenmesi ve yönlendirilmesinde etki sahibi olan dış dinamikler de (din içi, din dışı) inançlar, sosyal ve fiziki çevre ile kültürel yapılar olmaktadır. Aile ise bu dış etkilerin ferde yansıtıldığı ve benimsetildiği laboratuvar ortamı. Düşünceyi yönlendirecek olan kavram ve semboller bu faktörlerin etkisi ile zihinlere yerleştirilir. Davranış biçimleri ve değer yargıları böylece şekillenir. İlah ve ona bağlı kavramlar da, başta inançlar olmak üzere, dış faktörler tarafından insana, öncelikle çocukluk dönemlerinde telkin edilir ve doğru olarak inandırılır, kabul ettirilir."¹⁸⁰

¹⁷⁹ Abdülkadir Şeybe, *Çağdaş Dünya Dinleri ve Mezhepleri*, Beyan Yayınları, İstanbul, 1995, s. 22-23.

¹⁸⁰ Kalyoncu, *a.g.e.*, s. 29, 30.

“Başkalarını aşağılayan, nefsinde başkasına değer vermeyen böylece onları horlayan kimseler Hz. Adem karşısında kendini yüksekte gören 'İblis'ten farklı mütalaa edilmez.

Büyüklenerek nefsini yüceltenlerdeki psikolojik mekanizmalar hep aynı yönde işler. Sırf bu haleti ruhiye sebebi ile çeşitli zamanlarda, inananlar tarafından samimi, nezih, açık ve dürüst bir karaktere sahip olmaları için imana davet edilen münafıklar, bunu fakirlere, düşkünlere mahsus olarak kabul ediyor ve şan, şöhret ve makam sahibi kimselerin iman etmelerini düşüklük addediyorlardı. İşte bunun içindir ki âyette; "O beyinsizlerin inandığı gibi biz de mi inanacağız?" diyorlar. Ve bu tutumlarına mukabil Allahü Teâlâ onları, acı ve sert bir ifadeyle karşılıyor: "Dikkat et! Asıl beyinsizler kendileridir. Fakat bunu bilmezler ki!.."

Ad Kavmi'nden verilen örnekler de aynı yönde; "Ad Kavmi, yeryüzünde haksız yere kibirlenmek istediler. 'Bizden daha kuvvetli kim var?' dediler. Kendilerini yaratmış olan Allah'ın onlardan daha kuvvetli olduğunu görmediler mi?.."

Bunlar sadece kendileri için değil, toplum için de problem teşkil ederler. Bu kimselerin bu ruh halleri ile toplumların üzerinde bulunmaları sosyal bir felakettirler. Çünkü ellerine geçirdikleri politik ve ekonomik imkânlarla daha da azar ve horladıkları halkı ezdikçe ezerler. Zaman ve mekân hudutlarını aştığımızda aynı manzara insanlık tarihinin her neslinde karşımıza çıkar. Yüksek tabakayı temsil eden böyle zümreler, halk içinde kendi kendilerini yüksek mevkilere layık görür ve kendilerini halkın münevveri (aydınları) sayarlar.”¹⁸¹

Gerçekten de İbrahimî dinlerdeki ve şirk dinlerindeki tanrı isim ve sıfatlarını karşılaştırdığımızda ve şirk dininin, korku ve cehaletten doğduğunu görürüz. Bundan dolayıdır ki müşrikler, insanların, uyanmasından, okur-yazar ve bilgi sahibi olmalarından korkarlar. İsterler ki, belli konulardaki bilgiler her zamanki gibi sabit kalsın, o konularda ilerleme kaydedilmesin ve bu bilgiler de kendi tekellerinde olsun. Zira bilginin artması, insanların uyanması, tenkidi bakış açısı, ideal sahibi olma ve adalet talebi, şirk dinini sarsar ve yok eder. Bunun içindir ki, şirk dini feodalizm

¹⁸¹ Kalyoncu, *a.g.e.*, s. 35, 36.

öncesinde, sırasında, sonrasında, Doğu'da ve Batı'da daima mevcut durumu muhafaza yoluna gitmiştir.¹⁸²

Putlara olan ibadet ve saygıları ile zarar görme tehlikesinden sakınabileceklerini düşünüyorlardı. Taparcasına bağlı olduğu şeyhinin isteklerini yerine getirip onu memnun edemez ise, onun gazabına uğrayacağından korkan kimsede de aynı mekanizma söz konusudur. Hz. Peygamber, birine; "Kaç ilaha tapıyorsunuz?" diye sorduğunda, "Altısı yerde biri gökte" cevabına karşılık, "İsteyerek ve korku ile ibadet ettiğin hangisidir?" diye sordu. Bundan da anlaşılıyor ki "korku", ilaha bağlananların, ilah edinilen nesne karşısında hissettikleri ortak bir duygudur.

"Herhangi bir Mekkeli, seyahate çıkınca veya seyahatten dönünce yahut önemli bir işe başlayınca, Kâbe'yi tavaf ediyor; bayramlar devletin ileri gelenlerinin putlara saygı göstermesiyle başlıyor, devletin en önemli işleri görüşülmeden önce heykellere saygı duruyorlardı. Ticari ya da siyasi bütün kuruluşlar, önemli toplantılarından önce de bu heykellere karşı saygıya durur, ondan sonra işlerine bakarlardı."¹⁸³ Aracı tanrılara olan saygı, hürmetin asıl yaratıcıya karşı gösterilmemesi bu zihniyetteki mantıksızlığı vurgulamaktadır.

Putperestler, Allah'ın yanında yedek ilahlara tapınmalarının gerekçelerini şöyle izah etmektedirler. Allah'ın altındaki ilahların kendilerini Allah'a yakınlatacaklarına, kendilerine şefaate edeceklerine ve onların Allah'ın ortakları olduklarına inanıyorlardı. Onlar putlarında Allah'ın hükmü altında olduklarını gördükleri gibi, onlara yapılan ibadetin de Allah'a ibadet olarak kabul ediyorlardı.¹⁸⁴

"Cahiliye Arabı söz konusu putları tanrının egemenlik alanı içerisinde, onun tanıdığı yetkiyi kullanan varlıklar olarak görmekteydiler. Yeryüzünde "Allah"ı temsil eden, adeta onun adına tasarrufta bulunan putlar, onun neredeyse bu görüngü âleminde "eli" mesabesinde idiler. Onların memnun edilmesiyle Allah'ın ancak memnun edilebileceğine inanan cahiliye Arabı, onlara hediyeler takdim eder, kurbanlar keser, etrafında tavafta bulunur, adak adar, adına yemin eder, cünüp ve hayızlı iken huzuruna çıkmaz, ihtiramda kusur etmez, hatta bulundukları mekâna hacca da giderdi. Yaratıcı

¹⁸² Şeriati, *a.g.e.*, s. 12.

¹⁸³ Kalyoncu, *a.g.e.*, s.40

¹⁸⁴ Mustafa Özden, *Müslüman Kültüründe Sekülerleşme Süreci*, Araştırma Yayınları, Ankara, 2010, s.69.

olarak kabul edilmemekle beraber tanrının tüm sıfatlarına sahip olan putların bir kısmı ise Allah'ın kızları olarak görülürlerdi.”¹⁸⁵

“Onlar hem Allah'ı tanıyorlar, hem de putlara tapıyorlardı. Esasen şirkten kasıt da buydu, birtakım nesneleri Allah'ın sıfat ve kudretine ortak koşturmak ve Allah'ın yanında başka güçler tanımak, Allah'a inanmak ve fakat O'nu inkâr edenlerin hükümlerini inanarak kabul etmek ve onlara bile bile uymak. "Allah'a inandık" deyip, putların önünde saygıya durmak; secde etmek, eğilmek, onlar etrafında dönmek; o heykellerden medet ummak, onları ilham kaynağı saymak; güç ve ilhamlarını Allah'tan değil, o put heykellerinden veya Firavun gibi, Nemrut gibi (yaşayan ya da ölü birtakım) putlaştırılmış şahıslardan beklemek.”¹⁸⁶

Şirkte Allah'ı inkâr yoktur; Allah kabul edilmektedir, ancak O'nun yanına yöresine yedek ilahlar ilave edilmektedir. Şirk konusunda en büyük tehlike evliya kültürüdür. Yani Allah'a vardırıci vasıtalar halinde birilerini bir tür yedek ilah gibi Allah ile kul arasına sokmaktır. Bir takım kişileri (şeyh, pir, efendi, seyyid, hazret vs.) şefaati edici bilmek tartışılmaz bir şirktir.¹⁸⁷

“İnsanları en çok aldatan şey, Allah'ın varlığını kabul edenlerin müşrik olamayacağıdır. Hâlbuki ortaklık için en az iki tanrı gerekir. Bunun birincisi, her şeyi yaratan, mutlak güç ve kudret sahibi olan Allah'tır. Diğer veya diğerleri ise O'ndan daha güçsüz sayılan, O'nunla insan arasında aracılık yaptığına inanılan tanrı veya tanrılardır. Bu sebeple aynı niteliklere sahip iki tanrı inancına Mekke müşriklerinde rastlanmaz. Müşriklere göre de Allah vardır ve bütün güç onun elindedir. Diğerleri gücü ondan almışlardır.”¹⁸⁸

“İnsanları başka ilahlar aramaya iten sebeplerden biri de, bir makam sahibi (vali, bakan, başbakan, cumhurbaşkanı) gibi kimseler ile görüşmek ve onlardan istekte bulunmak için bir vasıtaya ihtiyaç duydukları gibi, Yaratıcı Tanrıyla yakınlık kurmanın, ancak bir aracı ile mümkün olabileceğini düşünmelerindendir.”¹⁸⁹

¹⁸⁵ Söylemez, *a.g.m.*, s. 47.

¹⁸⁶ Kalyoncu, *a.g.e.*, s. 40.

¹⁸⁷ Yaşar Nuri Öztürk, *Din Maskeli Allah Düşmanlığı Şirk ve Şirke Tepkinin Felsefeleşmesi: Deizm*, Yeni Boyut Yayınları, İstanbul, 2013, s. 39-40.

¹⁸⁸ Sarıkaya, *a.g.e.*, s. 117.

¹⁸⁹ Kalyoncu, *a.g.e.*, s.101.

“Müslüman ahlakçılar, özellikle de Gazalî, "Allah'a ortaklar koşmayı (şirk)" sadece Allah'ın hatırı için yapılan bir işteki yanlış niyetlere kadar genişletmektedir. Bu manada insanların itibarını veya diğer bazı nefsi avantajları kazanmak için yapılan iyi işler, putperestliğin bir çeşididir. Çünkü özne, böyle bir itibar ve kazancı Allah' ile eşit seviyede tutmakta ve hatta yalnız Allah' ı memnun etme isteğinin karşısına koymaktadır.”¹⁹⁰

Kur'an'ın şirkle ilgili âyetlerinde, tapılan ve yardıma çağrılan hayali ilahların yeri “Allah'ın dînundan” sözüyle ifade edilir. Allahtan aşağı seviyede demek olur. Dûn sözlükte; fevkin zıddı, en üst mertebeden beri, ondan aşağıca, başka ve en yakın anlamlarına gelir. Müşrikler Allah'ı bir kral gibi kendilerinden uzak sanır, O'na ulaşmak için Allah'a yakın bildikleri bazı araçlar koyarlar. Müşrikler Allah'ın zatına ortak koşmazlar. Onların iddiası, sıfatta ortaklıktır. Yani aracı koydukları varlıklara, Allah'a ait özellikler yakıştırmalarıdır.¹⁹¹

“Yüceltme olgusu öyle bir psikoloji ki, kimin beyinde yer etmişse o, peygamberleri bile bir insan olarak görmeye tahammül edemiyor!. "Peygamberlik müessesesinin bir insan tarafından temsil edilmesini hazmedemeyip itiraz edenleri Kur'an bir başka âyette şöyle anlatır; "Kendilerine doğru yolu gösteren hidâyetçi geldiği zaman insanların iman etmelerine, 'Allah bir insanı mı peygamber gönderdi?' demeleri mani oldu." ¹⁹²

Halbuki peygamberler ve dolayısı ile onların yolunda olan büyük insanlar, değil yüceltilmelerini, tam aksine kendilerinin de birer insan olduklarını her vesile ile hatırlatmışlardır. Kur'an ise bunu açık bir biçimde vurgulanmıştır.

"Ey Muhammed, senden önce gönderdiğimiz bütün peygamberler de, şüphesiz yemek yerler, sokaklarda gezerlerdi."¹⁹³, "And olsun ki biz, senden evvel de peygamberler gönderdik. Onlara da eşler ve çocuklar verdik."¹⁹⁴

¹⁹⁰ Thomas J. O'Shaughnessy, “Allah’a Yabancılaşma: Şirk”, *Yüzcü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* (YYUİFD), 1998, S.2, s. 370.

¹⁹¹ Bayındır, *a.g.e.*, s. 69.

¹⁹² Kehf 18/ 110.

¹⁹³ Furkân 25/ 20.

¹⁹⁴ Râ'd 13/ 38.

Nefislerini büyük görenler, apaçık âyetlere rağmen, kabullenecekleri ve itaat edecekleri peygamberleri kendileri gibi bir insan olarak düşünemiyorlardı. "Peygamberi reddeden kimselerin reddediş sebeplerinin (aynı zamanda) kendi nefislerini yüceltmek olduğu açıktır. Onlar, sıradan, hele zengin ve varlıklı olmayan birinin, peygamberlik gibi bir makamla, kendilerine üstün gelmesine tahammül edemiyorlardı.

Âyetler bu duygulara şöyle değiniyor; "Doğrusu uyarıcı göndermiş olduğumuz her kasabanın varlıklı kimseleri, onlara; 'Biz sizinle gönderilen şeyleri inkâr ediyoruz', diye gelmişlerdir. 'Malları ve çocukları en çok olan bizleriz. Azaba uğratılacak da değiliz' derlerdi.

Allah böyle düşünen insanlara şöyle bir ikazda bulunuyor; 'Ey insanlar, sizi bana yaklaştıracak olan ne mallarınız ve ne de çocuklarınızdır; yalnız inanıp yararlı iş işleyen kimselerin, işte onların, yaptıklarına karşılık mükâfatları kat kattır. İşte onlar, yüksek derecelerde, güven içindedirler.'¹⁹⁵

Esasen peygamberlerin birer insan olarak gönderilmeleri çok anlamlıydı. Onların insan olması, insanların, kendilerine yapılan teklife itiraz etmelerini engeller, mazeretlerini bertaraf eder. "Biz yaratılmış insanlarız. Bu teklifler ağır tekliflerdir. Binaenaleyh, yerine getirilmeleri imkansızdır." şeklindeki mukadder bir itiraza karşı Allah (cc), peygamberine şunu söylettiriyor: "De ki; 'Ben de ancak sizin gibi bir insanım..'" ¹⁹⁶ Peygamberlerin bir insan oluşuna tahammül edemeyip reddedenler, onları tabiatüstü birer varlık olarak tahayyül etmişlerdi. Denebilir ki; yüceltme olayı, daha çok yüceltilen kişi ve nesnenin talebiyle değil, yücelten kişi ve toplulukların zihninde cereyan eden psiko-sosyal bir hastalık olarak ortaya çıkar.¹⁹⁷

Antik çağda müşrik toplumların çoğu, geçmişlerine olan saygılarını atalarına tapma derecesine vardırmışlardı, bu durum Kur'an'da, üzerinde çok durulan şirk amillerinden biridir. Kur'an'ın ilk muhatapları olan müşrikler arasında, dar anlamda bir 'Atalar Kültürü' görülme de, onlardan gelen her şey üzerine, körü körüne titredikleri meydandır. Kur'an'ın ısrarlı hücumlarına hedef teşkil eden zihniyetlerden biri de budur. Bugün tecrübelerle öğrenilmiş gerçeklerden biri olarak kabul edilmektedir ki, gelenekler saçma bile olsalar, toplum hayatından kolay kolay sökülüp uzaklaştırılamamaktadırlar.

¹⁹⁵ Sebe 34/ 37.

¹⁹⁶ Kehf 18/ 110; Kalyoncu, *a.g.e.* 48, 49.

¹⁹⁷ Kalyoncu, *a.g.e.*, s, 54.

Bazen geleneklerin direnişı, fikirlerin mukavemetinden daha uzun ömürlü olmakta, düşünce tarzını değiştirmiş olmasına rağmen, bir çok kimse geleneğin gereğini yerine getirmeye devam etmektedir.¹⁹⁸

“Tek ilah inancı olan Tevhid inancıyla savaşıp nefislerini tanrılaştırarak toplumu yönetmeyi hep kendi tekellerinde bir hak olarak görenler, insanların bu zaaflarına hitap ederek, onları Tevhid inancına karşı tahrik etmişlerdir. Firavunlar ve onların yolundan gidenler; "O peygamberler sizi atalarınızın dininden vazgeçirecek" diyerek insanları korkutuyor ve kendilerine bağlıyorlardı.

Bu psikoloji sonucu, insanlar tapmakta oldukları putları terk etmekle kendilerine birçok bela ve musibetlerin isabet edeceğini sanıyor. Böyle bir inanç, putlarda ilahi (olağan üstü) bir gücün var olduğuna inanmalarından kaynaklanıyordu. Nuh kavminin ileri gelenleri; "Sakın ilahlarınızı bırakmayın" diyorlardı. İnsanların ilahlardan bir zarar ve musibet geleceğine inandırılarak sahte ilahlara sığınmalarına karşılık, Kur'an; "O sabredenler kendilerine bir bela geldiği zaman, 'Biz Allah'ın kullarıyız, O'na döneceğiz derler'.

Statükocular (mevcut düzenin değişmesini istemeyenler) toplumu, yenileşme ve gelişmelere karşı tahrik etmekten çekinmezler. Buna, mevcut uyuşuk halin devamından çıkarı olanların desteği de katılınca yeni bir inanca karşı reaksiyon gösterilmesi, toplumun önemli bir kesimini toplumsal bir 'histeri' gibi sarar. Bütün bu tahrik ve dayatmaları yapanlar, bunu, milletin birliği ve vatanın bölünmez bütünlüğü' gibi hemen herkesin hassas olduğu bir amaç için yaptıklarını söyleyerek herkesi susturma yoluna giderler.”¹⁹⁹

Tanrı tasavvurundaki sorunun temellerinin çocuklukta atıldığı da gözlenmektedir. Çocuk, en müsait çağında olumlu bir tanrı fikri ile tanışması gerekirken, tam tersi bir şekilde yıkan, yakan, azap eden, ürkütücü, soğutucu ve olumsuz bir tanrı imajı ile karşı karşıyadır. Allah kelimesi Cehennemle birlikte birçok kötülükleri çağrıştırır ve her anıldığında kişiye stres yükler.

İnsanların ekseriyetinin dinden, Kur'an'dan, Allah'tan bahsedildiğinde sıkılmaları ve huzursuz olmalarının ardında, nefsinin ve Şeytan'ın telkinleri yanında bu tarz oluşmuş Tanrı figürünün şuur altına yer etmiş olmasının da önemli bir etkisi olsa gerek. Kişi,

¹⁹⁸ Kalyoncu, *a.g.e.*, s. 62.

¹⁹⁹ Kalyoncu, *a.g.e.*, s. 63.

şuur dışı, sebebini izah edemediği bir sıkıntı ve korku hissinin rahatsız edici etkisiyle konu değiştirmek ister. Halbuki Tanrı, öncelikle 'çok seven ve sevilen' (Vedud) olduğuna göre ve telkinlerin de bu yönde yapılması gerekirdi.²⁰⁰

“Hastalıklı bir ruh hali üzerinde gelişen, "Toplumsal Egoizm" ve "Megalomani" sonucu ortaya çıkan milli tanrı anlayışı en köklü şirk sebepleri arasında sayılabilir. Irk ve kabile üstünlüğü temelleri üzerine kurulan inançlar, kendi kabilesine, ırkına, milletine has tanrı edinme ihtiyacını ortaya çıkarır. Bu milli tanrılar, bir kaya parçasından, Özel bir cin'e, toplum için kurucu, kurtarıcı, toplumu yoktan var edici olduğuna inanılan milli kahramanlara kadar uzanan bir çeşitlilik arz ederler. Toplumsal egoizmin ve üstün gelme arzularının tatmin edici vasıtası olan milli tanrılar daha çok çöküş dönemi toplumlarının hastalıklı zeminlerinde ortaya çıkar. Büyük felaketler yaşamış ve ezilmiş olan toplumların bu tanrılara sığınarak ezilmişliklerinin verdiği sıkıntıdan ve aşağılık duygularından kurtulmaya çalıştıkları görülür.”²⁰¹

Allah'ın ulaşılabilir, üstün, uzak olduğu algısı insanların Tanrı tasavvuruyla ilgilidir. Bu henoteist algı şirkin temel belirleyicisidir. Allah'ı ulaşılabilir görenler araçlara ihtiyaç duyarak yaratıcıyla insanmışçasına empati kurarak iletişim kurarlar. Allah ile olan iletişimimiz Allahtan kula doğru vasıtalı, dikey ve sözlü olarak. Halbuki kulun Allah ile olan iletişiminin vasıtasız olduğu “biz ona şah damarından daha yakınız”²⁰² ve “Kullarım sana benden sual edecek olurlarsa, hiç şüphe etmesinler ki Ben çok yakınım.”²⁰³ âyetleriyle sabittir. Allah'ı kendisi gibi kabul eden müşrik, resmi bir makamla görüşmek için araya danışmanını koymak zorunda kaldığı bir başbakan gibi Allah ile arasına aracı vasıtalar koyarak şirke düşer. Allah tasavvurundan sapma insan-tanrı ilişkisini, insan-insan ilişkisiyle karıştırmaya yol açmaktadır.

²⁰⁰ Kalyoncu, *a.g.e.*, 72- 73.

²⁰¹ Kalyoncu, *a.g.e.*, s. 100.

²⁰² Kâf 50/ 16.

²⁰³ Bakara 2/186.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ÂYET VE HADİSLER IŞIĞINDA ŞİRK VE MÜŞRİKİN

PSİKOLOJİSİ

Allah'ın birliğini, O'nun, tüm yetkin nitelikleri kendisinde topladığını, yaratılmışlara özgü noksanlıklardan uzak olduğunu, eşi ve benzerinin olmadığını, yegâne yaratıcının ve evrendeki her işin asıl çekip-çevireninin O olduğunu bilip buna iman etmek; O'ndan başkasına tapmamak; yapıp ettiklerimizi sadece O 'nun rızasını gözeterek yapmak gibi kapsam alanı oldukça geniş manalan içeren tevhid, dinin özüdür. Bu bakımdan, İslâm, esasen tek bir esas üzerine kuruludur, o da tevhiddir. (...) İslâm, işte bu temel esas üzerine kuruludur. Dolayısıyla bütün söylem ve eylemlerin beslendiği ana kaynak tevhid inancıdır ve onun dışında sayımı yapılan esasların onunla ilişkilendirilmesi gerekir. Buna göre, esasen her tür söylem ve eylem tevhidle ilişkilidir ve onunla bir anlam ve değer kazanır.²⁰⁴

Çok tanrıcılıktan tek tanrıcılığa doğru evrilen bir insanlık tarihi tezini işleyenlerin ileri sürdüklerinin aksine, insanlığın, Hz. Adem'le başladığını bildiren İslâm inanç sistemine göre başlangıçta asıl olan tevhid inancıydı. Dolayısıyla, Tanrı'nın birliği inancına aykırı düşen şirk vb. inançlar, esasen insanın yaratılış doğasına da uygun düşen tevhid inancının bozulup yozlaşması sonucu ortaya çıkmıştır. Tevhid inancının bozulup yozlaştığı dönemlerde, Tanrı, bu inancı ıslah edip kendi istediği doğrultuda rayına oturtmak için, zaman zaman insanlar arasından seçtiği insanları, onlara, tevhidi imanı tebliğ etme görevini yerine getirmek üzere göndermiştir. Nitekim Hz. Adem'den sonra gelen Hz. Nuh ve daha sonraki dönemlerin peygamberleri olan Hz. İbrahim, Hz. Musa, Hz. İsa ve nihâyet Hz. Muhammed başta olmak üzere bütün peygamberlerin tebliğinin esas, şirke karşı tevhid öğretisi olmuştur. Dolayısıyla bütün peygamberlerin mücadelesinin esasını, şirke ve putperestliğe karşı tevhid mücadelesi oluşturur.²⁰⁵

Genel olarak küfür zümresi içerisinde mütalâa edilen ve İslâmiyet'in bel kemiği niteliğindeki tevhid esasına ters düşen müşriklerin vasıflarına konuya giriş mahiyetinde

²⁰⁴ Muammer Esen, "Hz. İbrahim'in İmanı ve Tevhid Mücadelesi", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* (AÜİFD), S. 52, C. 2, 2011, s. 112.

²⁰⁵ Esen, *a.g.m.*, s. 122.

göz atıldığında; putlardan yardım beklemek,²⁰⁶ Allah'ı ve âyetlerini yalanlamak,²⁰⁷ peygamberlere ve meleklerle düşman olmak,²⁰⁸ kıyameti inkâr etmek²⁰⁹; ayrıca onların haksız yere mal gasp eden,²¹⁰ ahde vefasızlık gösteren,²¹¹ Hakk'a kulak tıkayan,²¹² zalim, yalancı²¹³ ve hain²¹⁴ kimseler oldukları bildirilmiştir. Bundan dolayı, asla dost edinilmemesi²¹⁵ ve onlardan yardım istenmemesi de²¹⁶ emredilmiştir. Hangi psikolojik mekanizmalar sonucu tevhid inancına sahip kimselerin yollarından saparak o çok gizli, anlaşılmayan, sinsî şirk bataklığına düştükleri ilk bölümde incelendi. Âyeti kerime ve Hadis-i şeriflerin öncülüğüyle bu bölümde de müşriklerin neleri yanlış yorumladıkları ele alındı.

Müşriklerin en büyük özellikleri “Sadece Allah” denildiğinde huzursuz olmalarıdır, Allah'a yakın saydıkları kişiler de araya konunca sevinç duyarlar.²¹⁷ Bu mantık sonucunda Allah ile insanlar arasına “Allah'tan aşağı, insanlardan yukarı” kabul edilen bir sınıf oluşmaktadır. Aslında bu sınıf Allah ile kullar arasına çok derin bir set çekmiştir. İşte Kur'an bu seti yıkmak için gelmiştir.

Hz. Peygamber'in gönderiliş amacı, müşrik bir toplumun tevhide çağırılması olduğuna göre, Kur'an'ın ana konularından ve muhataplarından birinin şirk olgusu ve müşrikler olması tabiidir. Nitekim o günün Arap toplumunda görülen şirk fenomeni ve müşriklerin dinî inanç, düşünce, tasavvur, tutum ve davranışlarını konu alan pek çok âyet bulunmaktadır. Bu bölümde, Kur'an âyetleri ve vahyi tebliğ ederek tevhid mücadelesini yürüten önder olarak Hz. Peygamberin hadisleri ışığında şirk konusuna temas edilecektir.

²⁰⁶ Râ'd 13/ 14.

²⁰⁷ A'râf 7/37.

²⁰⁸ Bakara 2/ 93; Hac 22/ 44.

²⁰⁹ İsrâ, 98

²¹⁰ Bakara, 160-161.

²¹¹ Tevbe, 12.

²¹² Bakara, 19.

²¹³ İnşikâk, 22

²¹⁴ Hac, 38.

²¹⁵ Nisâ, 84, 89.

²¹⁶ Nisâ, 89.

²¹⁷ Zümer, 45

1.ŞİRKİN PSİKOLOJİK TEMELLERİ

1.1.Farkındalık Eksikliği

İnsanları en çok aldatan şey, Allah'ın varlığını kabul edenlerin müşrik olamayacağı düşüncesidir. Hâlbuki ortaklık için en az iki tanrı gerekir. Bunun birincisi, her şeyi yaratan, mutlak güç ve kudret sahibi olan Allah'tır. Diğerleri veya diğerleri ise O'ndan daha güçsüz sayılan, O'nunla insan arasında aracılık yaptığına inanılan tanrı veya tanrılardır. Bu sebeple aynı niteliklere sahip iki tanrı inancına Mekke müşriklerinde rastlanmaz. Müşriklere göre de Allah vardır ve bütün güç onun elindedir. Diğerleri gücü ondan almışlardır.²¹⁸

"İman edip de imanlarına herhangi bir zulüm bulaştırmayanlar var ya, işte emn (güven) onlarındır. Ve onlar hidâyeti (doğru yolu) bulanlardır."²¹⁹ ifadesinde zulüm ile kastedilen husus şirktir. Bu âyet indiğinde taşıdığı anlam itibariyle Müslümanlara çok ağır gelmiş ve "Hangimiz nefsinde zulmetmez ki?" diyerek endişelerini ortaya koymuşlardır. Bunun üzerine Hz. Peygamber onlara: "Sözü edilen zulüm, Allah'a ortak koşmaktır. Siz Lokman'ın kendi oğluna; "Lokman oğluna öğüt verip demişti ki: "Yavrum! Allah'a ortak koşma! Çünkü ortak koşmak elbette büyük bir zulümdür."²²⁰ dediğini duymadınız mı?"²²¹ buyurarak âyette yer alan zulm kelimesinin şirk anlamına geldiğini bildirmiştir. Konu ile ilgili bir başka âyette ise; "Onların çoğu ancak ortak koşarak Allah'a inanırlar"²²² buyrulurken aynı gerçeğe dikkat çekilmektedir. Burada bahsedilen kişiler Allah'ın varlığını kabul etmekle birlikte kullukta O'na ortak koşan müşriklerdir. "Andolsun şâyet onlara, "Gökleri ve yeri kim yarattı, güneşi ve ayı hizmetinize kim verdi?" diye sorsan muhakkak, "Allah" diyeceklerdir. Öyleyse niçin (aldatılıp) döndürülüyorlar?"²²³ anlamındaki âyet bunu açıklar mahiyettedir. Bu şekilde son bulmalar elbette dikkatleri toplamak ve zihinleri uyarmak amacına dönüktür. Kur'an'a göre gerçek manada Allah'a iman, Allah'ı tek kabul edip her açıdan ortakları olduğunu reddetmekten ibarettir. Bu bağlamda hem Allah'a inanmak hem de şirk koşmak tutarlı bir hareket değildir. Kur'an'ın açıklamaları iman ile şirkin asla bir arada

²¹⁸ Sarıkaya, *a.g.m.*, s.117.

²¹⁹ En'âm 6/82

²²⁰ Lokmân 31/ 13.

²²¹ Müslim, *es-Sahîh*, "İman" 197.

²²² Yûsuf 12/ 106

²²³ Zuhrûf 43/87; Ankebût 29 /61.

bulunamayacak iki zıt olgu olduğunu ortaya koymaktadır. İman, tek Allah (tevhid) merkezli olunca O'na ortak yakıştıran ve ortaklık tesis eden her türlü sistem işin başında Kur'an tarafından onaylanmamaktadır. Kur'an iman konusunu o kadar net ve detaylı bir biçimde ortaya koymuştur ki onun değer yargısının dışına çıkan şirk, imanı geçersiz kılan bir unsur olarak vurgulanmıştır.²²⁴

Yûsuf suresi 106. âyetin Besâiru'l Kur'ân tefsirine baktığımızda: “İnansalar bile onların pek çoğu Allah’a ancak müşrik olarak inanırlar. İlla Allah’a ortaklar bulurlar. Kendilerinin de tanrılıklarını iddia ederler. Kendileri gibi olanları da tanrı makamında görürler. Bazen güneşi, bazen ayı, bazen yıldızları, bazen insanları, idarecileri, tâğutları, bazen onların yasalarını, yönetmeliklerini, bazen âdetleri, bazen modayı tanrı makamında görürler. Hem Allah’ı dinleyelim hem de bunları derler. Hayatımızın bazı bölümlerine Allah, bazı bölümlerine de bunlar karışsın derler. Allah yoluna, peygamber yoluna, vahiy yoluna kurban olacakları yerde Allah ve peygamberi karşısında eğilenler karşısında eğiliyorlar. Allah’a kul olacakları yerde kendi hevâ ve hevesleriyle uydurdukları sistemlere, kendi diktikleri putlara kul köle olurlar. Ama sonunda o uydurdukları tanrılar kendilerine hiç bir fayda sağlamaz.”²²⁵

Yûsuf suresi 106. Âyette; “Onların çoğu şirke bulaşmış olmadan Allah'a iman etmez.” Ve Rasulullah: Şirk ümmetimin içinde karanlık bir gecede siyah bir kayanın üzerinde yürüyen kara karıncanın ayak sesinden daha gizlidir, buyurdu. Bunun üzerine Ebubekir ra: "bundan nasıl kurtulabiliriz?" dedi. Rasulullah: Şu duayı okursan ondan kurtulursun: "Allah'ım! Bildiğim şeylerde şirk koştuktan sana sığınırım. Bilmediğim şirkten de senin affını dilerim."²²⁶ Âyet ve Hadis ile sabit olan şirkin gizli, anlaşılması zor hali sadece cahiliye Araplarında değil günümüz Müslümanının da en çok dikkat etmesi gerek husustur.

“Gel gör ki zulme saplanmış olanlar bir bilgiye dayanmadan kişisel arzu ve heveslerinin peşinden gitmektedirler. Allah’ın şaşırttığını artık kim doğruya iletebilir! Böylelerinin yardımcıları da yoktur.” Rûm suresi 29. Âyetin tefsirine baktığımızda; “zulme saplanmış olanlar” şeklinde çevrilen kısmı ile şirke saplanıp kalmış olanların kastedildiği anlaşılmaktadır. Çünkü zulüm, her şeyi yerli yerince yapmak ve her hak

²²⁴ Tütün, *a.g.m.*, s.19.

²²⁵ <http://errahman.de/tefsir-kulliyati/>, (15.07.2017)

²²⁶ Hakim, *Ebi hatim*.

sahibine hakkını vermek demek olan adaletin zıddıdır; şirk de sadece Allah'ın hakkı olan tanrılık sıfatında başkalarını O'na ortak etmek anlamına geldiğinden çok büyük bir haksızlıktır, meselâ Lokman sûresinin 13. âyetinde bu husus açık bir şekilde ifade edilmiştir. Allah'ın şaşırttığını artık kim doğruya iletebilir?" ifadesinden Allah'ın hiçbir sebebe bağlı olmadan bazı kimseleri şaşırttığı düşünülmemelidir; zira bu ve başka birçok âyetteki açıklamalar ışığında, mezkûr ifadeyle şu mânanın kastedildiği ortadadır: Bütün uyarı ve delillere rağmen, bir bilgiye dayanmadan, sırf kişisel arzu ve hevesleri peşinde gitmeyi yeğledikleri için bu haksız tutumlarında ısrar eden kimseleri Allah kendi şaşkınlıkları ile baş başa bırakır, bu durumda artık onları kimse doğruya eristiremez.²²⁷

Allah, İslâm'dan önceki müşrik Arapların zihninde dünyanın yaratıcısı, yağmuru indiren, yeryüzünde bulunan her şeye hayat veren varlık olarak bilinmektedir. Ancak Kur'an, onların, Allah'ı göklerin ve yerin yaratıcısı olarak bildikten sonra yalnız O'na ibadet edileceğini, O'ndan başkasına tapılamayacağını bilmemeleri ve bu sonuca varmamalarını şiddetle tenkit eder.

Kuşkusuz Amr b. Luhay tarafından geliştirilen bu inanç yapılanması Allah'ı sistemin tamamen dışında tutan bir anlayış değildir. Aksine Allah'ı var, bir ve yegâne yaratıcı olarak da kabul ediyordu. Nitekim bununla alakalı olarak Kur'an şöyle demektedir: De ki: "Eğer biliyorsanız söyleyin: Yer ve yerde bulunanlar kime aittir?" "Allah'ındır" diyecekler. "Öyle ise siz hiç düşünüp öğüt almaz mısınız?" de. De ki: "Yedi kat göklerin Rabbi, büyük Arş'ın Rabbi kimdir?" "Allah'tır" diyecekler. "Öyle ise ona karşı gelmekten sakınmaz mısınız?" de. De ki: "Eğer biliyorsanız söyleyin: Her şeyin hükümrânlığı elinde olan, kendisi koruyan, kendisine karşı korunulamayan kimdir?" "Allah'tır" diyecekler. "Öyleyse nasıl aldanıyorsunuz?" de."²²⁸

İslâm öncesi Arap toplumunun çoğunluğunu müşrikler oluşturmaktadır. Bizzat Kuran'ın tanımlamasıyla kendilerine 'müşrik' denilen bu insanların Allah'ın varlığından haberdar oldukları birçok âyette açıkça ifade edilmektedir.²²⁹ Onlar, Allah'ı

²²⁷ Hayrettin Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2006, Ankara, C.4, s.312.

²²⁸ Mü'minûn 23/84-89.

²²⁹ Ankebût, 29/61, 63; Lokmân, 31/25; Zümer, 39/3, 38; Zuhrûf, 43/9, 87; En'âm, 6/100, 109, 136, 148. Bakara, 2/165; İbrahim, 14/30; Enbiyâ, 21/24.

Kâbe'nin Rabbi olarak kabul ediyor;²³⁰ yeminlerinin en samimi olanlarını Allah'a yapıyorlardı.²³¹

Bir başka dikkat çeken nokta ise; "Kur'an'ı mızrağının ucuna takıp sokağa çıkanlar, Lât ve Uzzâ için Hz. Peygambere karşı çıkan Kureyşliler değildi. Zira onlar, durumlarını o dönemde açıkça ortaya koyamıyorlardı. Bunun için mızraklarının ucuna Kur'an'ı takarak dâhilde Ali, dolayısıyla da Allah ve Muhammed ile savaşıyorlardı. Halife, cihada ve hacca gidip Peygamber ve onun ailesi adına Kur'an esasına dayalı İslâm devletini yönetirken aslında şirk dinini yönetiyordu." Şirkte gizli olan ve Müslümanları da içine alan bu gizli yön gerçekten tüyler ürpertici.²³²

Şirke karşı tevhid inancını ilan ve tebliğ eden Hz. İbrahim'in bu husustaki ilk mücadelesi, babası Azer ile olmuştur. O, babasına, "Sen birtakım putları tanrılar mı ediniyorsun? Doğrusu ben, seni ve kavmini apaçık bir sapıklık içinde görüyorum"²³³ "Babacığım! Duymayan, görmeyen ve sana hiçbir fayda sağlamayan bir şeye niçin taparsın?!"²³⁴ demek suretiyle, akli bir yöntem ve ikna edici yumuşak bir üslupla, duymayan, görmeyen, faydası ve zararı olmayan putlara tapınmanın akıl dışılığına, saçmalığına, açıkça vurgu yapmıştır.²³⁵

Allah'ı inkâr eden veya ona ortak koşan insanların vahye dair inançları olmadığından, onlara karşı geliştirilen yöntemin düşünce ve akıl yürütmeye dayanması kaçınılmazdır. Bu bağlamda Kur'an'ın insanları iman etme eyleminden çok düşünme eylemine çağırması, inancın akli kanıtlarının ortaya konulmasının gerekliliğine işaret etmektedir.²³⁶

1.2. Uzak ve Ulaşılamaz Allah Tasavvuru

Kur'an'a göre gökleri ve yeri yaratan, güneş'e ve ay'a boyun eğdiren, yağmuru yağdırıp bitkiyi bitiren ve bütün yetkilere sahip olan Allah, göklerin ve yerin tek

²³⁰ Kureyş, 106/3.

²³¹ Fâtır, 35/42; Nahl, 16/38.

²³² Şeriati, *a.g.e.*, s. 11.

²³³ En'âm, 6/174.

²³⁴ Meryem, 19/42.

²³⁵ Esen, *a.g.m.*, s.123.

²³⁶ Vecihi Sönmez, "Hz. İbrahim'in Tabii Olduğu Hak Din ve Tevhidi İspat Metodu", *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* (DÜİFD), 2010/1, C.12, S.1, s.165.

hâkimidir. O, yarattıklarından uzak değildir; onlara şah damarından daha yakındır. Ama müşrik O’nu, yeryüzü krallarına benzeterek kendinden uzak sayar. Çünkü krallar, halkı kendilerine yaklaştırmazlar. Krala ulaşmak isteyenler, ona yakınlığı olan birini bulmak zorunda kalırlar. Müşrikler de Allah’a yakın olduğuna inandıkları biri ile ilişki içinde olmak isterler. Hıristiyanların Hz. İsa’yı Allah’ın oğlu, Mekkeli müşriklerin putlarını Allah’ın kızları, büyüklerinin ruhlarından yardım umanların ise, onları Allah’ın özel dostları saymaları bundandır.

Cahiliye Arabı yüce Allah’ı erişilmez kabul ettiği için ona ulaşabilmek amacıyla şefaathçilere ihtiyaç duyuyordu. Kuşkusuz putlara ibadetin en önemli nedeni de işte bu şefaath algısı olmuştur. Put bir taraftan kendisini mabut olarak gören bireyle Allah arasındaki halkayı oluştururken, diğer taraftan da kendisine ibadet eden şahsın Allah nezdindeki koruyucusu olarak tebellür etmektedir.²³⁷

Kureyşliler Kâbe’yi tavaf ederlerken “Lât hakkı için, Uzza hakkı için, diğer üçüncüleri Menat hakkı için. Onlar yüksek kuğulardır, her halükârda şefaathleri umulur.” Yine onlar “Onlar Allah’ın kızlarıdır, onun katında şefaath ederler” derlerdi. Bu sözlere bakarak Arapların putları Allah katında birer şefaathçi olarak değerlendirdiklerini anlıyoruz. Öyleyse Araplarda bir Allah fikri vardır. Arapları putlara bu derece bağlı kılan bir başka sebep ise, Mekke’ye ve Kâbe’ye olan derin saygılarıdır. Bu saygı, Arapları Mekke’den uzaklaştıkları her defada, yanlarına tapınmak için bir put almalarına, eğer o da mümkün değilse yolda buldukları ilginç bir taş tapınmalarına neden oluyordu. Bu şekilde işlerinin yolunda gideceğine inanıyorlardı.²³⁸

İbn Teymiyye’nin naklettiğine göre, nübüvveti inkâr edenler “Kral sıradan insanlara elçi göndermediği gibi insanlık resûl gönderilmeye ehil değildir.” demektedirler. Müşrikler ise Allah’a aracısız yaklaşmayı O’nun yüce zatına saygısızlık addetmişlerdi. Bu tanrı anlayışına göre, Allah o kadar yücedir ki insan hiçbir şekilde O’nunla muhatap olamaz, olsa olsa birtakım aracılar yahutta şefaathçiler Allah’a muhatap olabilir. Allah’ı insanı muhatap almaktan tenzih edenler, Allah ile insan arasına kutsal saydıkları aracılar koyarak Tanrı anlayışlarını işlevsiz hale getirmektedirler. İbn Teymiyye şirkin bile koyu bir nefiyici anlayıştan türediğine işaret etmek istemektedir. İnsan hiçbir surette

²³⁷ Söylemez, *a.g.m.*, s. 17.

²³⁸ Vehbi İmamoğlu, “Mekke Putperestlerinin İslâm’la Yüzleşmesi”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2009, S. 2/6, s. 309.

muhatapı olamayacağı makam ile iletişimini birtakım aracılar yoluyla sağlamayı düşünebilir.²³⁹

İnsanı gerginliğe ve akabinde şiddete sevk eden etkenlerden biri kıskançlıktır. Müşriklerin bir takım beklentilerinin karşılıksız kalması yeni dine mensup fertlerden toplumsal statüsü alt seviyede olanların onlar tarafından taciz edilmesine ve şiddet görmesine sebep olmuştur. Müşriklerin “Allah” tasavvuru yeryüzünden ve kullarından oldukça uzak bir âleme çekilen, kullarının kendisine ulaşmasını güçleştiren ilahi bir konumu ifade etmekte olup, onlar böylesi bir ilahi merci ile kulluk ilişkisi kurulmasının birtakım unsurların yardımını ve aracılığını gerektirdiğine inanmışlardır. Dolayısıyla müşrikler, ilahi mercii ile temas kurma sürecinde ihdas ettikleri aracı unsurlar çerçevesinde kapsamlı bir putperestlik geleneği inşa etmişlerdir.²⁴⁰ Dini bağlanışta müşahhas alandan mücerrede, manevi ve müteâl olana doğru yükselmek; yani bir aşkınlaştırma olması gerekirken, aşkınlığı nesnelere indirgemişler, hatta nesneyle sınırlamışlar birçok varlığa, kendilerini Allah’a yaklaştıracığı ve ahirette şefaate edeceği düşüncesiyle ilahlık atfetmişlerdir. Kur’ân, müşrikleri bu yanlış inanıştan döndürmek için birçok ikazda bulunmuş, bunu yaparken de onlara Allah’ın kendilerine bahsettiği nimetleri²⁴¹ hatırlatmıştır.²⁴²

Kur’an’da Allah’ın varlığı ve birliği inancının birçok âyette açıkça ifade edilmenin yanı sıra herhangi bir varlığın O’nun ulûhiyyetine ortak koşulmaması, sadece O’na kulluk edilmesi, ancak O’ndan yardım istenmesi ve O’na sığınılması,²⁴³ şefaatin ancak Allah’tan beklenmesi ve O’nun izniyle gerçekleşeceğine inanılması²⁴⁴ emredilmektedir.

“Peki, kendilerini O’na yaklaştırırlar ümidiyle tapınmak için Allah’tan başka ilah olarak seçtikleri bu (varlıklar) (sonunda) kendilerine yardım ettiler mi? Hayır, tersine onları yüzüstü bıraktılar; çünkü bu, onların kendi kendilerini kandırmalarının ve düzmece hayallerinin ürününden başka bir şey değildi.”²⁴⁵

²³⁹ Sarıkaya, *a.g.m.*, s.126.

²⁴⁰ Zührûf 43/31.

²⁴¹ Zümer 39/3, 38, 43.

²⁴² Cumhur Demirel, “Kur’an-ı Kerim’de Peygamberlerin Müşriklerle Mücadele Metodu”, *Kırıkkale İslâmi İlimler Fakültesi Dergisi (KİİFAD)*, 2016, S.1, s.10.

²⁴³ Râ ‘d 13/36; Kehf 18/110; Cin 72/20.

²⁴⁴ Bakara 2/255; Yûnus 10/3; Zümer 39/44.

²⁴⁵ Ahkâf 28.

Câhiliye Arapları'nda belirtilerine rastlandığı gibi müşrikler ay, güneş ve yıldızlar gibi gök cisimlerine ulûhiyyet nisbet etmişlerdir, Kur'an'da ise sözü edilen varlıklar ve oluşumların Allah'ın varlığını ve birliğini kanıtlayan belgelerden sayıldığı, bu varlıklara değil onları yaratan ve yöneten Allah'a secde etmenin gerektiği bildirilmiştir.²⁴⁶ Müşrikler duyularla idrak edilemeyen cin ve melek gibi varlıklara da ulûhiyyet izâfe etmiş, bunları Allah'a ortak koşmuş, O'na oğullar ve kızlar nisbet etmiştir. Kurân-ı Kerîm, Cenâb-ı Hakk'ın bu vasıflardan münezzehe olduğunu bildirmiştir.²⁴⁷ Müşriklerin ulûhiyyet nisbet edip tapındıkları varlıkları cismen temsil eden putlar da şiddetle reddedilmiştir. Onların Allah'a ortak koştukları putlar; kimseye faydası veya zararı dokunmayan²⁴⁸ hiçbir şey yaratmayan ve kendileri yaratılmış olan,²⁴⁹ kendilerine bile fayda veya zarar veremeyen,²⁵⁰ yaşatmaya ve hayata son vermeye, ölüleri diriltip kabirden çıkarmaya güçleri yetmeyen,²⁵¹ hepsi bir araya gelse bir sinek bile yaratamayan, hatta sineğin kendilerinden kaptığı bir şeyi geri alamayacak kadar âciz varlıklar²⁵² diye nitelenir. Müşrikler putlara kendilerini Allah'a yaklaştırmaları²⁵³, Allah katında şefaathçi olmaları²⁵⁴ için taptıklarını ve atalarının da aynı yolu izlediğini söylüyordu.²⁵⁵

“Nitekim göklerde nice melaikeler var ki, Allah'ın dilediği ve razı olduğu kimseler hakkında geçerli olması için izin çıkmadıkça, onların şefaathleri asla fayda vermez.”²⁵⁶

“Kıyametin kopacağı günde, suçlular hayal kırıklığı içinde ümitsizliğe düşeceklerdir. Onların, Allah'a koştukları ortaklardan kendileri için şefaathçiler de olmayacaktır. Artık onlar ortak koştukları şeyleri de inkâr ederler.”²⁵⁷

“Allah'ı bırakıp, kendilerine ne zarar, ne de fayda verebilecek şeylere tapıyorlar ve “İşte bunlar Allah katında bizim şefaathçilerimizdir” diyorlar. De ki: “Siz, Allah'a

²⁴⁶ Fussilet 41/37.

²⁴⁷ En'âm 6/ 100-101.

²⁴⁸ Mâide 5/76; Yûnus 10/18, 106.

²⁴⁹ A'râf 7/191- 192.

²⁵⁰ Râ'd 13/16.

²⁵¹ Furkân 25/3.

²⁵² Hac 22/73.

²⁵³ Zümer 39/3.

²⁵⁴ Yûnus 10/ 18.

²⁵⁵ Nahl 16/35; Zuhrûf 43/20-22.

²⁵⁶ Necm 53/ 26.

²⁵⁷ Rûm 30/ 12-13.

göklerde ve yerde O'nun bilmediği bir şeyi mi haber veriyorsunuz!? O, onların ortak koştukları şeylerden uzaktır, yücedir.”²⁵⁸

“O’nu bırakıp taptıkları şeyler şefaath edemezler. Ancak bilerek hakka şahitlik edenler şefaath edebilirler.”²⁵⁹

Cahiliye Arabının anlayışına göre putlar Allah nezdinde çok değerlidir. Onları memnun etmek, Allah'ın hoşnutluğunu kazanmak anlamına gelecektir. Dolayısıyla Alusî'nin ifadesi ile söyleyecek olursak, “putlara taparak aslında Allah'a ibadet ettiklerine inanıyorlardı”. Kur'an'da da ifadesini bulduğu gibi “biz onlara sadece ve sadece bizi Allah'a yaklaştırsınlar diye ibadet ediyoruz”²⁶⁰ derken de kastettikleri bundan başka bir şey değildir. Putperestlerin gerekçelerinden onların Allah'a ancak şirk koşarak inandıklarını anlamaktayız. Görüntüsü genel olarak bu şekilde belirlenen Allah inancının İslâm'ın öğrettiği Allah mefhumunun aynısı olmayıp ona yakın gibi gözüken aslında çok uzak, şirk karışık bir inancı karşıladığını söylemek mümkün olmaktadır.

Kuran'daki Allah'a ortak koşan müşriklerle yapılan tartışmalardan da anlaşılacağı üzere İslâm öncesi Arabistan'ının hemen hemen tamamında politeizm (çok tanrıcılık) üzerine temellenmiş bir din anlayışı hâkimdi. Bu tanrı, kabilenin din konusunda kendisine mensup olduğu en yakın nesnesi idi. Allah'la birlikte çok sayıda ikinci dereceden tanrıya inanıp onlara ibadet ediliyor, en azından bu tanrıların Allah'la kendileri arasında aracılık yaptıklarına inanılıyordu. Müşriklerin bu inançları Kuran'da söyle anlatılmaktadır: “Dikkat et, hâlis din Allah'ındır. O'nu bırakıp kendilerine bir takım dostlar edinenler, ‘Onlara, bizi Allah'a yaklaştırsınlar diye kulluk ediyoruz’ derler. Doğrusu Allah, ayrılığa düştükleri şeylerde aralarında hüküm verecektir. Allah şüphesiz, yalancı ve inkârcı kimseyi doğru yola iletmez.”²⁶¹ Bu âyetten eski Arapların Allah'ın varlığını kabul ettikleri, ancak O'na ulaşmada putları ikinci derecede birer ilâh olarak değerlendirdikleri açıkça anlaşılmaktadır. Bu putlardan özellikle üçü Lât, Menat ve Uzza, ‘Allah'ın kızları’ olarak özel bir saygınlığa sahiptiler.²⁶²

“İslâm öncesi ve İslâm'ın geldiği ilk dönem müşriklerinin, putları Allah'a yakınlaştırmak birer unsur olarak değerlendirerek Hz. Muhammed'le tartıştıkları

²⁵⁸ Yûnus 10/18.

²⁵⁹ Zuhrûf 43/86.

²⁶⁰ Zümer 39/ 3.

²⁶¹ Zümer, 39/3.

²⁶² Necm, 53/19–22.

bilinmektedir. Onlar putları Allah katında birer şefaathçi olarak değerlendiriyorlardı. Bu müşrikler için putlar Allah’la kendileri arasında birer aracı konumunda idi. (...) Hatta putperestlerin ibadet ettikleri nesneleri “şefaathçiler”²⁶³ olarak görmeleri, onların daha yüksek bir varlığı tanıdıkları anlamına gelebileceği gibi bu tanımlama ile Yargı Gününü kabul ettikleri anlamına da gelebilmektedir. Ancak müşriklerin ahret inançları kişisel ve toplumsal hayatlarında hiçbir etkisi olmayan kaybolmuş bir inançtı. Kuran müşriklerin ahrete inanmadıklarını vurgularken belki de bu etkisizliği sergilemek istemektedir.”²⁶⁴

“Aşağı-yukarı tüm aracı edinenler benzeri bir gerekçeleri öne sürerler. Ancak bu tür bir kıyaslama her açıdan yanlıştır. Her şeyden önce Allah işlerini tek başına idare edemeyen bir vali ya da müdür değildir. Bu yüzden şirk kurmaz ve yapacağı işler için kimseden yardım almaz, her şeye gücü yetmektedir. Yine Allah’ın santrale ihtiyacı yoktur, zaten her şeyi duyar ve kimseden zarar görmesi söz konusu olmadığından güvenliğe ihtiyacı yoktur. Allah hiç kimsenin duygusal baskısı ile karar vermez ya da verdiği kararı değiştirmez. Konu bu derece açıkken âlemlerin Rabbi olan Allah’ı, yardıma muhtaç olduğunda kendi sıkıntısını bile gideremeyen bir varlıkla kıyaslamak, şirk değilse şirk nedir?!

“Aracılık-evliyalık anlayışı şirk dininin en belirgin özelliğidir. Allah böyle bir aracı ihdas etmediği gibi, hiçbir bireyi de kendisi ile arasında aracı olarak görevlendirmemiştir. Aracılık kurumu pek çok hurafenin, insanüstüleştirilenin ve Allah adına yalanlar uyduran birçok kişinin türemesine neden olmaktadır. Allah ile insanlar arasına beşeri bir varlığı (velî ya da şeyh) koymak, diğer insanların doğrudan Allah ile irtibatını kesmektir.

Aracı-kurtarıcı inancı Allah’ı sürekli yakan-mahveden gösterirken, araya konulan kişileri kurtarıcı-şefkat edici göstermektedir. Sürekli yakıp-korkutan tanrı anlayışı lütufkâr kurtarıcıların (!) yani suni tanrıların uydurulmasına neden olmuştur. Aracı kurtarıcıların varsayıldığı organizasyonlarda Allah -hâşâ- konu mankeni gibi gereksiz ve emekliye ayrılmış olmaktadır, çünkü aracı koyan kişi Allah’ı razı edemeyeceğini düşündüğünden tüm mesaisini Allah’tan başkalarını razı etmekle harcayacaktır.

²⁶³ Zümer 43, 44.

²⁶⁴ Öztürk, *a.g.m.*, s. 136, 137.

Aracılık düşüncesine sahip olanlar için araya konulanın rızası, Allah'ın rızasından daha önemlidir. Allah ile doğrudan bağlantı kurmak yerine hiyerarşik bir sistem varsayılarak Allah en üstte kabul edilmektedir. Kişi Allah'a değil, aracı kabul ettiği kişilere yakınlaşmakta ve kendisini bu kimselerin kurtaracağını zannetmektedir. Bu anlayışın adı da Allah ile aldatmaktır.”²⁶⁵

Arapların İslâm'ı kabul etmeyerek ona karşı mücadele etmelerinin temelinde İslâm hakkındaki önyargıları ve farklı siyasî ve sosyal endişeler bulunmaktaydı. Değişimden nefret eden Araplar putları kutsayarak ilah mertebesinde onlardan şefaet diliyor ve onları Allah'ın birer ortağı olarak değerlendiriyorlardı.²⁶⁶

Allah'ı şanına yaraşır biçimde tanıyamamaları²⁶⁷ O'nun yarattığı bazı varlıkları O'na tercih etmeleri müşriklerin putperestliğe meyletmelerinin en önemli sebebini teşkil etmektedir. Allah ile iletişim kurmak istediklerinde birtakım araçlara başvurma gereği duymuşlardır. Elbette bu yaklaşım, insanın Allah ile doğrudan iletişim kuramayacağı, ulaşamaz Tanrı anlayışından kaynaklanmaktadır.

1.3.Antropomorfik (İnsan Biçimli) Tanrı Tasavvuru

Müşrikleri dinî inançları ve duyarlılıkları olmayan kimseler olarak nitelendirmek mümkün değildir. Zira onların bir değil, pek çok tanrıları vardır ve onlar, tapındıkları bu tanrıların, kendilerinin ve evrenin yazgısı üzerinde etkili olduklarına inanıyorlardı.

“Peygamberlerin bildirdiği vahiy esaslarından uzaklaşmış ilkel zihniyetteki insanların, taptığı şeyi görme veya dokunma arzuları ya da gördüğüne tapmayı istemeleri de onları put edinmeye yönelten sebeplerdendir. Bu bağlamda putlar ve putlaştırılanlar, gelişmeyen kafaların ortaya koyduğu imansızlık alameti ve Allah'a imanı gerçek olmayanların ondan cesaret aldıkları yapay tanrılar olarak adlandırılabilir. İşte putperestlik, insanın eliyle, diliyle, düşüncesiyle yaratıcısını yaratması/yapması sonra da bu yaptığı puta, onun kendini mutlu etme veya mutsuzluğunu giderme kudretine sahipmiş gibi bir çocuk zihniyetiyle tapınması ve onu hoşnut etmeye

²⁶⁵ <http://docplayer.biz.tr/15440361-Kur-an-a-gore-allah-a-es-kosma-sucu-ve-tevhid-esaslari.html>, (15.06.217).

²⁶⁶ Öztürk, *a.g.m.*, s. 138.

²⁶⁷ En'âm 6/91.

çalışmasıdır. Görülüyor ki hiç bir ilmi delile dayanmayan putperestlik aynı zamanda insan aklıyla alay edilmesinden başka bir şey değildir.”²⁶⁸ Kuran'da da bu insanların halleri "Siz ellerinizle yonttuklarınıza mı tapıyorsunuz? Hâlbuki sizin taptıklarınızın da yaratıcısı Allah'tır"²⁶⁹ şeklinde bildirilmiştir.

Cahiliye Araplarına göre her ne kadar Allah erişilmez bir noktada olsa da onun adına yeryüzünde putlar tasarrufta bulunuyordu. Her biri ayrı bir misyon yüklenen bu putlar aslında Allah'ın yeryüzündeki eli mahiyetindeydi. Dolayısıyla Allah'ın bu varlıklar aracılığıyla hayata müdahale ettiğine inanılıyordu. Şöyle ki, her putun önünde fal oklarının bulunduğu torbalar mevcuttu. Birbirinden farklı olan bu torbaların her biri değişik durumlar içindi. Örneğin sefere çıkanlar, içinde “evet” ve “hayır” okları bulunan torba kullanırken; diğer durumlar için içinde “yap”, “yapma”, “evet”, “hayır”, “hayırlı”, “şerli”, “yavaş”, “hızlı” veya üzerinde hiçbir şey yazılı olmayan okların yer aldığı torbalar mevcuttu. Çıkan ok Allah'ın emrini ifade ederdi. Buhari hadisine göre, oku çekenin eğer puta tam bir bağlılığı varsa, bu kararı hiç tartışmadan “Rabbim bana bunu emretti” veya “Rabbim bana bunu yasakladı” der işine veya evine giderdi.²⁷⁰

“Allah ile cinler arasında bir soy birliği uydurdular.”²⁷¹ âyeti müşriklerin Allah ile cin arasını birbirinden ayıramadığını göstermektedir.

Cahiliye Araplarının ortak koşarak benimsedikleri Allah, Rablerin Rabbi ve ilahların ilahı idi. Bu Tanrı bütün kabilelerin ilahları üzerinde üstün bir ilah olarak değerlendiriliyor ve öylece benimseniyordu. İslâm'ın getirdiği Tevhid anlayışı ise bu duruma temelden karşı çıkıyor ve reddediyordu.²⁷²

Özellikle de zor dönemlerde ortaya çıkan korkular bağlanma ihtiyacını da birlikte getirmiş, sınırlı bir varlık olması hasebiyle her istediğini gerçekleştirmekten aciz olan insan, güçsüzlük ve çaresizlik psikolojisiyle, kendisine güven verecek çeşitli varlıklara yönelmiştir.²⁷³ Bu durumun bazı insanların soyut bir varlığı idrakten âciz olmalarıyla açıklanması Kur'ânî perspektiften bakıldığında gerçeği yansıtmaktan uzaktır. İsrâiloğullarının “Ey Musa! Biz Allah'ı açıkça görmedikçe asla sana

²⁶⁸ Feyizli, *a.g.m.*, s. 283.

²⁶⁹ Sâffât, 37/ 95-96.

²⁷⁰ Mahfuz, *a.g.m.*, s. 18.

²⁷¹ Sâffât 37/158.

²⁷² Öztürk, *a.g.m.*, s. 138.

²⁷³ Hüseyin Peker, *Din Psikolojisi*, Aksiseda Matbaası, Samsun, 2000, s. 68.

inanmayız” şeklindeki talepleri cezalandırılmalarına sebep olmuştur.²⁷⁴ Müminlerin duyu organları ile idrak edemedikleri varlıklara yaklaşımını ortaya koyan “Onlar gayba inanırlar”²⁷⁵ ifadesi insanda var olan soyut varlıkları idrak kapasitesine işaret etmektedir. Bu durum putperestliğin asıl sebebinin toplumsal faktörlerde, insan bünyesinde ve onun tabiatında aranmasından ziyade, insan iradesinin yanlış tercihinde aranmasının gerekliliğini ortaya koymaktadır.²⁷⁶

Allah, cisimli olarak tecelli etmez, Çünkü, “O, hiçbir şeye benzemez, yani hiçbir şey O’nun misli değildir”²⁷⁷ Yanlış tanrı tasavvurunun temelinde yatan bir diğer sebepse çocukluktan gelen insan biçimli (antropomorfik) bir tanrı tasavvuru algısıdır. Bu bilinç ile fitri inanma ihtiyacı bir araya geldiğinde, insanlığa sonradan arız olmuş bir hastalık olan putperestliğe yönelir.

1.4. Yüceltme Olgusu

“Yüceltme” olgusuna daha önce ‘şirk çeşitleri’ başlığında özellikle değinilmişti. Adler’in teorisi özetle şöyleydi: Kendinde gördüğü eksikliklerin verdiği huzursuzluğu ve sıkıntıyı, başkalarını aşağılama (inferiorite) ve kendi nefsinin yüceltme (superiorite) ile telafiye çalışmak patolojik (hastalıklı) bir davranış biçimidir. "Bir" ilahta toplanması gereken sığınma, güvenme, teslim olma yerine, kendi nefsinin yücelterek, büyüklenmeyle nefsinin (heva ve hevesine) güvenme ve dayanma, kendini putlaştırmaktan başka bir şey değildir.

Şirk olayının diğer bir önemli boyutu da, "yüceltme"; yani, herhangi bir nesneye yaratılıştan verilen özelliklerin üstünde bir "olağanüstülük" atfetme olgusudur. Bu da olağan dışı beklentiler ve ilişkiler yumağını oluşturur. Böyle bir etkileşim ise şirk vakıasının oluşma mekanizmalarından biridir.²⁷⁸

Herhangi bir nesneye, yaratıcının fitrat ile verdiği özelliklerin üstünde işlevler yakıştırmak bu hastalıklı yüceltme etkileşimin ilk basamağıdır. Sonra atfedilen

²⁷⁴ Bakara 2/55.

²⁷⁵ Bakara 2/3.

²⁷⁶ Feyizli, *a.g.m.*, s. 291.

²⁷⁷ Şûrâ 42/11.

²⁷⁸ Kalyoncu, *a.g.e.*, s. 24.

olağanüstülük oranında beklentiler içine girmek ise ikinci basamak. Sonuçta yüceltilen nesneye bağlı ve bağımlı hale gelmek de kaçınılmaz olur. Yüceltilen nesne ne olursa olsun, ona olağanüstü güç ve özellikler atfetme ve buna paralel olarak da ondan, o ölçüde beklentilere kapılma tam bir kısır döngüdür. Yüceltilen, her ne ya da kim ise, onun her şeyinde bir hikmet arama ve yorumlama dönemi başlayınca bunun sonu gelmez. Cansız ise, şeklinde şemaiinde, insan ise oturmasından kalkmasına, giyinişinden soyunuşuna; yemesinde içmesinde, gidişinde duruşunda, söylediğinde söylemediğinde, hatta idrarını büyük abdestini yapmasında bile hikmet aranır. Hz. Peygamber'in, altında abdest bozduğu ağaca karşı insanların farklı baktığını gören Hz. Ömer'in bu endişelerinden dolayı o ağacı kestirmesi bu açıdan düşündürücüdür.²⁷⁹

Yüceltilen şeyin bir taş, bir heykel, uğurlu sayılan bir nesne ya da bir insan (idareci, başkan, şeyh, lider v.s.) olması bu yüceltme mekanizmanın işleyişini değiştirmiyor. Yaratıcının bahsettiği ve takdir ettiği çerçevenin üzerinde birtakım nesnelerin mahiyetlerini ya da kendilerini 'büyük görme', yaratıcıya ait olan kudret ve sıfatlarla vasıflandırma aynen sürüp gider. Şimdi yüceltme mekanizması ile pratikte şirk olayının nasıl cereyan ettiğine dair, geçmişte bazı örneklerle göz atalım. "Mekkeliler, önemli bir işe başlamadan önce ve yolculuktan dönünce veya Mekke şehir devletine ait tören ve merasimlerden önce Kâbe'nin içindeki Hubel putunun heykelini ziyaret eder, ona bağlılıklarının ifadesi olarak saygı gösterirlerdi."²⁸⁰ Böylece işlerinin düzgün gideceğine inanırlardı. Mekkeliler (de, bu psikoloji ile) Kâbe etrafında dolaşarak O'na ibadet ettiklerini sanıyor ve fakat put heykellerine de aynı şekilde saygı gösteriyorlardı. Herhangi bir Mekke'li, seyahate çıkınca veya seyahatten dönünce, yahut önemli bir işe başlayınca, Kâbe'yi tavaf ediyor; bayramlar devletin ileri gelenlerinin putlara saygı göstermesiyle başlıyor, devletin en önemli işleri görüşülmeden önce heykellere saygı duruyorlardı. Ticari ya da siyasi bütün kuruluşlar, önemli toplantılarından önce de bu heykellere karşı saygıya durur, ondan sonra işlerine bakarlardı."²⁸¹

Kişi, Tanrı'yı en üstün varlık kabul ederek, onu yüceltmek için putları aracı kılsa bile putperest kabul edilmektedir. Putperestler putların, taleplerini yerine getirmesini

²⁷⁹ Kalyoncu, *a.g.e.*, s. 25.

²⁸⁰ Ezraki, *Ahbaru Mekke*, C.I, s. 121.

²⁸¹ Ezraki, *a.g.e.*, s. 121; Kalyoncu, *a.g.e.*, s. 26.

isterken onları yüceltmek için uygulamalar geliştirmiştir. Bunların başında onlara sunulan kurban gelmektedir.²⁸²

Ayrıca sunulan hediyeler, tereddütte kalınan konularda aracı ilahlara danışmak için çekilen fal okları da bu uygulamalara örnektir.

Büyüklenerek nefsini yüceltenlerdeki psikolojik mekanizmalar hep aynı yönde işler. Sırf bu haleti ruhiye sebebi ile; "Çeşitli zamanlarda, inananlar tarafından samimi, nezih, açık ve dürüst bir karaktere sahip olmaları için imana davet edilen münafıklar, bunu fakirlere, düşkünlere mahsus olarak kabul ediyor; ve şan, şöhret ve makam sahibi kimselerin iman etmelerini düşüklük addediyorlardı.²⁸³ İşte bunun içindir ki âyette; "O beyinsizlerin inandığı gibi biz de mi inanacağız?" diyorlar. Ve bu tutumlarına mukabil Allahü Teala onları, acı ve sert bir ifadeyle karşılıyor: "Dikkat et! Asıl beyinsizler kendileridir. Fakat bunu bilmezler ki!.." ²⁸⁴

Bu kimselerin bu ruh halleri ile toplumların üzerinde bulunmaları sosyal bir felakettirler. Çünkü ellerine geçirdikleri politik ve ekonomik imkanlarla daha da azar ve horladıkları halkı ezdikçe ezerler.

"Zaman ve mekan hudutlarını aştığımızda aynı manzara insanlık tarihinin her neslinde karşımıza çıkar. Yüksek tabakayı temsil eden böyle zümreler, halk içinde kendi kendilerini yüksek mevkilere layık görür ve kendilerini halkın münevveri (aydınları) sayarlar. Âyet-i kerimeler, bir taraftan tarihi bir vakayı canlandırırken, diğer taraftan, her nesilden sarsılmaz adımlarla hak yolda yürüyen samimi mü'minlerin karşısında böyle zümrelerin de bulunacağına işaret eder."²⁸⁵ Böyle kimselerinin toplumun önünde olması, o toplum için felaket olan bir kısır döngünün kurulması demektir. Bunlar toplum tarafından kabul gördüğü ölçüde kitleler köleleşir ve sürü haline gelir, değersizleşirler. Bu köleleşme ve sürü haline gelme ise baştakilere hastalıklı bağımlılığı daha da artırır ve onları daha da azdırır. İşte o zaman karşı karşıya kalınan vakıa sosyo-patolojik bir kısır döngü halini almıştır.²⁸⁶

²⁸² Bknz. Mâide 5.

²⁸³ Kalyoncu, *a.g.e.*, s.23.

²⁸⁴ Bakara 2/ 13.

²⁸⁵ Seyyid Kutub, *Fizilal'il Kur'ân*, Ilıcak Matbaası. İstanbul, 1990, c. 2, s. 85.

²⁸⁶ Kalyoncu, *a.g.e.*, s. 23.

Bir diğ er açıdan ise; atalarının âdetlerine, inanç ve uygulamalarına körü körüne ve inatla ba lanmakta gafletle karışık bir haz alma vardır.²⁸⁷ Zira bu tavır ve davranışın zımnında, aynı değerleri benimseyen toplumun takdir ve tasvibini kazanmak suretiyle sivrilerek kendini üstün gösterme ve be enilme arzusu yatmaktadır.       toplumlar kendi değerlerine sahip çıkıp savunan insanlara değer ve üstünlük verir, onları  d llandirir. Bu yüzden, yanlış da olsa insan, içinde yaşıadı ı toplumun sahip olduğu atalardan devralınan geleneklere ve kültürel değerlere ve özellikle bunlardan birisi olarak dinî inançlara sıkı bir şekilde bağlıdır. Bunları içtenlikle benimseyip yaşamıyor bile olsa, bunları savunmak ve korumak konusunda taassup ve fanatizme varan bir tepki gösterebilir. Bu tür değerleri koruma uğruna kendi varlığını tehlikeye atan kimseler, toplumları nezdinde kahraman olarak görülür, toplumda popüler, itibarlı, örnek gösterilen kişiler olurlar, isimleri öldükten sonra da anılmaya devam edilir. Bu durum, ataların geleneklerini sürdürmek ve yeniliklere karşı durmak için en ön safta yer almak üzere kişileri motive edebilir.²⁸⁸

Sonuc olarak yüceltme olgusu (olayı), çoğunlukla yüceltilen kişi ve nesnenin talebiyle değil, yücelten kişi ve toplulukların zihninde cereyan eden psikososyal bir hastalık olarak ortaya çıkar.

1.5. Allah'ın Fiillerini Yaratılmışlara Atfetmeleri

Cahiliye Araplarına göre putlar, razı olur, kızar, nefret eder, merhamet sahibidir, şefkatlidir, esenlik bağışlar, duyar, görür, hikmet sahibidir, ebedidir, hilm sahibidir, âlimdir. Kısacası Allah'ın sıfatlarının tamamını taşırlar. Tek bir farkla, h lik yani yaratıcı değildirler. Zaten Kur'an'ın ifade ettiği gibi Cahiliye Arabı h lik olarak bir tek Allah'a iman ederlerdi.²⁸⁹

Birçok âyet, bu bağımlı ruh hali sonucunda meydana gelen ve şirk ifade eden davranışları anlatıyor; “Ortak koşanlar, kendilerinde özel güçler bulunduğuna inandıkları ilahları (ya da onların) sembolü olarak kabul ettikleri putlarını Allah'ı sever

²⁸⁷ Macit, *a.g.e.*, s. 265.

²⁸⁸ Hüseyin Certel, *Kur'an'da İnsan*, Tu ra Matbaası, Isparta, 2000, s. 96.

²⁸⁹ Mahfuz, *a.g.m.*, s. 29.

gibi severler.²⁹⁰ Bu yaratıklara aşırı tazim gösterirler. ²⁹¹ Bunlardan bazılarını hüküm sahibi sayarlar.²⁹² Bunların fayda ve zarar verebileceğine inanırlar.²⁹³ Kendilerine yardım edebileceklerini vehmederler.²⁹⁴ Şüphesiz bütün bunlar bilgisizliğin ya da yanlış bilgilendirilmenin sonuçlarıdır. Şirk yaratıcının özelliklerini, yaratılmışlar arasında paylaştırmaya çalışmaktır.

Putta tapanların tanrı edindikleri şeyler, tanrı olmayı hak eden hiçbir delile sahip değildirler. Bilgileri olmadığı gibi, iradeleri de yoktur. Dolayısıyla bunlar korkulacak varlıklar değildir; fayda ve zararları yoktur. Kendileri güvenilir olmadığı gibi, inananları da güven içinde değildirler. Bunlara İnananlar, her şeyden korkarlar ve nihâyet bunların hiçbiri doğru yolda da değildirler.²⁹⁵

Âl-i imrân suresinde: "Allah'tan başka biri diğerinizi rab edinmesin."²⁹⁶ buyurulması ile yüce Allah, hükmün ve mutlak hâkimiyetin ancak kendisinde olduğu, "Allah Rabbinizdir"²⁹⁷, "Rabbiniz de her şeyi yaratan Allah'tır"²⁹⁸, âyetlerine karşılık, kim Allah'ın bildirdiği ve yapılması gereken emirleri yasaklar veya yasakladığını serbest bırakırsa kendisi "eş rab", "paralel ilah" olmuş olur. İnsanlar da onu gönülden benimserlerse onu rab edinmiş olurlar.²⁹⁹

Bir kişiyi Allah için sevmek ile Allah gibi sevmek birbirinden farklı iki şeydir. Allah rızası için sever ve değer verirsiniz, onu takvalı olmaya çağırır hatalarını düzeltmesini beklersiniz. Eğer ölçüsüz ve kuralsız bir tutku ile bağlanırsanız bu sefer hatasız ve ilahi sıfatları taşıdığını kabul edersiniz ki işte bu çok açık şirktir.³⁰⁰ İnsanları her an hata yapabileceklerini unutmadan sevmeliyiz.³⁰¹

Tevhîd ve şirkin ayrı birer sistem olduklarında hiç şüphe yoktur. Bunların buluşup birleşmesi mümkün değildir. Tevhîd, insanı ortağı olmayan tek Allah'a yöneltir.

²⁹⁰ Bakara 165.

²⁹¹ Mâide 116.

²⁹² Tevbe 31.

²⁹³ Mülk 20, Hûd 54.

²⁹⁴ Yâsin 75.

²⁹⁵ Esen, *a.g.m.*, s. 120

²⁹⁶ Al-î imran, 3/64

²⁹⁷ Mü'min, 40/62

²⁹⁸ Fussilet, 41/30

²⁹⁹ Tevbe, 9/31.

³⁰⁰ Bakara, 165-166.

³⁰¹ <http://docplayer.biz.tr/15440361-Kur-an-a-gore-allah-a-es-kosma-sucu-ve-tevhid-esaslari.html>

,(15.06.2017)

İnsanların tüm değerlerini ve ölçülerini kendisinden alacağı kaynağı belirler. Bu kaynak Allah'tır. Müminin hayatı bütünüyle bu ilke üzerinde kuruludur. Gizli ve açık hiçbir şirkle karışamaz. Şirk ise birden fazla kaynağı yüceltme esası üzerine kurulu olması hasebiyle tevhîd ile taban tabana zıttır.³⁰²

Müşrik anlayışında aracı tanrılar adeta gerçek yaratıcı mesabesinde, onların kurban adadığı, dua ettiği, fikir danıştığı bir konumdadır. Güçsüz, cansız, akılsız konumdaki bu yedek tanrılar; akıllı, irade sahibi insanın muhabbetine yeterli nitelikte bile değilken onlardan medet ummak, dilekte bulunmak, onlara şükretmek ne denli mantıksızlıktır.

1.6. Kolaycılık

Müşrikin inkârında yatan sebeplerin biri de kolaycılıktır. Körü körüne, tamamen taklit ile akıl ve mantığa kulak tıkayarak kolayca kaçmak inkârda en belirgin sebeplerdendir.

“Çocuklar gerek ailede ve gerekse toplum adına hizmet gören eğitim kurumlarında, mensubu bulundukları toplumun dilini, dinini, ahlâk kurallarını, geleneklerini vb. öğrenip benimsemek suretiyle sosyalleşerek topluma intibâk etmektedirler. Bu eğitim sürecinde özellikle toplumun dininin genç nesillere öğretilip benimsetilmesinin, bütün toplumlarda yetişkinlerin en çok önem verdiği bir husus olduğu bilinen bir gerçektir. Böyle olunca her bir birey, mensubu bulunduğu toplumun dininin âdetâ tabî bir üyesi olarak yetişmekte, bu hususta aklın rolü ikinci planda kalmaktadır. Çünkü birey henüz zihinsel gelişimini tamamlamadan önce, diğer dinler hakkında yeterli ve doğru bilgi sahibi olmadan, hatta onların varlığından bile habersiz olarak içine doğduğu toplumun dinini en doğru din olarak öğrenip benimsemektedir. Diğer dinler hakkında yetişkinler tarafından kendisine birtakım bilgiler aktarılsa bile, genellikle bunlar onun, diğer dinlere karşı olumsuz tavırlar geliştirerek, kendi dinine sıkı sıkıya bağlanmasını sağlayacak türden bilgiler olmaktadır.

Bireyler zihinsel olarak gelişip, akıllarıyla doğruyu yanlıştan, hakkı batıldan ayırt ederek şuurlu bir biçimde bir dinî benimseyebilecek olgunluğa ulaştıklarında,

³⁰² Demirel, *a.g.m.*, s.21.

onların önceden edindikleri bilgiler, inançlar, duygular ve bunlardan beslenen tutumlar, onların dünyada mevcut diğer dinleri tarafsız ve doğru olarak öğrenip değerlendirerek akla ve bilime uygun olanını seçme şanslarını oldukça azaltmaktadır. Çünkü her şeyden önce küçük yaşlardan itibaren aldığı eğitimin etkisiyle kazandığı inançlar, kişinin kendi dinini eleştirel bir yaklaşımla gözden geçirmesine ve diğer dinleri tarafsız olarak değerlendirmesine pek fazla imkân vermemektedir. Kişi, bir başka dini kendi dininden daha üstün ya da daha akla uygun bulsa bile, onun din değiştirmesi kolay değildir. Böyle bir durumda kişi, hem kendi içinden gelen dinî suçluluk ve günah duygusunun, hem de din değiştirmesi ya da kendi dininden şüphe etmesi durumunda toplumun göstereceği sert tepkinin güçlü etkisinden kolay kurtulamayacaktır.”³⁰³

Nesilden nesile aktarıla gelen inançlar, değer yargıları, alışkanlıklar, davranış kalıpları eğitim-öğretim ve sosyalleşme süreci neticesinde bireyin şahsiyetinin derinliklerine kadar işleyerek, onun dünyasında oldukça etkili olur, kişi bunları çoğu zaman sorgulamaz, değiştirmeyi düşünmez, değiştirilmesine müsaade etmez.³⁰⁴

Kur’ân, inkârcı (kâfir)ları gerçekleri idrâk etmemek için direnmelerinden ötürü kör, sağır ve dilsizler olarak vasıflandırır ve onların bu yüzden akıl edemediklerine yani, akıllarını kullanıp düşünmek ve doğruyu bulmak istemediklerine dikkat çekerek onları yerer.³⁰⁵ Onların dini alaya almaları da akletmeyen bir topluluk olmalarındandır.³⁰⁶ İnkârcıların en belirgin özelliği akıllarını kullanmamalarıdır.³⁰⁷ Doğruyu, iyiyi, hakkı ve güzeli bulmak üzere akıllarını kullanmayanlara ise Allah, çetin bir azap hazırlamıştır.³⁰⁸ Zira aklın kullanılmaması, onun rehberliğinin terk edilmesi, hem hakkı hakikati bulmanın önündeki en büyük engeldir, hem de Allah’ın kullarına lütfettiği en büyük nimete karşı nankörlük etmektir.³⁰⁹

İnsan, kendisine haz veren bir şeye ulaşma, ya da kendisine sıkıntı ve elem veren şeyden kaçıp kurtulma konusunda acelecidir. O, kendisine haz verecek olan duruma bir an önce ulaşmak, elem verecek olan durumdan da çarçabuk kurtulmak ister. İnsanın aceleci oluşu bir de onun harekete geçmesinde yakın zamanda gerçekleşecek olan

³⁰³ Certel, 2000, s. 23.

³⁰⁴ Certel, 2000, s. 94.

³⁰⁵ Bakara, 171.

³⁰⁶ Mâide, 58.

³⁰⁷ Mâide, 103.

³⁰⁸ Yûnus, 100.

³⁰⁹ Certel, 2000, s. 34.

hedeflerin etkili olması anlamındadır. Yani insan daha çok, kısa zamanda elde edebileceği ihtiyaçlara ve hazlara yönelir. Çok ileri bir zamanda mesela hayatın sonlarında ve öte dünyada gerçekleşecek hedefleri, ni'metleri, mükâfatları ikinci plana atma eğilimindedir. Bu, insanın uzun vadede gerçekleşecek hazlara ulaşmak ya da elemelerden kaçmak istemediği anlamına da gelmez. Burada insan davranışlarının yönlendirilmesinde bir öncelik ve sonralık meselesi söz konusudur. Elbette her insanın öte dünyaya ait beklentileri ve korkuları vardır. Bunlar her insanın davranışlarına yön vermede az ya da çok etkilidir. İnsanın bu manadaki aceleciliği “Hayır, Hayır; İnsanlar! Sizler, çabuk elde edeceğiniz dünya ni'metlerini seversiniz. Ahireti bırakırsınız”³¹⁰ âyetinde karakter ortaya konulmuştur. Buna göre insanın aceleci olması, sonra olacak şeyin, vaktinden önce oluvmesini istemesi, sabır ve tahammül göstermemesi anlamına geldiği gibi, şu anlama da gelir: İnsan peşincidir, kolaycıdır. Uzun vadede elde edeceklerinden çok hemen elde edeceği hedeflere heves eder. Ahireti dünyada görmek ister bu yüzden insanların birçoğu âhireti bırakarak dünyayı ister, o büyük mükâfâta önem vermeyip o acıklı azabı hesaba katmayarak, böylece kendisine hayır istiyormuş gibi şerri davet eder. Nitekim âyette dünyaya yönelik beklentiler, uhrevî olanlara nisbetle daha çabuk gerçekleşeceği için “âcile” olarak vassfedilmiş ve âhirette gerçekleşecek olan ebedî saadet ve ni'metlere bunları tercih ederek sırf dünyaya yönelik beklentilerle hareket edenler hakkında “Her kim âcileyi (dünyayı) istiyorsa, dilediğimiz kimseye dilediğimiz kadar hemen veririz. Sonra ona cehennemî hazırlarız; yerilmiş ve kovulmuş olarak oraya girer”³¹¹ buyrulmaktadır.³¹²

Bir başka âyette inkar edenlerin kolayca kaçarak, akla kulak tıkayarak yaptıkları savunma şu şekildedir: “Yoksa onlar (Müşrik Araplar)a daha önce bir kitap verdik de ona mı bağlanıyorlar? Hayır. “Doğrusu biz babalarımızı bir din üzerinde bulduk biz de onların izlerinden gitmekteyiz” derler.”³¹³ Oysa Allah insanı üstün meziyetlerle en güzel şekilde yaratarak hiçbir varlığa vermediği muhakeme kabiliyetini vermiştir. Körü körüne bağlanarak, en kolay yolu seçmek inkârcıların hasletlerindendi.

³¹⁰ Kıyâme, 20-21.

³¹¹ İsrâ, 18.

³¹² Certel, 2000, s. 117.

³¹³ Zuhrûf, 21-22.

1.7.Kendilerini Üstün Görmeleri

Cahiliye döneminde müşrik Arapların ictimâî yapısının en belirgin özelliklerinden biri karşılıklı üstünlük ve övünme anlayışıydı. Bu anlayış hemen hemen hayatın tüm alanlarına yayılmıştı. Araplar arasındaki övünme; mensup oldukları soyla, atalarının yaptıklarıyla, sahip oldukları mallar, sayıca çok olmaları ve erkek evlat sahibi olmak gibi mevzular ile diğer farklı mevzularda gerçekleşirdi.

Asabiyet anlayışı Arapları öylesine sarmıştı ki, Hz. Peygamber İslâm'a davete başladığında, Mekke'nin önde gelen liderlerinden Ebû Cehil şöyle söylemekteydi: "Biz (Mahzumoğulları kabilesi) ve Abdümenafogulları şan ve şeref konusunda birbirimizle yarıştık durduk. Onlar yemek yedirdiler, biz de yedirdik. Onlar çeşitli görevler üstlendiler, biz de üstlendik. Onlar verdi, iyilik etti, biz de verdik, iyilik ettik. Develer üzerinde karşılıklı diz çöküp yarış atları gibi yarıştık durduk. Şimdi onlar gökten kendisine vahiy gelen bir Peygamberimiz var dediler. Biz buna nasıl yetişebiliriz? Vallahi biz ona asla inanmayız ve onu tasdik etmeyiz."³¹⁴

Cahiliye Araplarında Kureyş kabilesinin iki büyük kolu olan Ümeyyeoğulları (Emeviler) ve Haşimoğulları (Haşimiler) arasında öteden beri süregelen bir rekabet vardı. Bu rekabet öylesine büyük boyutlara varmıştı ki, Ebu Cehil'in sözlerinde açıkça görüldüğü gibi, hayatın bütün alanlarına aksetmiş bulunuyordu. Hz. Peygamber'in Haşimilerden olması, işte bu rekabetin sonucu, Emevilerin şiddetle karşı çıkmalarına neden olmuştur.³¹⁵

Ebu Talip, ölüm döşeginde iken Hz. Peygamber'in (s.a.v.) "Ey amcacığım artık Müslüman ol, kurtuluşa er" davetine karşı "Mekkelî kadınlar buna ne der" diyerek iman etmeden ölmüştür.³¹⁶

İslâm bütün insanların eşit olduğunu savunmaktaydı. Eşit olma düşüncesi ise, Mekkelî aristokratların işine pekâlâ gelmiyordu. Hayatları boyunca köleler ve cariyeler edinen insanların birden bire o insanlarla aynı seviyeye gelecek olmasını akılları almıyordu. Arapların üstünlük taslayan kişiler olmaları dolayısıyla, Hz. Peygamber'in Peygamberliği, onlara göre sıradan insan olması sebebiyle de garip gelmişti.³¹⁷ Bu konu

³¹⁴ İmamoğlu, *a.g.m.*, s. 313.

³¹⁵ İmamoğlu, *a.g.m.*, s. 314.

³¹⁶ Feyizli, *a.g.m.*, s. 296.

³¹⁷ İmamoğlu, *a.g.m.*, s. 314.

Kur'an'a şöyle yansımıştır: “....Bu Kur'an, iki şehrin birinden (Taif ve Mekke) bir büyük adama indirilmeli değil miydi? Dediler.”³¹⁸

Yine Araplar Hz. Peygamber'e Peygamberliği yakıştırmayarak şöyle diyorlardı: “Onlar dediler ki: ‘Bu Peygambere ne oluyor? İşte o da (bizim gibi) yemek yiyor, çarşılarda dolaşıyor. Kendisiyle birlikte halkı korkutacak bir melek gönderilse veya ona bir hazine verilse, yahut meyvelerini yiyeceği bir bahçesi olsa olmaz mıydı? Nihâyet zalimler (inananlara) dediler ki, siz ancak büyülenmiş bir adamın peşinden gidiyorsunuz...”³¹⁹

Putperestler, Kur'an vahyinin Hz. Peygambere nasıl olup da geldiğine bir anlam veremediler. Onlara göre çok daha değişik şekillerde irtibat kurulmalıydı. Kur'an'da bu husus şöyle geçer: “Biz onlara melekler indirmiş olsak da, ölümler kendileriyle konuşmuş olsalar da, her şeyi karşılarında yığın yığın toptasak da, Allah dilemedikçe onlar yine de iman edecek değillerdir. Ama onların çoğu bunu bilmezler.”³²⁰

Bu isteklerin arka planında, inkârlarını haklı çıkarma ya da inkârlarına bahaneler bulma çabası vardır. Çünkü her ne olursa olsun inanmama konusunda direten bu insanlar, inancın tanımında yer alan, kişisel güvene dayalı olarak kabul veya reddetme veya doğru veya yanlış olma ihtimaline karşın, zan ya da kanaatten kaynaklanan kişisel bir duyguya dayanarak kabul veya reddetme durumlarından birini değil, bir kesinlik ve olağanüstülük aramaktadırlar. Bu ise İslâm'a karşı nasıl bir yaklaşım içinde olduklarını gösteren bir tepkidir.³²¹

“Müşriklere göre biri lider alacaksa, zengin, dünyalık şöhreti olan Velid b. Mugire, Umeyye b. Halef veya Taif'in reisi olan Urve b. Mes'ud veya kral durumunda olanlardan biri olmalıydı. Tehayyül ettikleri kişi Velid b. Mugire veya Taif'li Urve b. Mes'ud idi. İnsanlar arasında taksimatı yapacak Allah'tır. Peygamberliği insanların beklentisine göre değil kendi takdirine göre gönderir. Zira Hz. Peygamber'in asalet ve üstünlüğü Hz. Adem' den itibaren ³²² haber verilmiştir.”³²³

“Arapların önde gelenleri, ekonomik olarak refah içinde yaşıyor ve kendilerinden aşağıda olanlar için ezici bir üstünlük kurmuş oluyorlardı. Bu güç ve

³¹⁸ Zuhrûf. 43/31.

³¹⁹ Furkân. 25/7-9.

³²⁰ En'âm 6/111.

³²¹ İmamoğlu, *a.g.m.*, s. 315.

³²² Al-i İmrân 3/81

³²³ Remzi Kaya, “Vahiy Öncesi Hicaz'da Müşrik Arapların İnanç Esasları”, *Kur'an'ın Anlaşılmasına Katkısı Açısından Kur'an Öncesi Mekke Toplumu Sempozyumu*, 2011, s.134.

itibarı devam ettirebilmek için ellerinden geleni yapıyorlar ve hatta gelir getiriyor diye, kendi elleriyle yaptıkları putları, alım satım konusu haline getiriyorlardı. İslâm'ın bütün bu duruma topyekun karşı çıkması, ekonomik açıdan onlara büyük bir darbe indirmiş oluyordu. Ekonomik açıdan zayıflama ve bu sebeple güç ve itibarlarının azalacağı endişesi, Arapları inkâra zorluyor ve Peygamber'i vazgeçirmek için her türlü yola başvuruyorlardı. (...)

Kureyş kabilesi öteden beri Kâbe'nin hizmetkârlığını üzerlerine almış ve bundan dolayı kendilerine birçok avantaj sağlamışlardı. Bu sayede Mekke'ye gelen insanlar ve civar kabileler, kendilerine saygı ve hürmet gösteriyor ve böylece diğer kabilelere karşı bir üstünlük sağlıyorlardı. Ancak İslâm'ın Kâbe'de yer alan putları ortadan kaldırmak istemesi, onların bu üstünlüklerinin de elden gitmesi anlamını taşıyordu. Bunu istemeyen Araplar, İslâm'a elbette pek sıcak bakmıyorlardı.”³²⁴

“Kur'an'da tespit ettiğimiz, inkâr sebeplerinden birisi de kibirdir. Ekseriya inatla iç içe bulunarak, insan fitratının yaratıcıya açılan manevi pencerelerini perdelemektedir. Çoğu defa hükümdarlar ve hükümdarların etrafında bulunan memleketin ileri gelenleri (mele'), kurulu düzende mevki ve makamı yerinde olan kimseler, peygamberlerin hak davetine karşı çıkmışlardır. Bunlar Allah'a kul olmayı, Allah'ın diğer kulları gibi muamele görmeyi kibirlerine yediremeyen aristokrat sınıflardır. Firavun, Nemrud, Karun.. Kur'an'da bunların tipik örneklerini teşkil ederken, Mekke sitesinin Ebu Cehil, Ebu Süfyan, Velid bin Muğire, As bin. Vail, Utbe bin Ebi Rebia'lar da Hz. Muhammed (sav) in davetine karşı çıkan zulüm otoriteleridir. «Kendilerine gelmiş hiç bir delil olmadan Allah'ın âyetleri hakkında tartışanlar (yok mu), onların göğüslerinde, (hiç bir zaman) erişemeyecekleri bir büyüklük taslamaktan başka bir şey yoktur. Sen Allah'a sığın, çünkü işiten, gören Odur».³²⁵ Nuh (a.s)'ın dilinden, bunların tavırları şöyle dile getirilir: ...Doğrusu ben, onları senin bağışlaman için her davet ettiğimde, onlar kulaklarına parmaklarını tıkadılar ve elbiselerine büründüler (ki beni görmesinler). (Küfürde) ısrar ettiler ve kibirlendikçe kibirlendiler..³²⁶ Bu. müstekbirler sadece kendileri inanmamakla kalmadılar, aynı 'zamanda zayıf düşürüp sömürdükleri mustazaflara da inanmamaları için, çok şiddetli baskı ve tedhiş uyguladılar³²⁷ işte bu kibir yüzünden bu aristokrat sınıf, her devirde, nübüvvetin emrine girmek

³²⁴ İmamoğlu, *a.g.m.*, s. 314- 315.

³²⁵ Mü'min, 56.

³²⁶ Nuh, 7.

³²⁷ Sebe', 31-33.

istememişlerdir. Halbuki Allah peygamberliği, her türlü hükümdarlık ve başkanlığın üstünde tutmuştur, Allah haksız yere büyüklenenleri âyetlerinden uzaklaştırır.³²⁸ Bilgili³²⁹ ve kuvvetli³³⁰ olduğu vehmi ve zenginlik insanı kibre düşürebilmektedir.(...) Allah'a, kibrinden dolayı boyun eğmeyen çoklarının, bir menfaat, bir üst otorite, şehvet ve süfli arzular gibi pek çok şeylere kul köle olduklarını görmek nadir mes'elelerden değildir. Allah'a karşı kibir, gurur ve küstahlık da bir nevi cahilliktir³³¹.³³²

Kur'an, hanif yapısını bozup şirke düşen ve potansiyellerinin yönlendirildiği hedeflerin aksi istikamette yol almakta inat edenleri; 'Gökten (boşluğa) düşen, yırtıcı bir kuşun kapıp parçaladığı ve rüzgârın ücra bir köşeye kaldırıp attığı'³³³, anılmaz, bilinmez, kimliksiz birer ceset olarak tanımlamaktadır.

Hiz. Peygamber'e yönelik saldırılarında ise, yine otorite savaşı, kendilerini üstün görme duygusu ve bunun sonucunda Hiz. Peygamber'i birçok açıdan aşağı ve basit görmeleri başlıca sebeplerdir. Bunlara ek olarak ise iki psikolojik nedenden bahsedilebilir:

Birincisi Hiz. Peygamber'i çekememeleri, yani onu kıskanmalarıdır. Çünkü kendi anlayışlarına göre alelade birinin çıkıp etrafına bu kadar insanı toplayabilmesini anlayamıyor ve kabullenemiyorlardı. Hatta içlerinden Nadr b. Haris, İran hükümdarlarının hikayelerini bilen biri olarak etrafa şöyle yayın yapmaktaydı: "Ey Kureyşliler! Tanrıya andolsun ki, ben ondan daha iyi konuşurum. Haydi gelin beni dinleyin. Ben onun size anlattığı şeylerden daha iyisini anlatırım." Görüldüğü gibi bir aşağılama ve küçültme amacı güdülmektedir. Hatta alaycı bir üslupla Kur'an âyetleri için "bunlar eskilerin masalları (esâtir-u evveliyen)dır" demektedirler. Buna karşılık Kur'an'da da Hiz. Peygamber'in duruşunu sağlam tutmasını isteyen âyetler yer almaktadır: "Şimdi sen sana emrolunanı açıkça ortaya koy ve müşriklerden yüz çevir. O alaycılara karşı biz sana yeteriz. Allah ile beraber başka bir ilah edinen bu kimseler yarın hakikati bileceklerdir."³³⁴ Yine bir başka yerde : "Kâfirler: ' Bu ancak onun uydurduğu bir iftiradır. Diğer bir kavim de ona yardım etmektedir' diyerek büyük bir

³²⁸ A'râf, 46.

³²⁹ Mü'min, 83.

³³⁰ Fussilet, 15.

³³¹ Fetih, 2-6.

³³² Ulutürk, *a.g.m.*, s. 224.

³³³ Hacc 31.

³³⁴ Hicr 15/ 95-96.

haksızlık ve yalana saptılar. ‘Bunlar öncekilerin masallarıdır. Onları başkasına yazdırtmış da sabah akşam kendisine okunuyor’ dediler.”³³⁵ Böylece alaya ve iftiraya karşı tehdit ve yalanlama yoluyla müşriklerin zihinleri sarsılmak istenmiştir.

İkinci psikolojik sebep olarak ise, “kişinin bilmediğinin düşmanı kesilmesi” tutumu sayılabilir. Ya da bir başka ifadeyle kalıplaşmış tutumlardır. Buna göre kişi, her hangi bir kişi, grup, kavram ya da olgu hakkında ne kadar az bilgiye sahipse, o konu hakkında o kadar kalıplaşmış tutuma sahip olur. Kalıplaşmış tutumlarda ön yargıların da etkisi yadsınamaz. Zira ön yargılar kişide, tıpkı kişinin bilinmeyen bir konuda bir başkasının söylediğini doğru kabul edip, o konu hakkında kalıp bir tutum sergilemeye gitmesi gibi bir etki yaratır. Böylece kişi, daha önceki eğilim ve beklentilerini kullanarak olumlu ya da olumsuz, ancak tutarlı bir tutum geliştirir. Hiç şüphesiz putperest Arapların çoğu, İslâm’ı bilmedikleri veya az bildikleri için ve daha önceki ön yargılarından dolayı olumsuz bir tutum sergilemeyi tercih etmişlerdir.³³⁶

Kibir, kendini üstün görme hastalığının İslam inancıyla bağdaşmadığı aşikârdır, hatta şeytanın özelliklerinden demek yanlış olmaz. Tebliğ vazifesine yeni başlamış her peygamberin yanında toplumun her kesiminden insan olabilir, zira Peygamber efendimiz sav.in yanında bir kadın, bir çocuk, bir köle ve bir arkadaşı vardı. Kısacası cahiliye anlayışındaki insanların rağbet edebileceği bir grup değillerdi ve kalpleri katılaştırmış müşrikler için bu yeterli bir sebepti.

2.ŞİRKİN SOSYO-KÜLTÜREL TEMELLERİ

2.1.Atalar Kültürü ve Geleneğe Uyma Davranışı

Atalar kültürü ve geleneğe uyma davranışı âyet ve hadis-i şeriflerde de çok sık görüleceği üzere müşrik psikolojisinin inatla sığındığı en yaygın ve sinsî hastalıktır.

Her put ve heykel ona değer verenlerin ve tapanların kendi ideolojilerini sembolize etmektedir. Onlar kendi duygu ve inançlarını putlarına yansıtmış ve putların önünde eğilir gibi görünürken esasında kendi ideolojilerini yaşatmışlardır.³³⁷

³³⁵ Furkân 25/ 4-5.

³³⁶ İmamoğlu, *a.g.m.* s, 317.

³³⁷ Feyizli, *a.g.m.*, s. 290.

Kur'an'da müşriklerin atalarını taklit ederek akıllarını kullanmamaları, zannî bilgilerle hareket etmeleri, yalan söylemeleri,³³⁸ peygamberlerle ve inananlarla alay etmeleri³³⁹, kendilerine yapılan tebliğ karşı büyüklük taslamaları,³⁴⁰ eleştirildikleri konularda atalarını taklit etmeyi mazeret göstermeleri³⁴¹ gibi hususlar onların sosyopsikolojik özellikleri şeklinde belirginleşmektedir. Kur'an'a göre şirk Allah'ın asla bağışlamayacağı en büyük günah, doğru yoldan sapma³⁴² ve büyük bir zulümdür.³⁴³

İslâm'ın zuhurunda Arabistan'da nüfusun çoğunluğu müşrik ve putperest idi. “Şirk ve müşrik terimleri söz konusu edildiğinde genelde Kur'ân'ın indiği dönemdeki müşrik Araplar zihne gelir. Müşrik Araplar taştan yapılmış putlara tapmakla birlikte Allâh'ın varlığını da kabul ediyorlardı. Araplar için çok tanrıçılıktan tek tanrıçılığa geçiş yerine bunun tersine olan bir durum vardır. Onlar aslında inandıkları tek Tanrıya, sonradan birtakım ortaklar koşarak çok tanrıçılığa, daha doğrusu şirke düşmüşlerdir. (...) Müşrikler arasında bulunan “atalar kültürü” geleneği tevhiidi bir anlamdaki Allah'ı kabul etmelerine engel teşkil ediyordu. Buna körü körüne inanmakta denilebilir. (...) Müşrikler daha ziyade savunmalarında babalarını belli bir dine inanmış olarak buldukları ve kendilerini içinde en akıllıca yolun babalarının yolunu takip etmek olduğunu söylüyorlardı.”³⁴⁴

“Müşrikler, Allah'ın bazı sıfatları için kâinatta maddi varlıklar cinsinden bir şerik tutarlar. Bunlara temsilen, çeşitli putlar ve heykeller yaparlar. Bunları, kendilerini Allah'a yaklaştıran vasıtalar kabul ederler. Doğrudan doğruya Allah'a yönelmelerini, haddini aşmak ve bir cür'et sayarak, bu putları Allah'a teveccühlerinde tapınma kibleleri edinirler, Güya Allah'a ibadetlerini böylece izhar ederler, Bir hükümdarın, saltanat kuvvetlerini vezirleri, valileri arasında taksim ettiği gibi, maiyetinin aracılığı olmadan bir hükümdarla doğrudan doğruya temasa geçilemeyeceği düşüncesiyle, Allah'ın da ulûhiyeti çeşitli kuvvetlere dağıttığını, O kuvvetleri veya ilaha yakın olan kimseleri razı etmeden o ilaha yaklaşılamayacağını sanırlar. Sonraki gelen nesiller ise bu münasebetlerin hiç birini fark edemedi doğrudan doğruya o putlara taparlar,

³³⁸ Yûnus 10/66; Zümer 39/60.

³³⁹ Hûd 11/38; Yâsîn 36/30.

³⁴⁰ Sâffât 37/35; Câsiye 45/8-11.

³⁴¹ Bakara 2/170- 17; Lokmân 31/21.

³⁴² Nisâ 4/48, 116.

³⁴³ Lokmân 31/13.

³⁴⁴ Ali Bilgiç, “Hadislerde Uluhiyyet”, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi), Adana, 2007, s. 38- 40.

Beşeriyete tevhidden sonra arız olan şirk ve puta tapıcılık, onlara böyle bir başlangıçla bulaşmıştır. Aslında, en ilkel putperestler bile, başlangıçta, bu heykel ve putların; kainatta tasarruf eden, kendilerine fayda ve zarar verebilecek, dualarını kabul edecek akıllı, müstakil iradeli bir takım gizli kuvvetlerin sembolleri, mazhar ve doğuş yerleri olduklarını kabul ederler. Bunları ziyaret ve meshetmek suretiyle, takdis ederek bereketleneceklerini, sihir ve hased gibi kötülükleri, onlar sayesinde uzaklaştıracaklarını umarlar. Bu tavırlar giderek, şirk halinde, her devirde insanlığın en salgın dini hastalığı halini almıştır. Bunun için Kur'an'da, en kesif hücumların şirke ve müşriklere yönelik olduğu görülür. Şirk ve putperestlik, bir çeşit düşünce kıtlığından ve akli tembellikten doğar.”³⁴⁵

Hız. Peygamber İslâm dinini tebliğ etmeye başladığı zaman Ebu Cehil başkanlığındaki Mekkelilerin gelerek “Ey Muhammed, gel bir gün sen bizim ilahlarımıza ibadet et, bir gün de biz senin. Şâyet senin tanrın yüceyse biz faydalanmış oluruz. Bizimkiler ulu ise sen nimetlenmiş olursun” diyerek onu davet ettikleri şey aslında Mekke’de hâkim olan ve ileri gelenler tarafından benimsenen bu anlayıştan başka bir şey değildir. Muhtemelen bu davet sadece Hız. Peygambere de yapılmamıştır. Daha önce farklı söylemlere sahip ve kitleleri etkileyen herkese de yapılmış olmalıdır.³⁴⁶

Şirke inanmalarını ve şirk uygulamalarını meşrulaştırmak için Buhari’nin naklettiği hadis-i şerif’e göre: “Kâbe’nin duvarlarına Hız. İbrahim’i elinde fal okları bulunur durumdaki resimlerini” ve heykellerini de yapmışlardı.” Hız. Peygamber Mekke fethedildiğinde Kâbe’de bu resim ve heykelleri görünce, “Allah bunları yapanları helak etsin. Allah’a yemin ederim ki, bu müşrikler gâyet iyi bilirler ki bu iki peygamber böyle bir şey yapmamışlardır.” buyurmuştu.³⁴⁷

Hız. İbrahim, kavmine, "neye tapıyorsunuz?" diye sorunca, onlar, putlara taptıklarını, onlara tapmaya devam edeceklerini söyleyince, "yalvardığınızda onlar sizi iştirirler mi? Yahut size fayda ve zararları olur mu?" diye tekrar sorar. Onların, "Hayır, ama biz babalarımızı böyle yapar bulduk" demelerine karşılık ise, "İyi ama sizin ve önceki babalarınızın neye taptığını düşündünüz mü?!"³⁴⁸ demek suretiyle onun, gerçek

³⁴⁵ Veli Ulutürk, “Kur’an-ı Kerim’e Göre İnkâr ve İnkâr Amilleri”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* (ATAUNİİLAH), t.y., S.7, s.221.

³⁴⁶ Söylemez, *a.g.m.*, s.14.

³⁴⁷ Buhârî, “*Hac*,” 54.

³⁴⁸ Şuarâ, 26/70-76.

imana giden yolda akli düşüncenin önemine vurgu yaptığı açıkça gözükmektedir ve düşman kabul ettiği onların işe yaramaz tanrılarına karşılık, kendisinin inandığı Tanrı'nın niteliklerini bir bir saymaya başlar.

“İnsanları sözü edilen putlara tapmaya sevk eden sebeplerden biri yaşanan toplumsal şartlardır. Edindikleri etkin rollerle önderlik konumunda bulunan bazı insanların kitleler tarafından putlaştırılması sık sık rastlanan sosyolojik bir realitedir. Tapınılan putların genelde insan suretinde olmaları bu tezi desteklemektedir. Bu durumun sahip oldukları bir takım siyasi, dini, ekonomik vb. ayrıcalıklar nedeniyle kendilerine bir takım payeler uydurarak sıradan insanlardan daha üstün özelliklere sahip oldukları görüntüsünü verenlerin başlattıkları bir süreçte geliştiğini söylemek mümkündür. Bir başka ihtimal ise, bu durumun, içinde yaşadıkları toplumun genel yapısına nispetle daha erdemli özelliklere sâhip olan insanlara, özellikle de ölümlerinden sonra, toplumsal bilinç tarafından verilen manevi statülerin zamanla abartılmasıyla oluşmuş olmasıdır. Kur’ân’da putperestlere nispet edilen "Babalarımızı onlara tapar bulduk"³⁴⁹ ifadesi putperestliğin toplumda yaygınlaşmasının her iki ihtimâlde de bir süreç neticesinde gerçekleştiğini, tefekküre değil, taklide dayandığını göstermektedir.”³⁵⁰

“Hani Rabbin (ezelde) Âdemoğullarının sulplerinden zürriyetlerini almış, onları kendilerine karşı şahit tutarak, “Ben sizin Rabbiniz değil miyim?” demişti. Onlar da, “Evet, şahit olduk (ki Rabbimizsin)” demişlerdi. Böyle yapmamız kıyamet günü, “Biz bundan habersizdik” dememeniz içindir. Yahut, “Bizden önce babalarımız Allah’a ortak koşmuşlar. Biz onlardan sonra gelen bir nesiliz. Şimdi batılcıların işlediği yüzünden bizi helâk mı edeceksin?” dememeniz içindir.”³⁵¹ Âyetlerinin tefsirine baktığımızda müfessirler, bu âyetlerin kafirlerin mazeretini ortadan kaldırdığını söylemektedirler. Adem’in zürriyetinden hiç kimse, kıyamet gününde “Atalarımız da bizden önce şirk koşmuşlardı. Ahid ve misakı bozmuşlardı. Biz ise onlardan gelen bir zürriyetiz. Sadece onları taklit edip onlara uyduk. Bu misaktan haberimiz yoktu. Bu yüzden bizim bir günahımız yok” diyemeyecektir. Onlar böyle bir delil öne süremezler. Allah hepsinden misakı almıştır. Ayrıca dünyadayken onlara peygamberler göndermiştir. Peygamberler

³⁴⁹ Enbiyâ 21/53.

³⁵⁰ Demirel, *a.g.m.*, s. 11.

³⁵¹ A'râf 7/172- 173.

de onları uyarmıştır. Peygamberlerin gönderilmesi ve uyarımları nedeniyle kıyamet gününde haklarında hüccet sabit olmuştur.³⁵²

Kur'an müşriklerin atalar kültürü konusundaki inadını şu şekilde anlatıyor: "Onlara Allah'ın indirdiğine ve Resulüne gelin, dense babalarımızı üzerinde bulduğumuz şey bize yeter! derler. Babaları hiç bir şey bilmeyen, doğruyu bulamayan kimseler olsa da mı?"³⁵³

"Ey Muhammed! Senden önce de herhangi bir memlekete gönderdiğimiz uyarıcıya, o memleketin şımarık varlıkları sadece: "Doğrusu babalarımızı bir din üzerinde bulduk, biz de onların izlerini takip etmekteyiz" derlerdi. Gönderilen uyarıcı: "Eğer size babalarınızı üzerinde bulduğunuz dinden daha doğrusunu getirmiş isem de mi bana uymazsınız?" derdi. Onlar: "Doğrusu sizinle gönderilen şeyi inkâr ediyoruz" derlerdi."³⁵⁴

"Bu âyette eskiden beri insanın bir zaafı olarak eskiye ya da ataların geleneklerine bağlılık davranışının var olduğuna ve bunun peygamberlerin dinî tebliğ yolunda karşılaştıkları temel güçlük ve insanların düşüncelerini işleterek hakkı bulmalarına engel teşkil eden bir saplantı olduğuna dikkat çekilmektedir.

Gerçekten insan, tabiatı gereği, kendinden önceki nesillerden devralmış olduğu davranış kalıplarını, inançları, değer yargılarını sahiplenir Böylece atalardan devralınan gelenekler süreklilik kazanır. Geleneğe sahip çıkmanın arka planında, toplumdaki egemen değer yargılarının dejenerasyona uğramasıyla toplum düzeninin alt üst olması endişesi ve mevcut statükonun değişmesiyle ortaya çıkabilecek maddî-manevî çıkar kaygıları yatmaktadır."³⁵⁵

Bu türlü imana engel körü körüne tutulan kötü taklid yolu bütün şirk topluluklarında görülmüştür. Musa (a.s)'a aynı şeyi söylemişlerdir.³⁵⁶ İbrahim (a.s) aynı bahane ile karşılaşmıştır.³⁵⁷ Hâlbuki Allah kötülüğü emretmez ve şirke delil indirmemiştir.³⁵⁸ Kur'an, insanları devamlı uyararak, onları düşünmeye, akıl ve duyguları çalıştırmaya çağırmış, sonra duyacakları pişmanlıkları önceden onlara haber

³⁵² <http://errahman.de/tefsir-kulliyati/> , (15.07.2017)

³⁵³ Mâide 5/104.

³⁵⁴ Zuhrûf 23-24.

³⁵⁵ Certel, 2000, s. 94.

³⁵⁶ Yûnus, 78.

³⁵⁷ Enbiyâ, 52-54; Şuarâ, 70-77.

³⁵⁸ A'râf/ 71.

vermiştir. "Hem derler ki: "Eğer biz dinleseydik ve aklımızı kullansaydık, şu azgın, ateşe atılanlar arasında bulunmazdık,..³⁵⁹ Böylece günahlarını itiraf ederler. Kur'an, eskiyi sırf eski oldukları için taklide değil, düşünerek yanlışları ayıklamaya çağırır.³⁶⁰

Görüldüğü üzere atalar kültürü ve geleneğe uyma davranışı taklidi bir surette, mantığa bir perde çekerek körü körüne bağlanılan yanlış bir inancın sonucudur. Taklid, düşüncenin donuklaşması veya akıl tutulmasıdır. Nitekim Abdullah Draz bu akıl tembelliğini ve fikri gafleti şirki doğuran başlıca sebeplerden biri olarak görmektedir.

³⁵⁹ Mülk, 10 – 11.

³⁶⁰ Mâide, 104, Ulutürk, *a.g.m.*, s. 223.

SONUÇ

Kur’ân’da ve hadislerde şirk ve müşrikin durumu psikoloji açısından değerlendirilerek izah ve yorumlarının yapılması, insan davranışlarını anlama gayesini güden psikoloji açısından önemli olduğu kadar, İslamiyet’in daha iyi anlaşılıp yaşanması bakımından da önemli ve gereklidir.

Tevhîd karşısında müşriklerin tavrı; daveti engellemek, münazara yapmak, tartışmak, alay etmek, tehdit etmek, inananların hayatlarını zorlaştırmak şeklinde olmuştur. İslam’ın müşrikler karşısındaki tavrı ise; onların inanma eğilimini harekete geçirerek, geçmiş nesillerden örneklerle, yemin, tekrar, korku, vaat, üzüntü ve mutluluk verici ifadelerle yer vererek, tevhîd karşısında edindikleri sözde ilahların hiçbir fayda veya zarar veremediklerine dikkat çekerek insanlara psikolojik olarak yaklaşmaktır. Böyle bir psikolojik hal içinde “anlamaz bir topluluk olmaları”³⁶¹ sebebiyle şirk sahipleri vahye nüfûz etmekten aciz kalmışlardır.

Şirk; Allahın yaratıcı kudret olarak kabul edilmesine rağmen ona ulaşmak için araya başkalarını koyma durumudur. Allah kendisine şirk koşulmasını bağışlamaz,³⁶² bunun dışında diğer günahları dilediğine bağışlayabilir. Bu Kur’an-ı kerimde iki defa geçer,³⁶³ çünkü Müslümanlar şirkten korunmalıdır ve kesin bir biçimde Müslümanlar bu hastalıktan uzak durmalıdır.

Müşrik kimse Allah’a inanmaktadır, ancak Allah’ın tekliğine, tevhîde hâlel gelmiş bu inanma İslam nezdinde şirke bulaşmıştır ve bu yüzden kabul görmemektedir. Kur’ân’da insanların ekseriyetinin şirke bulaşmadan Allah’a inanmayacakları³⁶⁴ ifade ediliyor, bu âyet şirkin herkes için çok yakın olduğunu hatırlatır niteliktedir. Aynı zamanda şirk ile tevhîdin mücadelesi insanlık tarihiyle eş zamanlıdır. Bu kadar tehlikeli ve eski bir hastalık insanın hâlâ en büyük imtihanı hükmündedir.

Şirk olgusu sanılanın aksine ‘Allah’ın birden fazla olduğuna inanmak’ demek değildir. Çünkü müşrikler ortak koştıkları şeyleri Allah ile kendileri arasında aracı kabul ediyorlardı. Burada “Allah bize uzak ama aracıya/ şefaatchiye/ putlara yakın”

³⁶¹ Tevbe 9/124-127.

³⁶² Nisâ 4/48.

³⁶³ Nisâ 4/48, 116.

³⁶⁴ Yûsuf, 106.

anlayışı vardır. Böylece ortak koşmalarına da meşruiyet kazandırmış oluyorlar. Yine bu yüzden müşriklerin şirk koşmakta olduklarının bilincinde olmadıklarını ve müşrik olduklarını kabul etmediklerini görmekteyiz. Asıl problem de buradan kaynaklanmaktadır. Hâlbuki tek tanrıya inandığını savunan müşrik, o tanrıya fillerinde denk bir aracı görüyor.

Araştırmada; Allah'ın ulaşılamaz, üstün, güçlü ama uzak olduğu algısı insanların zihinlerinde oluşturdukları, temelleri çocukluğa dayanan Tanrı tasavvurlarındaki sorundan kaynaklı olduğu ve bu henoteist algının şirkin temel belirleyici unsuru olduğu sonucuna varılmıştır.

Allah'ı ulaşılamaz görenler araçlara ihtiyaç duyarak yaratıcıyla insanmışçasına vasıtalar yardımıyla iletişime geçerler. İnsanın fevkinde, Allah'ın dînunda bir varlık arayışına girmek de diyebiliriz buna. Hâlbuki kulun Allah ile olan iletişiminin vasıtasız olması gerekir. Allah'ı kendisi gibi kabul eden müşrik, Allah ile arasına araçlar koyarak şirke düşer. Böylece Allah tasavvurundan sapma, insan-tanrı ilişkisini, insan-insan ilişkisiyle karıştırmaya yol açmaktadır. Günümüzde de bazı insanların araçlara, şeyhlere ilahi özellikler yüklemeleri bu temelle ilişkilidir. Şirkin psikolojik (bilişsel, duygusal) sebebi olarak tanrı tasavvurundaki sapmaları temel gösterilebilir.

Aracılık anlayışı şirk dininin en belirgin özelliğidir. Allah böyle bir aracı ihdas etmediği gibi, hiçbir bireyi de kendisi ile arasında aracı olarak görevlendirmemektedir, aksine bu konuda uyarmaktadır. Aracılık kurumu pek çok hurafenin, insanüstüleştirme ve Allah adına yalanlar uyduran birçok kişinin türemesine neden olmaktadır. Allah ile insanlar arasına beşeri bir varlığı (velî, şeyh, eyliya hatta peygamber) koymak, doğrudan Allah ile irtibatını kesmektir. Allah ile doğrudan bağlantı kurmak yerine hiyerarşik bir sistem varsayılarak Allah en üstte kabul edilmektedir. Kişi Allah'a değil, aracı kabul ettiği kişilere yakınlaşmakta ve kendisini bu kimselerin kurtaracağını zannetmektedir.

Bir insanı aşırı sevmek, yüceltme, o insanı tanrılaştırmaya kadar varmak; böylece onu üstün bir varlık yapmak; şirkin bir başka gizli yönüdür. Şirkin sosyo-kültürel temeline baktığımızda ise en belirgin atalar kültürü anlayışı dikkat çekmektedir. Geleneğe uyma davranışı taklidi bir surette, mantığa bir perde çekerek körü körüne bağlanmanın, geleneği devam ettirme isteğinin sonucudur.

KAYNAKÇA

- Bayındır, A., (2015), Kur'an Işığında Aracılık ve Şirk, Süleymaniye Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Bilgiç, A., (2007), "Hadislerde Uluhiyyet", Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi), Adana.
- Certel, H., (2000), Kur'ân'da İnsan, Tuğra Matbaası, Isparta.
- Certel, H., (2011), Din Psikolojisi, Tuğra Ofset, Isparta.
- Çoban, B.Z., (2007), "Bir Yahudi Olarak Hz. İsa", Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (DEÜİFD), S.25, (ss.43-58)
- Demirel, C., (2015), Kur'an-ı Kerimde Peygamberin Putperestlerle Mücadelesi, Erzurum.
- Demirel, C., (2016), "Kur'an-ı Kerim'de Peygamberlerin Müşriklerle Mücadele Metodu", Kırıkkale İslâmî İlimler Fakültesi Dergisi (KİİFAD), S.1, (ss.9-24).
- Dhavamony, M., (2010), "Dinlerde Tanrı Anlayışı", çev. Fuat Aydın, Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, C.12, S.22, (ss. 189- 210).
- Dihlevî, Ş.V., (2012), Huccetullahi'l-Bâliga, trc.Mehmet Erdoğan, İz Yayıncılık, İstanbul.
- Düzgün, Ş.A, (2005), "Kur'an'ın Tevhid Felsefesi", Kelam Araştırmaları Dergisi (KADEM), c.3, S.1, (ss.3-21).
- Esen, M., (2011), "Hz. İbrahim'in İmanı ve Tevhid Mücadelesi", Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (AÜİFD), S. 52, C. 2, (ss. 111-128).
- Eseri, A.A., (2010) Şirk ve Küfrün Tanımı ve Çeşitleri, Guraba Yayınevi.
- Feyizli, H.T., (2015), "Kur'an Perspektifinden Put Edinme ve Putlaş(tır)ma Psikolojisi", Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (SBE), S.21, (ss. 277-302).
- Güç, A., (2007), "Put ve Putperestlik Maddeleri", C.34, İslâm Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, (ss.365- 368).
- Hakkı, İ.İ., (1998), Yeni İlmi Kelam, Ankara.
- Hökelekli, H., (1993), Din Psikolojisi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.
- Hökelekli, H. vd., (2010), Din Psikolojisi, AÖF Yayını, Eskişehir.
- İlyas, Bıyık, (2009), Putperestliğin Tarihi Seyri, İstanbul.
- İmamoğlu, V., (2009), "Mekke Putperestlerinin İslâm'la Yüzleşmesi", Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, S. 2/6, (ss. 307-322).
- İncil, (2016), Versus Yayınları, İstanbul.
- İsfahânî, R., (2010), Müfredât, Çıra Yayınları.
- Kahtani, S.A., (2005), Şirkten Korunmak, çev. İshak Emin Aktepe, Polen Yayınları.
- Kalyoncu, H., (2016), Yeryüzü Tanrıları, Marifet Yayınları, İstanbul.
- Kapar, M.A., (1993), Hz. Muhammed'in (sav) Müşriklerle Münasebetleri, Esra Yayınları, İstanbul.
- Karacoşkun, M. D., (2004) "Dini İnanç- Dini Davranış İlişkisini Sosyo-Psikolojik Yaklaşımlar", Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi, c.4 ,S.2, (ss.23-36).

- Karaman, H. vd., (2006), Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara.
- Karataş, İ.E., (2012) “Hinduizm’in Vedalar Döneminde Güneş Tanrıları”, Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (DEÜİFD), S.36, (ss.246-265).
- Kaya, R., (2010), “Vahiy Öncesi Hicaz’da Müşrik Arapların İnanç Esasları”, Kur'an'ın Anlaşılmasına Katkısı Açısından Kur'an Öncesi Mekke Toplumu Sempozyumu, (ss.123-135).
- Kaya, O., (2004), Kur'an-ı Kerim'in Ehli Kitaba Bakışı, Ankara.
- Kayıklık, H., (2011), Din Psikolojisi, Adana.
- Kılıç, S., (2011) “Yezidilik ve Yezidilikte Harrani İzleri”, International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume, (ss. 285-296).
- Kılınçlı, S., (2014), “Kur'an'da “Ekseru'n-nas” Lafzının Bağlamları ve Muhatapları”, Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (OMÜİFD), S.37, (ss.165-201)
- Kur'ân-ı Kerim, (2011), Diyanet İşleri Başkanlığı, Ankara.
- Kutub, S., (1990), Fizilal'il Kur'ân, İlcak Matbaası. İstanbul.
- Koç, A., (2006), “Eleştirel Açıdan Kur'an-ı Kerim’de Müşriklerin Ahlaki Vasıfları”, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul.
- Macit, N., (1991), Kur'an'a Göre Şirk, Konya.
- Manzûr, İ., (2009), Lisânü'l-'Arab, Dârul-Kütübî'l- İlmiyye, Ankara.
- Peker, H., (2000), Din Psikolojisi, Aksiseda Matbaası, Samsun.
- Peker, H., (2012), “Kur'an'a Göre Dindarlığın Boyutları”, Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (ÇÜİFD), S.2, (ss. 41-49).
- Sarıkaya B., “İnsan Allah İletişimi ve Tevessül”, Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (GİFAD), 2014/3, c. 3, S.5 (ss.114- 136).
- Sarıkcıoğlu, E., (2012), “ Diğer Dinlerde Tevhid Maddesi”, C.41, İslâm Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, (ss.22- 24)
- Seyhan, B.Y., (2014), “Üniversite Öğrencilerinde Tanrı Tasavvuru ve Psikolojik İyi Olma Hali Arasındaki İlişkiler”, Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (CUİFD), C.18, S.1, (ss.65-97)
- Sinanoğlu, M., (2001), “İman Maddesi”, C.22, İslâm Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara, (ss.212- 214).
- Sinanoğlu M., (2002), “Küfür Maddesi”, C.26, İslâm Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara, (ss.533- 536)
- Sinanoğlu M., (2010), “Şirk Maddesi”, C.39, İslâm Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, (ss.193- 198)
- Sönmez, V., (2010), “Hz. İbrahim’in Tabii Olduğu Hak Din ve Tevhidi İspat Metodu”, Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (DÜİFD), C.12, S.1, (ss.147-181).
- Söylemez M.M., (2014), “Cahiliye Arap İncancında Putların Yeri”, Milet ve Nihal Dergisi, C.11, S.1, (ss.9-50).
- Şentürk, H., (2010), Din Psikolojisine Giriş, İstanbul.
- Şeriat, i A., (2006), Dine Karşı Din, Bilge Adam Yayınları, Van.
- Şeybe, A., (1995), Çağdaş Dünya Dinleri ve Mezhepleri, Beyan Yayınları, İstanbul.
- Özden, M., (2010), Müslüman Kültüründe Sekülerleşme Süreci, Araştırma Yayınları, Ankara.

Özler, M., (2012), Tevhid Maddesi, C. 41, İslâm Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, (ss.12-20)

Öztürk, R., (2008), “İslâm Öncesi Araplarda Tanrı Tasavvuru ve Bu Tasavvurun İslâm’ın Tanrı Tasavvuruna Etkisi Sorunu”, Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi, C.VIII, S.2, (ss.133- 157)

Öztürk, Y.N, (2013), Din Maskeli Allah Düşmanlığı Şirk ve Şirke Tepkinin Felsefeleşmesi: Deizm, Yeni Boyut Yayınları, İstanbul.

Tütün, S., (2015), "Kur'an'da Bazı İman Konularının Ele Alınışı", Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (CÜİFD), Sivas, c. XIX, S.2, (ss.7-28).

Thomas, J. O'Shaughnessy, (1998), “Allah’a Yabancılaşma: Şirk”, çev. Ömer Kara, Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (YYÜİFD), S.2, (ss.361-374).

Ulutürk, V., t.y., “Kur’an-ı Kerim’e Göre İnkâr ve İnkâr Amilleri”, Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (ATAUNİİLAH), S.7, (ss. 217- 233).

Yavuz, K., (1983), Çocukta Dini Duygu ve Düşüncenin Gelişmesi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara.

Yüceer, İ., (1996), Tevhid- Putperestlik İlişkileri Tarihinin Hz. Peygamber Dönemi Etki ve Sonuçları, Ankara.

İnternet Kaynakları

<https://ipfs.io/ipfs/QmQP99yW82xNKPxXLroxj1rMYMGf6Grwj2o4svsdmGh7S/out/A/Henoteizm.html> , (15.06.17)

<https://ipfs.io/ipfs/QmT5NvUtoM5nWFfrQdVrFtvGfKFmG7AHE8P34isapyhCxX/wiki/Monoteizm.html> , (15.06.2017).

<https://ipfs.io/ipfs/QmT5NvUtoM5nWFfrQdVrFtvGfKFmG7AHE8P34isapyhCxX/wiki/Politeizm.html> , (15.06.2017)

<http://sosyoloji.com/46-dini-inancin-psikolojik-yapisi-ve-tabiat-inanc-psikolojisi/1606.html> , (15.06.2017).

<http://docplayer.biz.tr/15440361-Kur-an-a-gore-allah-a-es-kosma-sucu-ve-tevhid-esaslari.html> , (15.06.217).

<http://errahman.de/tefsir-kulliyati/> , (15.07.2017)

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler :

Adı ve Soyadı : Feride Gürkan

Doğum Yeri ve Yılı :İstanbul- 1989

Medeni Hali : Evli

Eğitim Durumu :

Lisans Öğrenimi : Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yaygın Din Öğretimi ve Uygulamaları

Yabancı Dil(ler) ve Düzeyi :

1. İngilizce- orta
2. Arapça- orta

Bilimsel Yayınlar ve Çalışmalar :

1. Hristiyanlıkta Hz. İsa'nın İkinci Gelişi ve Yansımaları- Lisans Tezi (2011)
2. Kur'an ve Sünnet Işığında Müslüman Şahsiyeti- Yüksek Lisans Semineri (2012)